

FÁBIÁN LÁSZLÓ

A vélekedő ember

MÉG ÚJABB KÖZÉPKOR?

Hovatovább Európában elérkezik (ha éppen már nincs itt) egy modern *reconquista* ideje, noha – természetesen – ezúttal nem kiűzni kell a „mórokat” (használhatnám ugyan a szót idézőjel nélkül), hanem emberséges módon, semmi esetre sem úgy, ahogyan érkeztek, hazaküldeni. Már csupán amiatt sem lenne méltányos a kiűzés, mivel nem ők az igazi hódítók, hanem azok, akik *küldik* őket, és akiknek ügynökei idecsábítják a gátlástalanul megtévesztetteket. Az ügynökök másfelől föladatul kapták azt is, hogy az európaiakat nagylelkű befogadókká szelídítsék, hamis, de hangzatos „humanizmussal”, elcsépeelt liberális frázisokkal, a nemzetállamiság elleni gyűlöletkeltéssel megdolgozzák. Sőt ez a propagandahadjárat előbbre való a több százmilliárdos embercsempészeti üzletnél, azaz: emberkereskedelemtől. Bármennyire elszomorítja a *world-unionista* európai vezetőket, még a britek is szembefordulnak az amerikai liberalizmus „mestergondolatával” (részint lebegtetik, részint komolyan gondolják az Európai Unió elhagyását), nem beszélve a kontinens keleti, északi felének nemzetállamairól, amelyek – nemzeti identitásuk ereje folytán – pontosan érzékelik a kockázatot, tapintatosan, kevésbé tapintatosan, sőt, egyre radikálisabban jelzik: átlátnak a szitán.

De vajon kimondható-e köntörfalazás nélkül, egyértelműen, mi rejlik ama szita túlsó oldalán?

Részleteiben igen, egészében, az egy irányba mutató vektorok összegzésével nehezebben, mivel az egyenes beszéd korántsem pusztán ideológiákat sért, de érdekeket is, tehát a brüsszeli hivatalos vélekedés szerint semmi esetre sem *comme il faut* (franciásan írva, nehogy tiszteletlenségnek gyanítsák arrafelé). Tulajdonképpen részükről hivatalosan nem hangzott el, hogy a migránsok jelentős hányadát az Iszlám Állam küldi. Semmi esetre sem csak terroristákat (ennyi terrorista nincs is), többségükben szimpla területfoglalókat, akik előtt ugyan elhúzták a jóléti (értsd: nyugati) Európa mézesmadzagját – gondolván: eltérő szokásaik, társadalmi beágyazódottságuk, de főként vallásuk züllesztzi, demoralizálja a befogadókat, előkészíti a terepet az eljövendő nagy hódolatásra, totális lerohanásra. Úgyis lelkes propagálói vannak a *multikulturalitásnak*, ennek a lidérces light-bolsevizmusnak – a nyugati baloldal nosztalgiájából eredően. A küldésben – ezt aztán végképp illetlen dolog Brüsszelben kimondani – kifejezetten érdekelt az Egyesült Államok (miképpen a közel-keleti térség állandósult zűrzavarának fönntartásában: remek ütközőterület Oroszországgal), amely titkosszolgálatával, haderejével – valószínűleg – két hét alatt megsemmisíthetné azt a politikai kalózkodást, amit Iszlám Államként aposztrofálnak létrehozói; hacsak nem demokráciát akar exportálni a világ első (?) nagyhatalma és minden demokráciák legtökéletesebbike – mondjuk – olaj fejében, ahogy Irakban próbálko-

zott. Az amerikai titkos szolgálak alighanem inkább azon ügyködnek, hogy a háborús históriát fokozva ellenőrizhetetlen bevándorló áramlatot terítsenek a konzervatív Európa piacára – föllazítandó, globalizálendő annak különben is egyre liberálisabb (értsd: az önérdeket föladó) szabályait – saját piaci törekvéseik szerint.

Látható: a küldésben sincs jelentősége az ideológiai szembenállásnak sem.

Amerikánál maradva, azért ne feledkezzünk meg róla, az USA soha nem volt nemzetállam, bárhogy szónokolták is alapító atyái vagy kései utódaik. Ennek a föl-tételeit az indián őslakosság demokratikus kipusztítása (ó, hogyan is beszélhetnénk fajelméletről, genocídiumról a világ föltétlen tiszteletére apelláló minta-demokráci-ában, amely – ideológusai szerint – elhozta a „történelem végét”!) eleve megsemmi-sítette, a gyarmatosító, szerencsevadász fehér csőcselék pedig az „új haza” eszméjét legföllebb a nagy üzleti vállalkozásba forgatta bele. A törzsek nemzetté válása helyén tehát az érdekcsoportok egyeztetett hatalmi struktúrája hozott létre – némi akadályokkal (Észak és Dél háborúja, abolicionizmus stb.) – szövetségi államot. Valahová ide vezethető vissza az egész világot máig lekezelő amerikai agresszivitás, amely korántsem pusztán a politikában nyilatkozik meg. (És amely a közeljövőben – nem nehéz megjósolni – még erősödni fog.)

Tartozunk annyival az igazságnak, hogy Oroszország rosszul reagál a közel-keleti (jelesül: szíriai) amerikai jelenlétre (Irak esetében ez nem volt gond, az amerikaiak maguk cselezték be magukat a kudarcok sorozatába); rossz helyen (Aszadnál) kísérli meg saját érdekei védelmét – tápot adva a másik nagyhatalom demokrácia-halandszájának. Holott Oroszországnak van félnivalója az iszlám inváziótól.

A *csábítók* felől közelítve a kérdést, a korrupt brüsszeli bürokraták mellett a hivatalban lévő német kancellár viselkedésére kell figyelmeznünk. A brüsszeli vezetésben köztudottan regnál olyan „politikus”, akit a hazájában ellene fölmerült korrupciós vádak elől menekítettek oda. Ugyan miféle erkölcsi szilárdság várható el tőle egy nagyobb közösség ügyeiben? Semmilyen meglepetést sem okozna, ha kiderülne róla, hogy ellenérdekel a migrációs válság megoldásában. A német kancellár esetében fölvetődött az a csaknem képtelen vélemény, hogy az ipar munkaerőhiányát akarja pótolni a bevándorlókkal. Ha a német ipar fejlettségével vetjük össze ezt az ötletet, szinte borítékolni lehet a kudarcot. (Némileg elgondolkodtató, hogy a kancellárnak nem jutottak eszébe a kelet-európai, alkalmasint képzetesebb munkanélküliek.) A jobb, könnyebb életet kereső közel-keletiek aligha rendelkeznek a megfelelő képesséssel ahhoz, hogy ennek az igénynek megfeleljenek. Minden bizonyos, hogy több kárt okoznának, mint hasznot, és akkor még nem került szóba az asszimiláció kérdése, az ellentétes kultúrák folytonos összeütközése, az életformák, erkölcsök különbözősége. Mindezt legjobban éppen a kancellár tudja. A trükközésekből, ahogy látszólag visszavonja ötleteit, majd kicsit más formában újfent előadja, mi több, mind arrogánsabban követeli az általa becsábítottak szétosztását egész Európában, inkább az olvasható ki, valami ismeretlen (?) megbízatást teljesít – legalább annyira ismeretlen okokból. (Nem említve azt az enyhén szólva is különös játékot, amit a görög miniszterelnökkel üznek az egyre boldogtalanabb, védtelenebb Európa feje fölött.)

De közelítenünk kell a másik oldal, a bevándorlók felől szintén a problémához. Az erőszak, az embertelenség, az életveszély elől menekülőkről valójában nem kell döntenünk, rendelkezik róluk a genfi konvenció. Ámbár a kereszténységére büszke Európának ez erkölcsi kötelessége! Ők a migráns áradat elenyészően csekély részét képezik, ezt a terhet viselni tudná a kontinens. A túlnyomó többség azonban – milyen eufemisztikus megjelölés! – *gazdasági bevándorló*. Egyenes beszédben ez annyit tesz: a könnyebb életet keresi. Persze, ez is érthető; egyetlen életünk van, nem szeretnénk végérvényesen nyomorba fullasztani. Igazán könnyű élet, ha nem kell robotolni. A nyugat-európai, kivált a német, a skandináv szociális rendszer olyan ellátással kecsegteti őket, ami összehasonlíthatatlanul magasabb életminőséget jelent számukra munka nélkül is, mint amiben hazájukban élnek. Ám azt nem látjuk, hogy a gazdag arab országok (Kuvait, Szaúd-Arábia, Jordánia, Omán) sietnének a segítségükre, jóllehet, a *zakat* kötelezettsége része az iszlám öt alapelvének. Olybá tűnik föl, a bevándorlók sem reménykednek az iszlám szolidaritásban, annál inkább a német vagy a skandináv Paradicsomban.

Nem véletlen a tülekedés iránya.

Holott a németek is féltik tőlük anyagi, fizikai biztonságukat, jólétüket, ahogyan azt a bajor miniszterelnök hangos szóval többször jelezte. Merthogy Németország szövetségi állam, így is jött létre a porosz Nagy Frigyes jóvoltából, hogy aztán ugyancsak porosz hegemonia (Bismarck) alatt stabilizálódjék; a klasszikus értelemben nem nemzetállam, sajátos konglomeráció: egyszerre nyomasztó és fölemelő huszadik századi történelmi-politikai reflexiókkal. És látszólag harsány nacionalizmus-ellenességgel. A második világháború után az ország nagyobbik részét kelet-európai (török, jugoszláv) vendégmunkások építették újjá, az NDK szovjet fönnhatóság alatt kószoltgatta az internacionalizmust. A kancellár talán ezekben keresheti a német nyárs-polgár befogadókészségét – mint látjuk, tévesen. A gazdasági bevándorlók csak adminisztratív erőszakkal (brüsszeli törvények) erőltethetők rá a németekre. Egyelőre úgy tűnik föl, a többi európai országra még úgy is körülményes lesz, ha egyáltalán. (Egyre kevésbé vagyok meggyőződve Ortega y Gasset igazáról, miszerint *a nemzeti lét* mint a közös élet legtökéletesebb formája *már anakronizmus*, mivel egyre inkább ködképpnek látszik Churchill éppen hetven éves ötlete: az Európai Egyesült Államok.)

Nos, ha tisztességesek akarunk maradni, meg kell értetni a bevándorlókkal, hogy otthon kell boldogulniuk. Ezt azonban csupán akkor látják be, ha segítünk helyreállítani és biztosítani a Közel-Kelet békés rendjét, ha a gazdaságuk föllendülésére költjük az anyagi támogatást, nem pedig itteni csábos szociális segélyre, ha, igenis, kíméletlenül megsemmisítjük az életéken nyereszkes emberkereskedelmet, hasonlóképpen a rákos sejtként gyarapodó Iszlám Államot, és illem ide, illem oda, leleplezzük a küldöket és a csábítókat. Akkor ez a mostani *reconquista* nem a középkori kiűzetést revelálja, hanem józan, mindkét fél érdekeinek megfelelő humanitárius gesztus lesz.

Sóhaj

Belenéztem a Szlovéniában talált és a televízióban mutatott mintegy négy és félezer esztendőös szobor jellegzetesen tágra nyílt, nagy szemébe (valamilyen oknál fogva mindig ilyen szemekkel ábrázolták embereiket, isteneiket; azok pedig már léteztek, amikor Allah még legföllebb az Univerzum ígérete volt) az első nagy mezopotámiai kultúra megteremtői, és kiolvastam belőle a nagyszerű amerikai orientalista, Kramer igazát: *a történelem valóban Sumerban kezdődik*, egyelőre – úgy tetszik – mintha egy szlovéniai befogadó állomáson végződnek...

Üzenet

SZEPESI ATTILA

Sárkányölő

(BARBÁR SZONETTEK - RÉSZLET)

*„Lebunyom szemem s magamra találok.
Elég, ha vagyunk...”*

(Jean Roussetot)

REGTELEKI HEGEDŐSÖK

Hajdani királyi énekmondók, füstbe révült
regösök és hegedősök
víg faluja, Regtelek, a botlasztó kövek közt csobogó
Rákos patak partján! Nyomtalanul
belevesztél az elfutó év-
századok viharába. Csak a kelekótya szellő
füttyörész, vonít, pitypalattyol, huhog-korrog naphosszat a
pipacsos mezők csonka-bonka fái közt. Mégis
mintha ma is hallanám a koboz, cimbalom, köcsögduda, meg a
csimpolya zenebonáját. Tündércacagás és boszorka-
sivalkodás, hejehuja latrok lamentálása, dobok dübögése,
csengettyűk arany csöngése, sípok sikolya, táncos talpak távolodó
dobbantása fonódik a kandi levegőbe, míg a dallam ködbe nyaklik és
a nappal éjbe holdul.

JOKKMOKK

Hányféle rög, hány kósza porszem
tapadt elvásott cipőmre, kanyar utak és
meredély bércek hordaléka a Kaukázus
ormai közt, ahol ritka hópárduc lopakodik, meg a Rioni
vizekkel zuhogó partján. Odébb Abházia
körtáncot járó százéves vénei közt, akik
görbe kardjukat belemártják a veres napkorongba. Örmény-
ország évezredes templomaiban, és a Kalevala legendás
földjén, Suomi mackók- meg rozsomákok-bújta
zord erdeiben. És a vibráló sarki fény
tündérvjátékaival vendéglő lappföldi Jokkmokk
rénszarvas-csengős városában, melyet fél esztendőre
maga alá tipor borzongató
árnyékaival a sarkvidéki éjszaka.

VÁLTOZAT EGY BOSCH-KÉPRE

Csonka-bonka kimérai szörny a kopár mezőben, csupa
üszkösödő fekély, csupa kongó faodú. Papírfecni, drótok és
madzagok gubanca tekeredik göcsörtös ágbogaidra, hajdan büszke
világfa, angyalokat vendéglő. Pernye és korom
kavarog körötted, hozza-viszi depressziósan és muzsikátlan a
kelekótya szél. Odafönn gubbaszt egy tolla-foszló
vénséges vén kuvik, túlélője felbolydult évszakoknak. Huhogni
rest már, naphosszat vaksin hunyorog a miazmás semmibe, pedig
mintha posztolná az időtlen időt, maga se tudja, mit – emléktelen
bolond. Elfeketült cserefa, élet és halál
határmezsgyéjén, kiszuperált vödörök, sárgult csontok, cserepek és
rozsdás sarokvasak közt – egykor csilingelve pendültek
ágaidhoz az ég sziporkázó csillagai. Jobbodon ragyogott a
Nap, balodon visszfénye, a Hold.

AZ AVAROK KINCSE

Honmentő- és udvarló-verseket írt Lencse, a fűzfa-
lantos, aki a kocsmában azt magyarázta: a finn-
ugor nyelvtudomány német
maszlag, közönséges humbug. Ezzel akarják
elterelni mindenféle obskúrus
társaságok a magyarság figyelmét ősi jussáról, a fél
Eurázsíáról. Ő azonban átlát a
szitán. Sejtí, de nem árulhatja el, merre van Attila sírja, és
arról is talált némi titkos adatot, hová rejthették tüneményes
kincsüket az avarok – színarany griffeket, összefonódó, gyémánt-
szemű kígyókat és rubinokkal ékes áldozati
kupákat. Egy ég s föld között megbúvó
barlang rejti azokat a Pilis bércei közt, melyre réges-
rég ráburjázott a vadon.

SÁRKÁNYÖLŐ

Költő-komák, horgadt kóficok, mágusi
álcába bújtak, rozsdás szeszakánok vagy magán-
mitológiátok kurkászai, kitanultatok a szólás fortélyait, a fűrgebokájú
igék tavaszi táncát, a rímcsengettyűk varázslatát, az
álomfejtést, a sejtelem színárnyalatait. De vajon
kell-e ma akárkinek a gépi szózuhatagok korában a jambus, a
ditirambus, a haiku, az egyszerre feszes és légies szonett, az
anakreoni meg a pajzán priaposzi dal? Kell-e a gázél, a palotás, kell-e
a kerge kanásztánc? A kínai sárkányölő-

tanonc egy emberöltőn át tanulta mestereitől a tűzokádó hét-
fejű legyőzésének furfangjait, a kardforgatást, a csalafinta
dárdadobást, a tör- meg a hurokvetést, a légi bukfeneket, aztán
mire beavatott lett maga is, keserűen tapasztalta, hogy a
világból kivesztek a sárkányok.

MACSKAJAJ

Emlékszem egy üvegajtóra, ahol kipenderítettek.
Kaptam tán egy pofont is. Hosszan kísért a röhögés meg a
mákonyos kornyikálás. Elindultam egy fekete síkatoron, nem
sejtve, hová. Csuklottam, ténferegtem. Közben mintha át-
másztam volna egy deszkapalánkon. Néha orra
buktam, aztán mintha fények gyúltak volna valami világvégi
csehóban, ahol egy veres-szőke lotyó rám kacsintott. Az asztal
tetején három füttyögő kiskatona ropta a hejehuja csárdást – én
terceltem nekik. Így volt-e, nem
tudom. És arra sem emlékszem, jártam-e valóban a
főtéri lovas-szobornál, meg a szélmuzsikás folyóparton. Kulcsom,
kesztyűm és micisapkám elveszett. Egy árva
fityingem sem maradt, csak nyelvemen egy ócska kuplé
savanyú lepedéke.

ELÍZIUM

Eldorádó, János pap országa, Heszperidák
kertje, Ofir, Elizium, dús Kánaán, Thúlén túli, se-széle, se-hossza
titkos birodalmak, melyeket hiába keresel a
térben. Se koronás és kardos uruk, se csillagtalárba bújt és
jövőt pusmogó mágusuk. Se polgáruk, se bölcsük, aki
álmai mélyén hajdanvolt ősei tanítását firtatja. De még mécs-
világnál sort sor alá körmölő krónikásuk sincs, vagy épp
aggályos tudósok által fürkészett és kelekótya
poétákat dalra fakasztó anyanyelvük. Mégis
egyetlen fénysugár
ragyogja be képzetes hegy-völgyeiket, kincseket termő
vadvizeiket és álmaid benső terében mindennapi, sosem-látott
– se húrja, se sípja, se csöngettyűje – hangszerek kísérté
tündértáncos ünnepeiket.

HANGYÁK

Ködbe mosódik bennem minden
evilági kudarc és lelki karambol, balga
csetlés-botlás, megaláztatás. De azt a világító
napot nem feledem, amikor
bár nemigen történt semmi említésre-méltó, egész nap,
reggeltől estig a hangyák masírozását
figyeltem. A dunaharaszti Vadgalamb-tisztásról
indult a kacskaringós menet valami új hangya-
kolónia felé. Fűszálak rengetegében botorkálva vitték
a fehér hangyatojásokat az elszánt-
lelkecskék, a zordon katonák vigyázó sorfala közt, kerülgetve
pocsolyát, egérllyukat, avarkupacot, bűzlő
csukafejet, kutyacsontvázat és
lyukas félcipőt.

AZ ELTAPSOLT BIRODALOM

A konszolidált hölgy, aki
egy vidéki házikóban tengődött tisztos szegénységben,
csak néha bolyongott a tekintetén egy-egy felizzó szikra,
arra fecsérelte egész életét, hogy a sanyarú sorstól vissza-
perelje ősei elkobzott tenger kincsét. Kacsalábon forgó
palotát, kastélyt meg földet, illatozó szőlőhegyeket és
dübögő ménest, rétet letipró bivaly meg marhacsordát. Egy
világot átszövő összeesküvés áldozatának tudta magát, melyet a
szabadkőművesek szőnek. Szekrényre való aktákon sorba szedte
ük- és dédszülei minden állítólagos birtokát
Iglótól Eperjesig, Szakalcától Cinkotáig, Máramarosszigettől
Gödöllőig. Férjét és fiát elvadította magától, de csak építette-
gyarapította évről évre
a sosemvolt mesebirodalmat.

VISSZANÉZŐ

Macsolán facsigát faragtam,
Beregszászban cimboráltam egy tücsökkel.
Alagon szamaragoltam, Borosjenőn barlang mélyén szundikáltam.
Korhadtt kapuzsábé meg egy sánta róka tanított bölcselőtre
Szászbereken. Sopronban áfonyát faltam. Pécssett okulárés
tanárok sose-lássam réme, félnótás
kocsma-kópé, csetlettem-botlottam korgó
gyomorral – bezzeg hamar kitelt a
becsületem! Szegeden vándor lantverő, céhen kívüli

kobzos, hexameterben locsogtam kelekótya komámmal a
bicskás borharapóban. Hernádon szempillámra hálót szőtt egy
kandi pók. Végül Óbudán – a semmiből szelek hátán jött kócszakállú
igric – kalapban és aktatáskával csetlettem-
botlottam, rangrejtett garabonciás.

ÁRNYÉKVESZTŐ

Talán a félbe-nyaklott
özönvíz-regényt kellett volna befejeznem.
Talán a világfa-eposzt, mely pergő
nyolcasokban meséli el a derűsen boldogtalan
Bolond Istók és Vitéz László kelekótya bolyongásait.
Talán a sastollakból szárnyat eszkábáló szerzetes történetét,
aki a havasok felett szálldosva vitte patikaszerzeit a falvak
didergő nyomorultjainak. Talán az eljövendő apokalipszis
mocsok- és hamu lepte históriáját az ember utáni föld-
golyóról, ahol már csak néhány árnyékvesztő és
fekélyes majomként makogó
lélek kószál magamagát is elfeledve a
lángba, vérbe és iszapba fulladt hajdani fényzuhatagos
városok terein.

BOLONDFARSANG

Barátom, titokzatos kék-veres baglyokat, bumfordi
kutyákat, színe-váltó, sanda kameleonokat és
tarka pilléket pingáló Galambos Tamás,
te minden zsenihóbort és habókos elmélet nélkül vásznad előtt
görbülő Isten-áldotta mester. Naphosszat kapaszkodsz a
szeszélyes pemzlibe és aggodalmas műgonddal
festesz történeti tablókat, valójában örök
bolondfarsangot, hiszen tudod, hogy az
átkozott história játékasztala mindenféle félnótás
magánprófétának, kiguvadt-szemű látnoknak, szadista
emberimádónak. Középkori festők utódjaként fütyülsz a cafka
múzsára, hiszen az ihlet
csalfa, mint a szoknyáját idétlenül meg-meglibbentő
szerelemittas szépaszony.

FÖLD

Szűzföld, anyaföld, gabonaföld.

Ígéret földje, ahol sose jártam.

Gördülő göröngyöket furkáló nyálkás földigiliszta.

Földhányás, földevők, földvár, földszoros, földöntúli remény.

Földgömb, földesúr, földrajz, földszint, földomlás, földgáz,
földalatti. Földközösség, kincseket rejtő földréteg, hajdanvolt
városokat elemésztő. Forrongó Angyalföld, bicskáké meg érdes
szavaké. Szentföld, prófétáké, kerubok szárnyával suhogó.

Földhalom, sárgult bordák kosarába áradó televény humusz.

Földbevált viskók, csontokat és emléktelen emlékeket termő
fekete sár. Tengerek őslényeiből és vándorló erdőkből ülepedett
földnyelv. Átokföldje, virágföld, Salföld, Mátyásföld, nevesincs-föld.

Földrengés, Tűzföld, talpalatnyi kukoricaföld, földönfutók.

Szülő- és halóföldem, teremtő és magába fogadó.

ÖCSIKÉK

Vénebb vagyok már mindkét nagyapámnál.

A Farkasrétre száműzött cipszer medvénel,
aki a havasokba vágyott.

Meg akit emléktelen tömegsírba löttek Kárpátalján.

Gyanútlanul nézték a köröttük fortyogó világot,
nekem már mesehősök, bár nem tudom arcukat felidézni.

Artúr papa fúrt-faragott örökké, szelídítette a báva
anyagot, ha már a maga háborgó lelkét nem sikerült.

Kálmán apó meg Adyt olvasott, maga is

nyakas kálvinista, ám hogy hitte-e

vagy sem a poéta rajta is beteljesülő fekete jóslatait,

nem tudhatom. Néha kedvem volna megszólítani őket,

felemelt ujjal magyarázni: üljetek mellém öcsikék,

figyeljete, és ne kalimpáljon a lábatok!

Alpokalja

Florália Savaria Légió

A történettudományt művelni csak elkötelezetlen kíváncsisággal szabad, de a Történelmet megérteni csak a személyes érdekelttség vállalásának kockázatával lehet. Személyességről beszélek, nem szubjektivitásról. Nem az egyéni szándékok, értékszempontok, világképek, meggyőződések hitigazságát emelem tehát az adatok, a folyamatok és összefüggések valósága fölé, csupán a saját tapasztalatainkról leválasztott „objektív tények” értelmezhetőségében kételkedem. Hiszen ha az élményeinkről akarunk beszámolni, éppúgy nem tehetjük azt a velünk történetek előzetes felidézése nélkül, mint ahogyan a történetek objektív valósága sem jelent semmit, ha azok kusza halmaza nem szerveződik élményvilágunk részévé. A személyes hitelű történetírás természetesen nem feltétlenül azt jelenti, hogy történelmi tapasztalatainkat életrajzunkba ágyazzuk, de azt igen, hogy megjelöljük azokat a világnézeti (ismeretelméleti, etikai, vallási) alapelveket, amelyek alapján az élményeink értelmezésére vállalkozunk. Ezt tesszük akkor is, amikor a velünk történeteket a történetírás „nemzeti látószögéből” (Szűcs Jenő) értelmezzük, s akkor is, amikor a térségi-, illetőleg a globális folyamatok sajátos példájaként vizsgáljuk a hazai eseményeket. Egyszerre próbáljuk elhárítani azt a veszélyt, hogy a kaotikusnak látszó világfolyamatok végletesen determinált jövőképet vetítsenek elénk, s megóvni magunkat a magyarországi változások egyetemes jelentőségét „felnagyító” optikai csalódástól. Azok a kérdések ugyanis, amelyekre válaszokat keresünk, közvetlenül ugyan a politikatörténetre tartoznak, de legalább annyira érdeklik a történetfilozófiát is.

1989 júniusában, néhány nappal Nagy Imre újratemetése előtt az egyik budakeszi aktivistánkon keresztül azzal a kéréssel kerestem meg a katonai elhárítás egyik tisztjét, hogy adjak alkalmat egy bizalmas, négy szemközti beszélgetésre. Miután a 16-i rendezvény lebonyolításáért felelős ellenzéki párt, azaz az MDF vezetőségének tagja voltam, s ezért hivatali kötelességemnek tekintettem, hogy igent mondjak a kérésre, a találkozó létrejött. A Lánchídtól a Margit hídig sétáltunk végig a budai felső rakparton, hogy átvegyem a titkos üzenetet. Eszerint hírforrásom a titkosszolgálatokon belüli anarchia, s az ebből következő személyes kockázat veszélye miatt nem vállalkozott arra, hogy hivatali úton adja tovább az értesülését, az MDF iránti bizalma viszont arra bátorította, hogy rajtunk keresztül próbálja meg eljuttatni információját a belügyminiszterhez. Tudomására jutott ugyanis, hogy az egyik kerületi munkásór

(vagy rendőr-) laktanyában folynak az előkészületei annak az akciónak, amelynek célja a 16-i rendezvény karhatalmi erővel történő szétverése volt. A tömegben elvegyülő provokátorok feladata lett volna, hogy a Szépművészeti Múzeum zárt ajtóit mögött várakozó karhatalmi erőknek okot adjanak a beavatkozásra, s ezzel az MDF vezető ellenzéki pozícióját is megrendítsék. Noha tisztában voltam azzal, hogy maga a „hírközlés” is taktikai manőver lehet, melynek az a célja, hogy a párt elnöksége – megfontolva egy véres utcai harc kockázatát – álljon el a rendezvény szervezésétől, bejelentkeztem Horváth István belügyminiszternél, hogy tájékoztassam a történekről. Ő azonnal fogadott, de úgy tűnt, hogy nem tulajdonít jelentőséget a beszámolómnak. Arról biztosított, hogy urai a helyzetnek, s tökéletesen kizárható, hogy az ő tudta nélkül bármilyen szervezkedés történhetne a „terepen”. Másnap felhívott telefonon, s csak egyetlen mondatot mondott: „Köszönöm, hogy felkeresett, nem volt fölösleges.” Június 16-án – ezt már tudjuk a történelemkönyvekből is – semmilyen incidens nem zavarta meg Nagy Imre és társai újratemetésének szertartását.

Németh Miklós mondja: „Számítottunk arra, hogy a Hősök terén tömegdemonstráció lesz. Magam azonban attól tartottam leginkább, hogy a román titkosszolgálat valami provokációt rendez. Egyetlen a sokaságba dobott kézigránát elég lett volna. Tudtam róla, hogy belügyesek elvegyültek a tömegben, magam azonban semmilyen más utasítást nem hagytam jóvá, mint hogy ezek ne a gyászolókra figyeljenek, hanem semlegesítsék az esetleges provokátorokat. A munkásórség pedig aznap szigorú megfigyelés alatt állt. Persze Kárpáti hadügyminiszter vállvonogatva azt mondta, ha ezek civil ruhában bemennek oda néhányan, akkor nem tud mit tenni, ezért nem vállalhat felelősséget. Amiben tökéletesen igaza is volt. Egy külföldi mérnylő, egy munkásőr, egy elvetemült ösbolsevik, aki úgy érzi, itt az alkalom – ez valóban káoszt okozhatott volna. Szovjet katonai provokáció lehetősége¹ is felmerült. Délután a 301-es parcellánál magyar katonai rendőrség biztosította a kordont, és ez nem a mi ötletünk volt. Ezt az utolsó pillanatban a TIB kérte, amely maga is tartott provokációtól.”

„A lakásomon a K-telefonon, amihez nem akárhik jutnak hozzá, azt a több alkalommal megismételt telefonüzenetet kaptam, hogy amennyiben elmegyek Nagy Imre temetésére, Király Bélával együtt fognak lelőni. És (...) amikor ezt fél 1-kor is megismétlik éjszaka, sőt: nincs az illetőben vagy illetőkben annyi tisztesség, hogy ezt a gyermeknek is megismétlik (...) hát én nem kívánok senkinek ilyen napokat és ezt a napot.”²

Korai lenne még, hogy e történet óta eltelt negyed évszázadnak a végső mérlegét megvonjuk, ahhoz azonban már elég tapasztalattal rendelkezünk, hogy a rendszerváltozás sajátosan magyar modelljében éppoly fontos szerepet tulajdonítsunk (1) a „békés átmenetet” megalapozó hazai feltételeknek, mint (2) az európai- és a világfolyamatokhoz való viszonyunk egyedülálló jellegének. Lássuk előbb

a hazai feltételek összefüggéseit.

Miután magyar átalakulást a legszembetűnőbben mérsékelt radikalizmusa és erőszakmentes jellege különbözteti meg a térség többi országában lezajlott hatalomvál-

tások módjától, minden negatívumát és pozitívumát a jogállami keretek közé „szorultságának” tényéből kiindulva érthetjük csak meg. Abból a tényből tudniillik, hogy a kommunista diktatúra végelgyengülése nálunk nem tömegmozgalmakhoz (miként Lengyelországban), statáriális akciókhoz (miként Romániában), véres etnikai konfliktusokhoz (miként Jugoszláviában), háborús pszichózishoz (miként a balti államokban) vagy az államhatárok átrajzolásához (miként – más-más „előjellel” – Kelet-Németországban és Csehszlovákiában), hanem az állampárt és az ellenzéki értelmiségi csoportosulások közötti megegyezésen alapuló rendszerváltozáshoz vezetett.

Ez a megegyezés bizonyára nem jöhetett volna létre, ha az állampárt egységes politikai tömbként állt volna ellen az ellenzéki nyomásnak. Hogy ez nem így történt, annak nem a fordulatot közvetlenül megelőző „platformosodás”, hanem a párt időben messzire nyúló belső pluralizálódása volt az oka. A Kádár-kori konszolidáció lényegéhez tartozó jelenség mélyebb elemzését ezúttal nem végezhetjük el, annyit mégis hangsúlyoznunk kell, hogy az MSZMP-polarizálódásnak több szakasza és több dimenziója is volt. Előbb az ortodox-moszkovita párt-elit és a „piaci szocialisták” elhatárolódása történt meg (Nyers – Biszku), később a reformszárny kezdett osztódni (Nyers, Grósz, Horn – Pozsgay, Németh), végül a rendszerváltó csapat (Pozsgay, Németh) is kétfelé vált: az egyik irányban a „reformkörösök” indultak el, akik az utolsó kongresszuson vereséget szenvedtek, a másikban az MDF-fel együttműködést kereső Pozsgay Imre és köre, hogy azután ez a platform is kisodródjon a Kádár-korszak nagy gyűjtőpártjának utódpártjából. Kevés elemzés született arról, hogy ez a bomlási folyamat hogyan determinálta az ellenzéki pártok sorsát, s azon keresztül az első két parlamenti ciklus kormánykoalícióinak összetételét is. Míg a legmélyebb gyökerű kulturális háttérrel és a legnagyobb társadalmi bázissal rendelkező MDF-nek a Pozsgay-iránnyal való együttműködése – az MSZMP belső erőviszonyainak drámai átrendeződése következtében – zátonyra futott, s ez a fejlemény az MDF-et a később időzített bombaként működő Kiszgadzákvaló koalíciókötésre kényszerítette, azidentitásválsággal küszködő szocialisták saját baloldali programjukat adták fel, hogy az ádáz ellenségükkel kötött kompromisszum révén szalonképessé váljanak a liberális demokráciák számára. Az első két parlamenti ciklus kényszerházasságai egyértelműen az utolsó MSZMP-kormány idején történt külhatalmi nyomásgyakorlások következményei voltak. Pozsgay Imre pozícióját a hazai és a moszkvai (Gorbacsov-ellenes) „konzervatívok” gyengítették meg, Németh Miklósól pedig az IMF taktikája húzta ki a talajt. (Ezzel a külpolitikai feltételek kapcsán foglalkozom még.)

Ennek a „dióhéjba” tömörített összefoglalásnak tárgyunk szempontjából egyetlen lényeges tanulsága van: az MSZMP különböző irányzatainak, frakcióinak csaknem három évtizedre elhúzódó (1968–1998) konfrontációiban nagyobb szerepet játszott a riválisok egymásra utaltsága, együttműködési kényszere, mint az egymással való leszámolás szándéka. (Amikor majd – Németh Miklós és Grósz Károly párharcában – ez az alternatíva is felvillan, már nem a belpolitikai csatározás logikája, hanem a Szovjetunió magatartása kényszeríti békés keretek közé az eseményeket.) S az erő-

szakmentes átalakulás feltételének számbavételekor természetesen jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a körülménynek is, hogy a krízis legkiélezettebb szakaszában (1988–1990) az MSZMP arra a Németh Miklóstra bízta a miniszterelnöki tisztséget, akinek politikusi 'ars poeticája' a „modellváltás” békés levezénylése volt, s akivel a legnagyobb ellenzéki erővé duzzadó MDF elnöke, Antall József, korrekt együttműködést alakíthatott ki.

A békés átmenet lehetőségének megteremtésében persze az ellenzéki értelmiségi csoportosulások magatartásának éppoly fontos szerepe volt, mint a polarizálódó MSZMP-nek, ám kisebb-nagyobb mértékben valamennyi szereplőt felelősség terheli a rendszerváltás kisiklásáért. Hogy ez a felelősség hogyan oszlik meg az MSZMP, a

konzervatív jobboldal és a balliberális tábor között, azt külön tanulmányokban próbáltam elemezni,³ ezért ezúttal nem a két oldal pártpolitikai megítélésére, csupán a közös: értelmiségi felelősségük megállapítására teszek kísérletet.

Előzetesen meg kell jegyezmem, hogy *ebben a kérdésben* nem értek egyet az egyik legkoherensebb, és legőszintébb memoár főszereplőjével, Németh Miklóssal, aki azt tekinti a rendszerváltás „ösbűnének”, hogy az 1989-es kerekasztal-tárgyalásokon nem kerültek napirendre a gazdasági kérdések. Még csak azt sem tartom e mulasztás okának, hogy az irodalmárokkal, történészekkel (MDF), illetőleg jogászokkal és társadalomtudósokkal (SZDSZ) szemben elenyésző volt a magasan képzett ellenzéki közgazdászok száma. „Jól hangzott” ugyan az az érvelés is (az MDF-es Csengey Dénes részéről éppúgy, mint az SZDSZ-es Tölgyessy Pétertől), hogy valamiféle közösen kidolgozott program elmosná a határvonalat a gazdasági bűnökért felelős

MSZMP és az ellenzéki pártok között,⁴ az igazi ok azonban alighanem az volt, hogy a gazdaságfilozófiai problémák felvetése kielezte volna a mélyen rejlő ellentéteket mind a kormánypárton belül, mind a két nagy ellenzéki pártban. Felszínre került volna a reform-szocialisták ténylegesen baloldali, s az MSZMP-n belüli piacpártiak liberális programja közötti kibékíthetetlen ellentét, mint ahogyan felélénkültek volna – a még el sem csitult – viták az MDF harmadikutas és a nyugati orientációt sürgető ideológusai között. De térjünk vissza a „közös értelmiségi felelősség” problémájára!

Hogy miért kellett negyed évszázadnak eltelnie ahhoz, hogy ez a kérdés tárgyszerűen felvethető legyen, annak okát a késő Kádár-kori magyar értelmiség politikai kultúrájának anakronisztikus jellegében lelhetjük fel. Közelebbről abban a körülményben, hogy – miután a puha diktatúra elfojtotta a társadalmi valóságra reflektáló diskurzus kísérleteit (a *Mozgó Világnál* szerzett szerkesztői tapasztalataim során vált ez *személyes* élményemé!) – a közügyekre irányuló gondolkodás a fogalmi absztrakciók világába tévedt, s ez nemcsak a hatalom-technikusok „hamis realizmusának” és a humán értelmiség „túlfeszített lényeglátásának” Bibó István-i ellentétét teremtette újra, hanem a marxista társadalom- és politikatudományok „fejlődését” is vakvágányra terelte. (Kírvívó példái lehetnek ennek egyfelől a „reformközgazdászoknak” a tudományuk légüres terébe sodródó elméleti erőfeszítései, másfelől az a kétkötetes gyűjteményes tanulmánykötet, amelyben a legtekintélyesebb tudósok próbálták felvázolni: hol van a *Helyünk Európában*⁵.)

Ezen a ponton egy sajátos tudattörténeti mozzanat fontosságát kell hangsúlyoznunk. Ha van jogosultsága annak, hogy a magyar rendszerváltás kapcsán „eredendő bűnökről” beszéljünk, éppoly indokolt beismernünk, hogy az átalakulás külpolitikai feltételrendszerét és kultúratörténeti perspektíváját illetően politikus értelmiségiekként mi magunk is a saját hamis tudatunk áldozatai voltunk. Arra még lehet mentségünk, hogy nem rendelkezünk (nem rendelkezhattünk!) pontos információkkal a Szovjetunióban zajló belpolitikai folyamatokról, s hogy tájékozatlanságunk a szükségesnél olykor nagyobb óvatosságra intette a reformok – kormányon belüli és ellenzéki – híveit. Annak az ódiumát azonban senkire nem háríthatjuk, hogy igazolhatatlan illúziókat tápláltunk a liberális demokráciák, a kapitalista szabadverseny, s egyáltalán az euro-atlanti térséggel való – értékelvűnek tételezett – együttműködés lehetősége iránt.⁶ (Félreértés ne essék: ez a megállapítás nem a magyar külpolitikai orientáció *tényének*, csupán „levezénylésének” a kritikája!) Nem számoltunk az ezredfordulón váratlanul bekövetkező negatív globális folyamatokkal. Sem a humán diszciplínák művelőinek gondolkodásában nem vált meghatározóvá, sem a gazdaság-, a jog-, a társadalom- és gazdaságtudományok képviselőinek szellemi tájékozódásában nem játszott szerepet az a fajta *kritikai attitűd*, amelynek a nyugati konzervatív rendszerkritikusok által megfogalmazott érvei már ismertek voltak hazánkban is, s amely az ezredfordulóra már a posztmodern filozófiai, nyelv-, irodalom- és művészettudományi irányzatok között is erős pozíciót vívott ki magának. Sok szó esett köreinkben a modernitás kultúrkritikai vonulatának klasszikusairól (Schopenhauer, Spengler, Ortega, Huizinga, Szorokin, Lorenz, Heidegger, stb.), s a

kilencvenes években már Korten, Fukuyama és John Lukács művei is a közbeszéd tárgyai lettek, a rájuk való hivatkozások azonban inkább az elegáns, „művelt szkepticizmus” érveiként hangzottak el, s nem a tudatos politikai tájékozódást jelentették. Úgy is mondhatjuk, hogy azokat inkább egy sajátos világnézeti és értelmiségi magatartás megnyilatkozásainak tekintettük, s nem a jelenkori válságtünetek szakszerű diagnózisaiaként tartottuk számon. Elbűvölt bennünket a nyugati demokráciák vitathatatlan erénye, hogy tudniillik a mindenkori regnáló hatalom szellemi ellenzéke is egyetemi katedrákon, s a média nyilvánosságában fejthette ki álláspontját, s a kultúra szabadsága iránti patetikus elkötelezettségünk érzéketlenné tett a már globális méreteket öltő krízis körtüneteivel szemben.

Hogy melyek voltak azok a szemléleti elemek, amelyek nem jutottak el gondolkodásunk cselekvést is inspiráló ingerküszöbéig, annak illusztrálására álljon itt néhány – olykor marxizáló, olykor radikálisan antimarxista – posztmodern hatalom- és társadalomszerkezeti diagnózis!

„A szubjektumok, akik kedvéért varázstalanították és legyűrték a természetet, most elidegenedtek saját természetüktől. Minél inkább egy igazgatott társadalomban ölt testet az instrumentális ész, annál kevésbé lehet különbséget tenni a haladás és hanyatlás között.”⁷

„míg a szocialista típusú társadalom nyíltan elidegenedett (olyan értelemben, hogy ebben egyik humánszükséglet-típus sincs az igényelt szinten kielégítve, addig a liberális kapitalizmus *inautentikus* (abban az értelemben, hogy valójában nem kisebb elidegenítő hatását ügyesen elrejtí a konzumjólét és a belezólási látszat homlokzatai mögé, vagyis *manipulálja* az egyént és a társadalmat). *A nyílt elidegenedtség és az álcázott manipuláltság általában hajlamosak* egymás rovására terjeszkedni.”⁸

„Az amerikai szociológia nagy öregje, Daniel Bell már egy emberöltővel ezelőtt a *The Cultural Contradictions of Capitalism* (1976) című könyvének *The Crises of Belief* fejezetében megkülönbözteti „a technikai szerkezetekben, programokban, sőt intézményekben fellépő – és bár valós következményekkel járó, de reparálható – meghibásodásoktól *azokat a válságokat*, amikkel nem tudunk mit kezdeni, mert magában a hitbéli tartalmaikban keletkeznek.”⁹

Kulcsár Kálmán „Daniel Bell és Habermas 70-es években folytatott modernizációs vitájából azt emeli ki, hogy a Bell által elítélt „konzumhedonizmusban” implikált bomlási prognózis reálisabbnak bizonyult, mint a Habermas által védett „modernizációs projekt” perspektívája. Wallerstein centrum-periféria elmélete is régi ellentmondásokból eredezteti a jelen krízist. Így a periféria skizofrén helyzetéből, miszerint ez a világgazdaságba való szervesülés előnyére csak *emberi tőkéje rohamos amortizációjának* árán pályázhat.”¹⁰

„Az USA-ban hallgatólagos feltételezés volt, hogy a növekvő anyagi jólét feloldja az egyenlőtlenségből adódó feszültségeket és a tapasztalat folytonossága megoldásokat érlel *minden jövőendő problémára*. Nos, immár mindeme feltételezések *romokban hevernek*.”¹¹

„A kockázati társadalom központi jellemzője, hogy az egyszer elindított folyamatokat nagy naivitással anélkül hajtották tovább, hogy a következményekre gondoltak volna. A gyors fejlődés, a pénzáradat anyagtalansága és mindama feltétel, amit a *digitális kapitalizmusa* maga számára teremtett, abszolút ellenőrizhetetlen következményeket váltott ki, olyan katasztrófák felidézésével, amelyek túlesnek a biztosítási elven.”¹²

„Míg a Szovjetunióban Sztálin bűneinek beismerése okozott (...) hitbéli összeomlást, addig az USA-ban: „maga az establishment tagadja meg saját intézményeinek legitimitását, főleg az a fiatal réteg, melynek normálisan az elit pozíciójába kellene belenőnie. E válság legfőbb következménye a *civitas* elvesztése, vagyis azé a spontán indíttatásé, hogy engedelmessédjünk a törvénynek, tartsuk tiszteletben mások jogait, *álljunk ellen a kísértésnek, hogy a közjó rovására magunk gazdagodjunk. A civitas* veszendőbe menetele pedig vagy azt jelenti, hogy az érdekek annyira polarizálódnak és a szenvedélyek annyira fellángolnak, hogy terrorizmus és csoport harcok robbannak ki és politikai anomia uralkodik, vagy azt, hogy minden közéleti interakció cinikus eljárássá válik, melyben a legtöbb hatalommal bírók nyereszkesnek a gyengék rovására.”¹³

A magyar szellemi közéletnek a nyugat-európai kritikai gondolkodáshoz viszonyított fáziskésése az egypártrendszer évtizedeiben persze nem járt különös kockázatokkal, hiszen az önvédő hatalmi struktúrát e tekintetben tökéletes immunitás jellemezte. A többpárt-rendszerű parlamentáris demokrácia – s ezzel a gondolat-, a szólás- és a sajtószabadság – alkotmányba iktatása után azonban új helyzet teremtődött: a *nyílt* egyeduralmi törekvéseket a rejtőzködő háttérhatalmak versengése váltotta fel. Ez a magyarázata annak, hogy az átalakulás első szakaszában a legkiélezettebb politikai harc a közvélemény, a közgondolkodás manipulálhatóságáért, a „hermeneutikai hatalom” megszerzéséért¹⁴, azaz a valóság értelmezésének a közmédiák birtoklása révén elérhető hegemon pozícióiért indult meg. S ebből az összefüggésből érthető az is, hogy az ország gazdasági elfoglalásában érdekelt pénz hatalmak minden segítséget megadtak azoknak az ellenzéki erőknél, amelyek emiatt niesen érdekeltek voltak a tömegmédiák manipulálásában. Nem az volt a céljuk, hogy a szűkebb értelmiségi csoportosulásokat érdeklő sajtószabadságot korlátozzák, hanem hogy a piaci érdekeiket szolgáló „fogyasztói társadalmat” korlátlanul befolyásolhassák. Hogy a magyar médiaháború (1990–1992) mögött elsősorban nem a hazai kultúra értékpreferenciáinak ütközését, hanem a pénz hatalmi pozícióikat globális méretűvé kiterjeszteni igyekvő piaci szereplők harcát kell látnunk, azt a Kulturális és Média-bizottság elnökeként szerzett tapasztalataim is bizonyíthatják.

Amikor a kereskedelmi csatornák elosztására készülve a Kulturális Bizottság illetékes albizottsága Berlusconi olaszországi médiabirodalmának tanulmányozását követően visszaérkezett Budapestre, a legnagyobb amerikai médiacég tulajdonosának egyik alkalmazottja bizalmas beszélgetésre kért. Egyetlen mondanivalója volt: „Maxwell úr azt üzeni, hogy akármennyit ígért is nekem (zsebre) Berlusconi, ők kétszer annyit adnának, ha biztosítani tudom előnyös pozíciójukat a pályázók között.”

Nem sokkal ezt követően a japán Fuji cég vezérkara látogatott meg, s elnökük Antall Józsefnek szóló csábító ajánlat közvetítésére kért. Hajlandók lennének az egész magyar államadósság terhét jelentősen mérséklő pénzügyi segítségre, ha garantálni tudnánk számukra az egyik (kereskedelmi) csatornát. Értesse meg Antall Józseffel, mondta az elnök, hogy az ajánlat és a kérés azért nem kezelhető külön, mert biztos piacuk csak akkor lehet az országunkban, ha nem kell sorban állniuk reklámidőért az amerikai televízióknál. Amikor megpróbáltam megnyugtatni, hogy tapasztalatom szerint egymással rivalizáló amerikai és európai pályázók közül is választhatunk, mosolyogva válaszolt: „akkor most beavatom egy titokba. Tudniuk kell, hogy minden nagyobb médiavállalat mögött amerikai tulajdonos és amerikai kommunikációs stratégia áll.”

E tapasztalatok birtokában igazat kell adnom a médiakutató Vass Csabának, aki szerint (szabadon idézem:) a sajtó, a könyvkiadás, az elektronikus média privatizációja látszólag a civil társadalom tulajdonává tette az államtól elhódított hermeneutikai hatalmi pozíciókat, s a többpártrendszerű demokrácia mintájára plurális szerkezetűvé formálta azokat. Valójában azonban e klasszikusan liberális modellel ellentétben pillanatok alatt végbement a kommunikációs intézményrendszer döntő hányadának globalizációja. Azaz nem pusztán a médiaipar infrastruktúrájának tulajdonjogát, illetőleg a reklámpiacon elérhető extraprofitot szerezték meg a multinacionális cégek birtokosai: a kezükbe került az információk szelektálásának, a világesemények értékelésének, riválisaik elhallgattatásának, saját érdekeik érvényesítésének, egyszóval a hermeneutikai hatalom gazdasági és politikai hatalommá konvertálásának közvetlen lehetősége is. („Előfordulhat – mondja Vass Csaba –, hogy [...] az értelmezési folyamat minden egyes szintjén ugyanazon erők különböző, de egymással összhangban lévő csoportjai működnek. Amikor ez az eset áll elő, olyankor a hermeneutikai totalitarizmus jelenségeivel állunk szemben.”¹⁵)

A médiahatalom kicsúsza a kormány, a parlament s egyáltalán a demokratikus intézmények ellenőrzése alól nem feltétlenül azt eredményezi tehát, hogy a rendszerváltozást előkészítő ideológiai ellenfelek egyike kommunikációs pozícióelőnyhöz jut, hanem azt, hogy szinte teljesen megszűnik a médiumokban az értékelvű diskurzus lehetősége. Az egymást kioltó – korszerűtlennek bizonyuló – értékelvű tradíciókkal szemben most kezdenek szervező erővé válni a nyers gazdasági, szociális és kulturális érdekek, s mind a kormányzó, mind az ellenzéki pártokban mély törésvonalakká mélyülnek a politikusi alkatokban és cselekvési programokban a kezdetektől megfigyelhető ellentétek. A kormánykoalícióban belül előbb Torgyán József és híveinek kilépése, majd Csurka István belső ellenzéki bevonulása, míg az ellenzék oldalán egyfelől a szocialisták „nemzeti baloldalának” perifériára szorulása, a balliberális erők térfoglalása, másfelől az SZDSZ Tölgyessy-féle szárnyának felszámolása, illetőleg a Fidesz kettészakadása jelzi a folyamat kezdetét. Az egyik oldalon a végtelenségig éleződik a politikai praxisból kisodródó vagy önként távozó, nemzeti elkötelezettségű írástudóknak (Csurka, Bíró, stb.) a globalizmus doktrinereivel (Kiss János, stb.), illetőleg saját tá-

boruk „megalkuvóival” („antallisták”) vívott eszmeharca, a másikon hatalmi pozícióba kerülnek az érdekelvű politizálás cinikusan elvtelen „hívei” (MSZP–SZDSZ koalíció). Az MDF felbomlását követően egyedül a liberálisaitól megszabaduló Fidesz tett kísérletet arra, hogy összhangot teremtsen a nemzeti elkötelezettségű, értékelvű és az euro-atlanti integráció követelményeihez igazodó érdekelvű politizálás között.

A világfolyamatok – és hazai következményeik

A rendszerváltozás kezdetén kedvező előjelek mutatkoztak. A békés átmenet feltételeit erősítette a magyar külpolitika váratlanul megnövekedett mozgásteret. Egyik oldalról a Budapest–Bonn kapcsolatok elmélyülése, a másiktól – és ez volt a döntő – a peresztrojka Szovjetuniója „szövetségi politikájában” bekövetkezett változás. (Az a körülmény tudniillik, hogy a magyar önállósulási törekvéseket Moszkva már nem tekintette a biztonsági érdekeibe ütközőnek.)

„1989-ben [...] volt az első próbálkozás, hogy a magyar adósság szerkezetét megváltoztassuk [...] Két országot láttam, amelyek erre partnerként szóba jöhettek, Nyugat-Németországot és Ausztriát. Náluk volt hajlandóság, mert látták, hogy a magyar kormány szinte hétről hétre milyen reformlépéseket tesz meg. Két-három tárgyalási forduló után politikai szinten a németek igent mondtak. Nemcsak a szövetségi kormány lépett fel hitel-nyújtóként, hanem egyes tartományok is, Baden-Württemberg és Bajorország.”¹⁶

„Egyedül a többpártrendszerre való áttérés adott hosszú vitára okot, amikor a magyar miniszterelnök a már jóval korábbi szovjet meghívásnak eleget téve március 3-án Moszkvában Gorbacsov főtitkárral tárgyalt. Gorbacsov nem értett egyet, a pluralitást egy párton belül tartotta helyesnek, de nem emelt vétót a magyar tervek ellen. Szigorú titoktartást kért ugyan a Németh által szóba hozott katonai kérdésekről, de elvben egyetértett azzal, hogy tárgyalások kezdődjenek a szovjet csapatok kivonásáról Magyarországról, és – jóval kevésbé elkötelezetten – megígérte, megvizsgálják a magyar területen tárolt nukleáris fegyverek visszavonásának kérdését is.”¹⁷

„Németh bejelentését, hogy a nyugati magyar határon le fogják bontani a műszaki zárat, Gorbacsov minden ellenvetés nélkül vette tudomásul. Gyanítható, hogy a szovjet vezető nem látta át, milyen következményekkel járhat a tervezett lépés.”¹⁸

Biztató volt tehát a magyar–nyugatnémet, illetőleg a magyar–szovjet kapcsolatok alakulása, ám az IMF-fel, illetőleg az USA-val kibontakozó együttműködésünkben már a rendszerváltozás előtt nyugtalanító fejleményeket konstatálhatunk. Jól jelzi ezt Németh Miklósnak az IMF-ről kialakított véleményének gyors változása.

Az 1982-es IMF tárgyalásokra így emlékezik vissza a miniszterelnök: „Az IMF-delegáció tagjai különben barátságosan váltak el tőlünk, nagyon jól értették, honnan fúj a szél, azaz, hogy politikai döntésről van szó. Nem akarták ránk tukmálni a pénzt, és mi sem ebrudaltuk ki őket, értettük egymást. Az sem felel meg az igazságnak, hogy ők a Valutaalap politikája szerint diktálni akartak, hogy a kölcsönökért kizárólagos feltételeket szabtak volna. Területről területre meg lehetett velük beszélni, hogy hol mit akarunk, mit tudunk tenni. Őket is érdekelték a mi javaslataink, ha láttak benne fantáziát, akkor meg lehetett velük egyezni, és áttérni a következő tárgyra. Főleg nem

ügynökök, senki ügynökei nem voltak hanem kitűnő közgazdászok, több hasonlót kívánnék Magyarországnak.”¹⁹

Hét évvel később már másképp ítéli meg az IMF-et: „1989 nyarán/.../ állandó küzdelmet folytattunk a fizetőképesség megtartásáért, nem kerülhettük ki az áremeléseket, megszorításokat, meg kellett birkóznunk az IMF kemény feltételeivel, melyeket minden igyekezetünk ellenére sem sikerült maradéktalanul betartanunk.”²⁰

1989 novemberében pedig, a Kohl kancellárnál tett villámlátogatása alkalmával arról beszél, hogy „az IMF *változatlanul* (kiemelés tőlem: K.F.) olyan feltételeket kíván ráerőszakolni az országra, amelyek lehetlenné teszik a kormány talpon maradását. Azok ugyanis olyan súlyos társadalmi konfliktusokat eredményeznek, amelyek a lakosság felháborodását és a kormánnyal szemben erőszakos fellépést válthatnak ki. Ezek az éppen most szerveződő konzervatív erők malmára hajtják a vizet.”²¹ (A „konzervatív erők” kifejezés itt a szabotázsakciókat tervező ’konzervatív’ MSZMP-tagokra utal!)

Az euro-atlanti együttműködés nehézségeire utaló előjelek a rendszerváltozás után csak súlyosbodnak.

Az USA-ban „Az 1980-as évtized végén valószínűleg stratégiai előrejelzés szerint hozták meg azt a döntést, amely szerint meg kell akadályozni, hogy az egyesült Németország bekebelezze Európát. Az európai egység német alapon történő megteremtését a balkáni háborúk, valamint a közép- és kelet-európai országokra erőltetett hibás, és óriási áldozatokkal járó piacgazdasági átmenet volt hivatva megállítani. A Kelet-Ázsia gyors gazdasági felemelkedésére vonatkozó forgatókönyv nyomán született meg az a stratégiai döntés, hogy rejtett gazdasági és pénzügyi háborúkkal meg kell állítani a kelet-ázsiai kistigrisek és Japán előretörését. Ugyancsak stratégiai előrejelzés alapján született meg – valamikor az 1990-es évek közepén – az a döntés, hogy már nem egy német irányítás alatti egységes Európa megakadályozása a fő cél, hanem az európai integráció kiszélesítése, sok új tagállam beléptetése, és ezen keresztül egy új hasadás beépítése az Európai Unió működésébe. Ez a régi és az új Európa közötti választóvonal. Ennek a stratégiai döntésnek a keretében támogatta Amerika az Európai Unió 2004. évi bővítését.”²²

„A jóléti piacgazdaságnak a nyugat-európai kontinentális ún. ’rajnai kapitalista’ változatának egzisztálását az időközben neoliberalissá vált USA-val szemben egészen Ronald Reagan elnökké választásáig nemzetközi jogilag az 1944-ben megkötött Bretton Woodsi Egyezmény biztosította, amelyet először 1971-ben egyoldalúan Nixon elnök mondott fel, majd pedig Reagan a maradék kihatását is teljesen felszámolta a világot egypólusú USA-uralmivá tevő politikájával. Az USA ekkor, összekapcsolva törekvéseit a Bretton Wood felszámolásával és a szovjet kommunista gazdaság- és katonapolitikai érdekszféra szétzúzásával, az amerikai érdekeket képviselő és az általa irányított nemzetközi gazdasági és pénzügyi szervezeteken, így a Világbankon (Worldbank), a Nemzetközi Valutaalapon (IMF), és a Szabad Világkereskedelmi Szervezeten (WTO) keresztül benyomult az Európai Unió (EU) és tagállamainak pénz- és árupiacába. Ezt oly módon tette, hogy az Uniót tagállamaival együtt bein-

tegrálta e szervezetekbe és ez által jelentősen korlátozta e szervezetek játékszabályain keresztül az EGK tagállamainak távol-keleti és közép-kelet-európai piacszerzési törekvéseit. Ezen kívül, a transzatlanti tőkének ez a behatolása az EU gazdaságába, az EU korábbi, welfaresociety-n alapuló áruorientált rajnai kapitalizmusát jelentősen globalitás irányába történő USA-érdekeltségű bankok diktálta liberális pénz- és áru-piacgazdaság irányába tolta.²³

Az amerikai stratégia utólagos ismeretében megismételhetjük: a rendszerváltozás leg súlyosabb kockázata csak jelentős „fáziskéséssel” tudatosult bennünk. Tudtuk, hogy a gazdasági, a pénzügyi, a szociális krízis prolongálódása, a növekvő nagyságrendű adósságállományunk miatti kiszolgáltatottság tartósan korlátozza önállóságunkat, de azzal nem számoltunk kellő időben, hogy politikai mozgásterünk kényszerű beszűkülése tökéletesen illeszkedik új szövetségeseink birodalomépítő programjához. Azok után kellett szembenéznünk az Európai Unió diktatórikusan centralizáló törekvéseivel – s ennek hátterében az USA új külpolitikai stratégiájával –, hogy önmagunk is elhittük, s a választókkal is elhittettük, hogy a nemzetek Európájához csatlakoztunk, s a Brüsszelnek átadott hatásköröket egy a miénknél fejlettebb bürokrácia fogja gyakorolni.

Körösényi András hívja fel rá a figyelmünket, hogy már a 90-es években léteztek olyan jog- és politikaelméleti törekvések, amelyek az integrációtól nem egy magasabb szintű felelősségi rendszer, csupán a hatalmi bürokrácia automatizmusának tökéletesedését várják. Míg „a szuverenitás hagyományos felfogása szerint, ha a tagállamok szuverenitásukat fokozatosan átruházzák az uniónak, akkor fokozatosan az EU válik a szuverenitás hordozójává, szuverén állammá”, az „új megközelítés szerint [...] Az Európai Unió létrejöttének a politikaelméleti újdonságát [...] éppen az adja, hogy magának a szuverén államiságnak a hagyományos fogalma bomlik fel. A szuverenitás eltűnik, elporlad. Az európai integráció előrehaladtával [...] nem a szuverenitás átadása történik, hanem a szuverenitás eredeti értelmében, mint végső és teljes hatáskör értelmében vett megszűnéséről, »elporladásáról« van szó. Az EGK, majd az EU nem szövetségi állam, de nem is államszövetség, hiszen már senki sem visel végső felelősséget, illetve mindenre kiterjedő felelősséget: sem a tagállamok, sem pedig az unió. Ez is mutatja, hogy új politikai szerkezet jön létre.”²⁴

Ez az új politikai szerkezet pedig nem pusztán a magyar érdekek nézőpontjából kérdőjelezi meg a rendszerváltozás értelmét. Miként Király Miklós fogalmaz: „Fennáll a kockázata, hogy ez az erőltetett európai identitásépítés [...] nem csökkenti, hanem inkább növeli az elidegenedést az európai integráció céljaitól a társadalmak egyes csoportjai körében.”²⁵

Jól látható ugyanis, hogy az „elporladó szuverenitás” teorémája nem a több évszázada – awesztfáliai béke (1648) óta – zajló társadalomtörténeti folyamatot írja le, hanem egy több évezredes hatalomszervezési elv megtagadását tűzik ki céljául. A belőle kirajzolódó program tudniillik nem abba a folyamatba illeszkedik, amelynek során a korábban abszolút hatalmat képviselő állam fokozatosan átengedi egyes hatásköreit a civil társadalom demokratikus intézményeinek, hanem azokat a kaotikus

Kandzsi Kalligráfia

állapotokat vetíti előre, amelyekben részint ellenőrizhetetlen „dematerializálódott hatalmak” – pénz-, információs és szimbolikus hatalmak (Szilágyi Ákos) és önjáróvá váló technológiai rendszerek (energetika, informatika, haditechnika, géntechnológia) (Evandro Agazzi), alakulnak ki, részint „egy új törzsiség, egyfajta posztmodern fragmentáció” erősödő tendenciái észlelhetők.

„A posztmodern törzsiség – amely átfogó értelemben használva /.../ magában foglal politikai követeléseket támazstó klánokat, ’nemzeteket’, entitásokat és etnikai csoportokat, amelyek magukat nem feltétlenül látják ’törzsinék’ – arra tör, hogy olyan politikai és jogi környezetet mozdítson elő, amely a létező szuverén államok felbomlásához vezet. Előmozdítja létező többnemzetiségű vagy multikulturális államok meghatározott népesség- vagy területrészeinek átadását annak érdekében, hogy új egynemzetiségű és egykultúrájú – azaz posztmodern törzsi – államokat alkossanak.”²⁶

Nem csodálkozhatunk azon, hogy amikor a pártállami rendszer összeomlását követő gazdasági és szociális krízis élménye kiegészült a nemzetállami intézmények tervszerű leépítésének tapasztalatával, új fejezet kezdődött a rendszerváltozás történetében. Megroppant annak a tábornak az egysége, amelyik a nemzeti-konzervatív-keresztény értékek jegyében szerveződött, s megszületett a saját céljainkkal nem egyeztethető integráció radikálisan kritikus narratívája. Megfogalmazódott a „külső összeesküvés” és a „belső árulás” vádja, s ez a vád a „falra festett ördög” természete szerint kezdett hatni. A hazai balliberálisok köreiből kifizetődő politikai üzletnek bizonyult fellépni a magyarországi „szélsőjobbaldali” erők aktivizálódásának veszélye ellen, a Nyugat hatalmi központjaiban pedig konkrét akcióprogramok („összeesküvések”) szerveződtek a magyar belpolitikai állóháború kínálta „szabadpiaci” lehetőségek kiaknázására. Cáfolhatatlan igazságok ezek, mégis megrévesztőek, mert elfedik a tényt, hogy ti. a politika világának háborgó felszíne mögött nem a gazdaság, még csak nem is a kultúra válságjelenségeit, hanem – miként az a „dematerializálódott hatalmak” és az „új törzsiség” kibontakozó tendenciáinak ma már drámai erejű fenyegetéseiből látható – egy övveszélyes civilizációs „megatrend” (Varga Károly) elszabadulásának veszélyét kell konstatálnunk.

Nem azért kell tehát tartanunk a rendszerváltozás végzetes félresiklásától, mert egy új – számunkra gyakran kiszámíthatatlan és barátságtalan – nagyhatalom érdekeihez kell igazodnunk, hanem mert olyan szövetségi rendszer részeivé váltunk, amelynek láthatóan nincs következetes stratégiája a globális válságjelenségek kezelésére, s ezért a legkielezettebb konfliktushelyzetekben könnyen elveszítheti a kontrollt önmaga fölött.

A formálódó új rendszer külső pólusán – az euro-atlanti térségen belül – az erőviszonyok radikális átrendeződése játszódott le tehát, s ennek nyomán került sor az általunk követendő mintaként választott rendszermodell cseréjére: a *szociális piacgazdaság* magyar változatának megteremtése helyett az ún. *szabad piacgazdaság* feltételeihez kellett alkalmazkodnunk.

A Lisszaboni Szerződés Preambuluma még így fogalmaz: „Az Unió egy belső piacot hoz létre. Az Unió Európa fenntartható fejlődéséért munkálkodik, amely olyan kiegyensúlyozott gazdasági növekedésen, árstabilitáson és magas versenyképességű, teljes foglalkoztatottságot és társadalmi haladást célul kitűző *szociális piacgazdaságon* alapul, amely a környezet minőségének magas fokú védelmével és javításával párosul.”²⁷

A Szerződés VIII. címének²⁸ 119/1. cikke már így fogalmaz: „a tagállamok és az Unió tevékenysége – a Szerződésekben előírtak szerint – magában foglalja egy olyan gazdaságpolitika bevezetését, amely a tagállamok gazdaságpolitikájának szoros összehangolásán, a belső piacon és a közös célkitűzések meghatározásán alapul, és amelyet *a szabad versenyen alapuló nyitott piacgazdaság* elvével összhangban valósítanak meg.” (A következő bekezdés újra használja ezt a megfogalmazást, a 120. cikk pedig azért ismétli meg, hogy hangsúlyosan utalhasson a 335. cikkre, mely szerint: „Az Unió valamennyi tagállamban az adott tagállam jogában a jogi személyeknek biztosított legteljesebb jogképességgel rendelkezik; így különösen ingó és ingatlan vagyont szerzhet és idegeníthet el, továbbá bíróság előtt eljárhat.”)

És mit mond a LSZ a szociálpolitikáról? Csak szándékokat deklarál, azok kötelező jellegére való utalás nélkül: „Az alapvető szociális jogokat, többek között az 1961. október 18-án Torinóban aláírt Európai szociális chartában, valamint a munkavállalók alapvető jogairól szóló 1989. évi uniós chartában meghatározott jogokat *szem előtt tartva*, az Unió és a tagállamok célkitűzése a foglalkoztatás, az élet- és munkakörülmények javítása – lehetővé téve ezáltal a fejlődési folyamat fenntartása mellett ezek összehangolását –, a megfelelő szociális védelem, a szociális partnerek közötti párbeszéd és az emberi erőforrások fejlesztésének elősegítése a tartósan magas foglalkoztatás és a kirekesztés elleni küzdelem érdekében.”²⁹

Igaz, a XI. cím 162. cikke létrehozza az Európai Szociális Alapot, de a 163. és a 164. cikkek elodázzák annak létrehozását.

Mondjuk ki határozottan: minden elemzés, amely ennek a nagyhatalmi stratégiának az ismerete nélkül idézi fel, s próbálja értelmezni a magyarországi rendszerváltozás eseményeit, csak tapogatózás a sötétben.

EPILÓGUS

Megkerülhetetlen a kérdés: a kényszerű kompromisszumok ily súlyos következményeinek ismertében lehet-e egyáltalán a „békés átmenet” előnyeiről, pozitívumairól beszélni? Ne abból az abszurd, történetietlen és morálisan sem vállalható felvetésből induljunk ki tehát, hogy nem lett volna-e szerencsésebb kimenetelű az egész rendszerváltozás, ha hősi halottakat is „produkál”? Csupán arra kérdezzünk rá, hogy kínált-e olyan alternatívát az ezredforduló Európája a nemzeti érdekérvényesítés számára, amely egy merészebb, radikálisabb, forradalmi akcióktól sem mentes belpolitikai fordulat révén lett volna megragadható? Ha nem akarjuk kitorölni az emlékezetünkéből a Nyugathoz való „felzárkózásunk” kijózanító tapasztalatait, ne késekedjünk kimondani: nem volt ilyen alternatíva. Nem azt jelenti ez, hogy nem

kellene a legszigorúbb önkritikával elemezni az egyetlen járható úton megtett lépés-einket, de azt igen, hogy felmenthetjük magunkat a kínzó és haszontalan önvád alól, miszerint már az első lépésünknel „utat tévesztettünk” volna. Csak ha eléggé elszántak vagyunk ehhez, akkor lehetünk képesek megkülönböztetni vállalkozásunk figyelmeztető tanulságait vállalható eredményeitől.

Lássuk hát: mennyiben könyvelhetjük el nyereségként, hogy az átalakulás vér nélkül zajlott le. Hogy érthetőbb legyen a kérdés, a múltidézésnek egy ritkán alkalmazott módszeréhez kell folyamodnunk. A történetírás értelemszerűen a megtörtént eseményekkel foglalkozik, ám olykor több tanulással szolgál, ha egy várható, mi több: fenyegető konfliktus elmaradásának okait kutatja. (Koscellek szerint „a múltnak egyszerre része az, ami megtörtént és az, ami lehetőségként benne volt, ám nem következett be.”³⁰) A magyar rendszerváltozás kezdetei több ilyen példával is szolgálnak.

Ilyen volt 1989 júniusában a Nagy Imre újratemetésének megzavarására előkészített titkosszolgálati akción túl, a bukása elől egy román–magyar katonai konfrontációba menekülni próbálkozó Ceausescu provokációs kísérlete, s végül a hasonló dramaturgiájú 1991-es barcsi incidens, a háttérben Milosevits-csel, s az akkor már háborúba sodródott Szerbiával. A román „forradalom” előestéjén lejátszódó eseményeket – a hazai közvéleményt sokkoló álhírt, miszerint Erdélyben pogromokat szerveztek a magyar lakosság ellen, s az álhír nyomán tervezett kétségbeesett válasz ötletét (hogy tudniillik az MDF szervezésében szabad csapatok vonuljanak be Romániába), Antall József erélyes fellépésével az utolsó pillanatban sikerült hatástalanítani. Javaslatára az MDF elnöksége (az Ó utcai székházunkból) Őt, Jeszenszky Gézátt és engem bízott meg azzal, hogy személyes találkozón haladéktalanul kérjünk hivatalos tájékoztatást a külügyminisztertől. Horn Gyula a Bem rakparti irodájából a jelenlétünkben hívta fel Gorbacsovot és Golda Meiert, majd azzal bocsátott utunkra, hogy a szovjet és az izraeli hírszerzés szorosan követi a romániai eseményeket, s hogy nyugodjunk meg, mert a magyarok elleni pogromokról szóló álhírek nem a valóságról, „csupán” a román titkosszolgálat akcióiról szólnak. Az MDF elnökségéhez visszatérve a pártelnök (Antall) nehéz feladatot oldott meg, amikor a – Horn Gyulával, s a szovjet és izraeli titkosszolgálattal szemben egyaránt bizalmatlan – elnökséget meggyőzte a szabad csapatok szervezésének súlyos kockázatairól. Hasonló sorsra jutott 1991-ben az az ellenzéki sajtó által propagált kezdeményezés, hogy a magyar kormány katonai választ adjon a szerb provokációra. Az Országgyűlés a miniszterelnök javaslatára zárt ülést rendelt el, s ismét Antall József érveinek volt döntő szerepe abban, hogy a szerb–magyar konfliktus nem eszkalálódott. A két esemény minden részletét máig nem dolgozta fel a történetírás, s ezt a mulasztást itt én sem pótolhatom. Felidézek azonban egy párt diplomáciai epizódot annak bizonyítására, hogy a románok titkosszolgálati akciója 1989 decemberében súlyos veszélyt jelentett országunk számára. 1990 januárja végén egy három tagú MDF-delegációval (Elek István és Molnár Gusztáv voltak a társaim) elsőként utaztunk a „forradalom” utáni Bukarestbe, hogy felvegyük a kapcsolatokat az akkor alakuló konzervatív pár-

tokkal. A volt állampárttól „megörökölt” székházban Gelu Vojko Voiculescu – az a politikus, aki Ceaușescu kivégzését vezényelte – fogadott bennünket, s avatott be a megölt diktátor végnapjainak néhány kulisszatitkába. Ő vázolta fel a decemberi provokáció háttereként a diktátor utolsó hatalommentő kísérletét: a szükségállapot elrendelését a „remélt” magyar fegyveres határsértésre hivatkozva. Akkor sem volt, s – Ceaușescu 1989 nyarán tett fenyegető kijelentéseinek utólagos ismeretében – ma sincs kétségem afelől, hogy ezúttal is Antall József józanságára volt szükség ahhoz, hogy ne keveredjünk háborúba a szomszédainkkal.

Amikor a magyar rendszerváltás okainak megértésére törekszünk, és jövőbeli esélyeit latolgatjuk, abból a – tágabb térségünk egészében tudatosult – tapasztalatból indulhatunk ki, amely szerint az ezredforduló világfolyamatai politikai káoszba torokollanak, ha a globális és a nemzetállami struktúrák rendezőelvei egymás ellenében fejtik ki hatásukat. A politikai ideológiák nyelvén azt jelenti ez, hogy a (szovjet típusú) kommunizmus világhatalmi pozíciójának összeomlása után „talpon maradt” *uralkodó eszmék* (Eötvös József) – a liberalizmus és a nacionalizmus – egyikének sincs esélye a végső győzelemre. A nemzetállamok szuverenitásigénye *ma már* értelmezhetetlen a globális struktúrákba való betagolódás szándéka nélkül, a terjeszkedő államszövetségek pedig saját magukat gyengítik, ha tagjaik autonómiájának felszámolására törekszenek. Térségünkben éppen a magyarországi fejlemények szolgálnak a legtöbb érvelésnek az alaptételnek az elfogadásához.

A kelet-közép-európai rendszerváltozás negyed százados történetének – a nézőpontunktól függően – alapvetően kétféle értelmezése lehet. Tekinthetünk rá úgy mint epizodikus jelenségre, amely a globális világrend születését ünneplő nagy tűzijátékban utoljára villantotta fel egy ezerarcú történelmi táj kápráztató sokszínűségét; de szemlélhetjük úgy is, mint egy olyan új világkorszak kezdetét, amely a társadalmi szerveződés történelmi formáinak – az izoláltak és a kiterjedtek, a nemzetállamnak és a birodalminak, a lokálisnak és a globálisnak – konfliktusokat oldó, termékeny szintézisét érleli. Amikor ennek a világfolyamatnak a Magyarországra specifikusan jellemző sajátosságait vizsgáljuk, egyúttal arra is választ keresünk: van-e *kölcsönhatás* a globális politikai térben és a nemzeti társadalmakban zajló folyamatok között. Nemcsak az a kérdés tudniillik, hogy a XXI. század hagy-e mozgásteret a nemzetállami *politikai* törekvések számára, hanem az is, hogy a nemzeti társadalmak *kulturális* emlékezetének és kollektív *identitásának* lehet-e még szerepe az emberi közösségek formálásában. Vajon eljutottunk-e a posztmodern kornak abba a fázisába, amelyben a *nemzetállamok* önszabályozó rendszerei már versenyképtelenné váltak a nagyobb struktúrák működési mechanizmusaival szemben (s csupán lebontásuk, leépítésük igényel politikai óvatosságot?!), avagy éppen ez utóbbiak kontra-produktívnak, diszfunkcionálisnak bizonyuló működése vetíti előre a tradicionális közösségekre épülő autonóm struktúrák reneszánszát?

JEGYZETEK

- 1 Oplatka András: Németh Miklós. Helikon, 2014. 187.
- 2 Uo.: 186.
- 3 Ld. többek között: Az MDF választási vereségének tanulságai. In: Középkedzés. Mundus, Bp., 1–19; Rendszerváltó liberálisaink, Életünk, 2015/5. 7-17.
- 4 Ld.: Németh M. Im.: 230.
- 5 Helyünk Európában. Szerk.: Ring Éva; Magvető Kiadó, Bp., 1987. I-II.
- 6 Ma már így látja ezt Tamás Gáspár Miklós, a szabad demokraták egykori véleményvezére is. A Magyar Nemzet 2016. március 5-i számában így nyilatkozott erről: „Naiv voltam. [...] Tele voltam illúziókkal. [...] Éppoly vak voltam a liberális kapitalizmus vétkeivel szemben, mint a fanatikus bolsevikok Sztálin bűneit tekintve.”
- 7 Jürgen Habermas: Válogatott tanulmányok. Atlantisz, Bp., 1994. 235. In.: Varga Károly: Fénykör – Értékszociológia, nemzetstratégia. Akadémiai Kiadó, Bp., 101.
- 8 Varga Károly: uo. 281.
- 9 Uo. 431.
- 10 A modernizáció, a rendszerváltás és a magyar valóság. Társadalomkutatás, 2009/4.) Vargaim.: 431.)
- 11 A Habermasszal vitatkozó Daniel Bell álláspontja. Uo.: 432
- 12 A Világkockázat-társadalomszerzőjét, Ulrich Becket idézi Varga Károly. Uo. 430.
- 13 Daniel Bell tézise. Uo. 431.
- 14 Ld: Vass Csaba: A hermeneutikai hatalomról. In: Vass Csaba: Hatalom, szakralitás, kommunikáció. Kölcsény Füzetek XIII. Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány Kölcsény Intézete, Bp., 2005. 255-279.
- 15 Vass Csaba: uo.: 276.
- 16 Németh Miklós miniszterelnök visszaemlékezése. Ld.: Oplatka András: Németh Miklós. Helikon Kiadó, 2014. 287-288.
- 17 Uo.: 164.
- 18 Uo.: 165.
- 19 Uo.: 121.
- 20 Uo.: 224.
- 21 Horváth István: Az elszalasztott lehetőség. A magyar–német kapcsolatok 1989–1991. Corvina, 2009. 175.
- 22 Matolcsy György: Amerikai Birodalom. Válasz Könyvkiadó, 2004. 264-265.
- 23 Prugberger Tamás: A globalizáció és hatása a gazdaságra valamint a foglalkoztatásra; Kézirat
- 24 Körösenyi András: Demokráciadeficit, föderalizmus, szuverenitás. In.: Magyarország ma és holnap. Esszék országunkról és a táguló világról. Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 2007. 193. Körösenyi hivatkozásának forrása: Plattner, F. Marc: Competing Goals, Conflicting Perspectives’ Journal of Democracy, Vol 14, No.4., October 2003, 42-56.o.)
- 25 Király Miklós: Európai Unió és kultúra. Uo.: 228.
- 26 Frank Thomas tétele. Ld.: A szuverenitás káprázata. Politikai kutatások központja, Korridor, Bp., 1996., 252.
- 27 Közös rendelkezések, 3. cikk.
- 28 Gazdaság és monetáris politika
- 29 151. cikk
- 30 Reinhart Koselleck: Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája. Józsoveg tankönyvek, 1997. Bp., 90.

BÁGER GUSZTÁV

Szőlőtő

JUHÁSZ FERENCNEK

Üvegláng-elfolyás.
Ahogy az ember kitapintja nyelvét,
megvan-e még a beszéd a szájban?
Nem ette-e meg a téboly,
a globális káosz
a szavakat tojó tyúkot?
Szőlőtőn a fürtök,
ikrásodik a gondolat,
arany hervadás préseli a mustot
– a szellemet, az időt és a verset.
Kristálymirigy-potroh.
Félelem, csak vázadat találok
hajnalban emlékeim között.
Zörgő kitin-szerkezet.

Kezdet

IN MEMORIAM JUHÁSZ FERENC

A jósolhatatlan elvitte a jóst.
Most se itt, se ott.
Tükör volt, árnyék lett.
Szárnyas tetszhalott.

A 80 éves Juhász Ferencnek

Lélegző pórusok a kráterek.
Méhszáj, orrlik, ánus: mind kerek.
Szép az univerzum – csak koszlott.

Glóriám helyén páncélsisak.
Golyóálló vért alatt, nicsak:
kocsonya-dió a szívem.

Milyen mindenségbe lettünk lefestve?
Semmit-nemzésről mi jut még eszedbe?
Moha, kavics, patak. Lány szellő, hús Rend.

Csorba fakereszt

Nyár volt, az egyetemen szünet, így nap mint nap kigyalogoltam arra a földnyelvre, amely a dél-budai partról nyúlt a Dunába. Ezt a gazzal és bozótossal benőtt félszigetet még az úgynevezett boldog békeidőkben is csupán nyaranta látogatták a környékbeliek, a hűvösebb időszakokban olyan néptelen volt, mintha nem is létezne. Délnek fordulva jobbról az Elektromos Művek aknáktól megrongálódott épületeire, balról a szétbombázott Csepelre nyílt kilátás róla.

Az ismeretlen nőn egy délutáni órában akadt meg a szemem. Hosszú, elnyújtott karcsapásokkal közeledett a déli partszegélyhez, hol alámerülve, hol fölbukkanva, mint a gyakorlott úszók. Amint kilábolt a Dunából, és lerázta testéről a vizet, ámulatomban kis híján tátva maradt a szám. Az egyetemen hozzá hasonlóan remekbe formált testalkatot még egyszer sem láttam, pedig az orvoskaron számtalan irigylendő kiállású, nála jóval fiatalabb lány forgolódott körülöttem.

Amint észrevette, hogy minden mozdulatát figyelem, gyanakvóan többször is megjártatta rajtam a szemét, majd leplezetlen idegességgel sarkon fordult, és eltűnt az egymásra hajló bokrok között, amelyek alól mindössze egy pokróc sarka látszott ki. Jó húsz, huszonöt percig helyben maradtam, remélve, hogy előtűnik a növények sűrűjéből, de többé már nem mutatkozott.

A kora tavasztól a tél közeledtéig itt pecázó Rác bácsit jól ismertem, gyakran oktatott a horgászfortélyokról, meg a különböző halfajták természetéről, de a félszigeten tanyát vert nőről eddig még egyetlen szót sem ejtett.

Másnap ismét nekivágtam, abban bizakodva, hogy azt a nőt, így vagy úgy sikerül szóra bírnom. Fél órát csatangoltam annak a bokros résznek a tájékán, amely a szállásául szolgált, mire fölfedeztem, hogy most a tulsó partszegélyen hever, és meztelenül sütkérezik a napfényben. Ahogy észrevett, azonnal talpra ugrott, majd szemérmét eltakarva a kezével, beszaladt a bokrok közé, a szállására.

Már letettem róla, hogy viszontlátom, amikor ismét felbukkant, most már fürdőruhában, s határozott léptekkel közeledett, egyenest hozzám.

Maga miért figyelni engemet...? – állt meg előttem, és mért végig bizalmatlanul.

Hála a szüleimnek, én akkor már elég jól beszéltem németül, így az anyanyelvén válaszoltam: nem figyelem, csak csodálom a szépségét.

Erre láthatóan megkönnyebbült, majd a bókom hallatán még el is mosolyodott. Tisztázva, hogy ő Franziska Kohlman és berlini tornatanár, én pedig Káldos György elsőéves budapesti orvostanhallgató, azt ajánlottam, hogy húzódjunk a földnyelv közepére, ahol dúsabb a fű. A tanárnő erre határozottan nemet mondott, majd a félszigetnek arra a részére irányított, ahol előzőleg napozott.

Egymás mellett heverészve, jó ideig csupán felszínes általánosságokról váltottunk szót, mivel még korainak tartottam, hogy a közepébe vágjak, pedig valójában az fur-

dalta az oldalamat, hogy mi készítette Franziskát erre a bujkálást sejtető, szánalmas életmódra.

Észelve, hogy beszélgetés közben félszeg vágyakozással legeltetem testén a szemem, újra elmosolyodott, majd a formás jobb lábát felém nyújtotta, mintha fölkinálná a kezemnek. Bár szívem a torkomban dobogott, elfogódottságomban inamba szállt a bátorság, a kezemet meg sem mozdítottam, sőt, el is húzódtam tőle.

Franziskában ez a gyermektelegátlásosság eloszlatta a gyanakvást, és nem kis meglepetésemre beszélni kezdett a múltjáról, már-már boldogan, hogy itt a félszigeten is az anyanyelvén válthat szót valakivel.

A háborús évek Berlinjében megsajnálta a férfi nélkül maradt családokat, és a tanárkodás mellett beállt a vöröskeresztes nővérek, a Rotkreuzschwesterek sorába, hogy díjtalanul a segítségükre legyen. Amikor a német gőzhenger diadalútjának vége szakadt, és vereség vereséget követett, majd az amerikai–angol légierő Berlint is rendszeresen bombázta, egy őrnagyhoz eljutott ügybuzgalmának a híre. Erre az őrnagy behívatta a hadseregbe, egy gyorstalpaló tanfolyamon ápolónővé, Krankenschwesterré képezte, és a harcok sebesültjeinek az ápolásával bízta meg. Magyar földre annak a csapattestnek a kórházával került, amely a hazai rendszer kiugrási kísérletének vetett gátat.

Ezen a ponton félbehagyta a történetét, mintha egy olyan részhez ért volna, amelyet egy itteni, jobbára még ismeretlen fiatalkorúval nem szívesen osztana meg. A váratlanul közénk állt csendben másfelé tereltem a beszélgetést.

Itt ki gondoskodik magáról?

Der Alte, az öreg – mutatott Rác bácsi távolabb eső kunyhójára.

Ő látja el enni- és innivalóval?

Igen.

*

Éjszaka nem jött álom a szememre, annyira fölkaavart ez a váratlan találkozás. Sejtetem sem volt, mivel érdemeltem ki a hajdani Rotkreuzschwester bizalmát, bár ő is csak fokozatosan, kellő óvatossággal oldódott föl velem szemben. Amikor németre váltottam, az a megnyugtatóra szánt mondat, hogy „nem figyelem, csupán csodálom a szépségét”, akaratlanul jött a nyelvemre, jöllehet ezzel a pár szóval egy szememnyit sem hazudtam, hisz az egyetemen, önbizalom híján, nem sikerült boldogulnom a lányokkal, pedig akkoriban már minden fiúnak akadt párja. De ez a nálam jóval idősebb nő vajon mit remélt tőlem?

Föltételezve, hogy Rác bácsi csak a horgára akadt halakkal táplálja Franziskát, napokon keresztül jártam az utcákat, hogy a kapualjakban árusító parasztoktól élelmet vásároljak, az akkoriban semmit sem érő pénz helyett hol ezért, hol azért. Amikor a szatyrom színültig megtelet, már indultam is a földnyelvre.

A tanárnő nem győzött ámuldozni a sok húsféleség, burgonya, gyümölcs meg zöltség láttán. A húсок egy részét az ugyancsak magammal hozott zacskókba helyez-

tük, majd a Rác bácsitól kölcsönzött spárgával a Dunába lógattuk, hogy óvjuk a romlástól.

Franziskát a gondoskodó bőkezűségem levette a lábáról, a velem szemben tanúsított fenntartásait végleg eloszlatta, s a következőkben úgy viselkedett a fiának is beillő egyetemistával, mintha évek óta ismernék egymást. Így tudtam meg, hogy az elaggott horgász hetenként kétszer elballagott a Dunába roskadt Horthy-híd tövében állomásozó szovjet őrséghez, s mivel beszélt oroszul, mint afféle sztarij papa összebarátkozott velük, majd tőlük kapott ételmelet. A tanárnő minden biztonnyal ennek köszönhetően őrizte meg a karcsú alakját.

Aznap délután Rác bácsi horgász szállása mellett tüzet raktunk, és a szállítmányból jóízűen megvacsoráztunk. Vacsora után, eloltva a tüzet, Franziska magával hívott a vízpartra, hogy folytassuk a beszélgetésünket. Többé nem tettem lakatot a számra, s merészen a közepébe vágtam: mi készítette erre a rejtőzködésre? Nem lepett meg, hogy óvatosság nélkül kitálalt mindarról, amiről addig hallgatott.

A magyar fővárosba telepített katonakórházban, a Militärhospitalban irgalmatlanul sokat dolgozott, pihenésre vagy alvásra csak ritkán tudott időt szakítani, nappal is, éjjel is szolgálatban volt, s nem egyszer még a műtőben is segédkeznie kellett, pedig erre a feladatra a berlini gyorstalpalón nem képezték ki.

Amikor a szovjet páncélosok közeledtek Budapesthez, a Militärhospitalt egyik napról a másikra bevagonírozták, és osztrák földre vezényelték. Ő ezt a zűrzavaros napot használta ki a szökésre. Mindössze arra futotta az idejéből, hogy megszabadulva a Wehrmacht ápolónői egyenruhájától, a civil öltözékét vegye magára, és szatyrába gyömöszölje a holmiját.

A következő napokban sok mindenre számított, csak arra nem, hogy életveszélyes szökését egy keserves vesszőfutás követi. Utcáról utcára bolyongott, de a hiányos nyelvtudásával meg a németes kiejtésével sehol sem talált menedéket, innen is, onnan is elutasították. Végül egy magányosan élő, németül jól beszélő ősz férfi könyörült meg rajta, vele vészelte át az ostromot.

Neki is mesélt a múltjáról? – kérdeztem.

Nem.

Miért? Gyanakodott valamire?

Furcsának találtam az öreget. Az ostrom időszakában valószínűleg azért fogadott magához, mert félt egyedül maradni. Amikor az oroszok elfoglalták a fővárost, akkor meg úgy éreztem, attól retteg, hogyha a szovjet katonák rájönnek, hogy német nő bújtat a házában, akkor őt foglyul ejthetik.

Ezért menesztette erre a félszigetre?

Azt hiszem. De szerintem jószándékból is, mert tudta, hogy német létemre veszélyben vagyok, tehát bujkálnom kell.

Itt biztonságban érzi magát?

Egyelőre igen. A hídfőben állomásozó szovjet őrség eddig még egyszer sem járta be ezt a földnyelvet.

Rác bácsi?

Változat a vattakabátra

Ő akkor fedezett föl, amikor éjszaka Buda felől, a hajóroncsokba kapaszkodva kilábaltam a vízből.

Nem lepődött meg?

Először meghökkent, de azután a bizalmába fogadott, és valószínűleg meg is szeretett. Ő tanácsolta, hogy ezen a déli részen rendezem be a szállásomat, mert az oroszok itt nem vehetnek észre.

És ha mégis?

Megnyugtatott, hogy akkor hazudni fog nekik.

Mit?

Azt, hogy a lánya vagyok, és nyaralni érkeztem hozzá.

Hogyan értett szót az öreggel?

A gyatra nyelvtudásommal, meg kézmozdulatokkal.

Franziska azt sem rejtette véka alá, hogy mióta hatalomra kerültek, szívből utálta a náciakat, de mivel németnek született, vállalnia kellett a sorsát, mert az ellenállás hazai földön szóba se jöhetett, az ugyancsak kockázatos disszidálás pedig nem az ő műfajához tartozott.

Ahogy sötétedett, behívott a szállására, ahol egy pislákoló gyertya fényében a pokrócára telepedtünk. A bokrokból kialakított szállás megnyerte a tetszésemet. A bokrok ágait Franziska valami indafélével irígylendő találékonysággal összefűzte, s így az építmény úgy festett, mint egy valódi szoba. Miközben többször is végigfuttattam tekintetemet ezen a sajtáságos lakosztályon, a tanárnő előbányászott az ágak rejtekéből egy kidugaszolt üveget.

Mivel az anyja is lehetnék – mosolygott a szemembe –, remélem nem veszi rossz néven, ha a jövőben tegezni fogom.

Dehogy veszem... – borult lángba az arcom.

Egyébként nyugodtan visszategezhet.

Köszönöm...

Szóval áll az alku?

Igen...

Magasba emelte az üveget.

Akkor szervusz.

Szervusz... – válaszoltam szinte elcsukló hangon.

Miután kortyoltunk az orosz vodkából, Franziska gyengéden átölelt, azután jobbról is, balról is megcsókolta a megindultágtól továbbra is lángoló arcomat.

Ahogy visszadugta helyére a vodkás üveget, két ujjával elnyomta a gyertya lángnyelvét.

Az öreg óva intett, hogy sötétedés után gyertyát gyújtsak, mert az gyanút kelthet a hídfőben állomásozó szovjet őrség tagjaiban – fűzte hozzá magyarázatul.

Bár minden porcikám ide húzott, erre én is föleszméltem. Nekem már rég otthon volna a helyem, szüleim most halálra aggódják magukat, hogy mi történhetett velem ezekben a késői, veszéllyel terhes órákban.

Franziska azonban nem szeretett volna egyedül maradni. Igyekezett meggyőzni, hogy nincs miért nyugtalanzkodnom, elvégre már nagykorú vagyok, tudok vigyázni

magamra, és előbb vagy utóbb ezt a szüleim is be fogják látni. Zaklatottságom csillapítására szájamhoz illesztette a vodkás üveget, s addig el sem vonta tőlem, amíg jó néhányat nem kortyoltam belőle. Nem lévén italozó, ezek a belém erőszakolt hatalmas koryok úgy elkábítottak, hogy jószerivel már azt sem tudtam, hová kerültem.

Bódulatomból akkor eszméltem föl, amikor megéreztem, hogy valami áttüzesegett bőrfelület keres utat magának a mellkasomon.

Emlékszel még a lábamra? – kérdezte behízselgően Franziska.

Emlékszem...

Ebben a sötétségben most nem sokat láthatsz belőle, de ha akarsz, megérintheted.

Engedve a felszólításának, italos állapotomban nem csupán megérintettem, de át is fogtam a lábfejét.

Érzed milyen forró?

Igen...

Mit gondolsz, mitől?

Nem tudom...

Attól, hogy velem maradtál.

A következő pillanatban már mellettem volt, átkarolta a derekam, és hozzám simult.

Voltál már szerelmes? – kérdezte a fülembé súgva.

Voltam...

Szeretkeztél is?

Nem...

Miért?

Azért, mert féltem a kudarctól...

Ettől most nem kell félned – csúszott alám, és megbontva a ruháját, a széttárt combjai közé fektetett.

*

Kis híján három napom ment rá, mire sűrű bocsánatkérésekkel szüleim felháborodását sikerült lecsillapítanom. Szorultságomban a tanárnőről is beszélnem kellett, hiszen éjszakai távollétemre csak ő szolgálhatott magyarázatul. Szerencsémre Franziska sorsa fölkelte édesapám érdeklődését, a múltjáról is, a jelenlegi körülményeiről is be kellett számolnom neki. A goethei-schilleri értelemben vett német kultúrán nevelkedett apám erre nyomban azon kezdett töprengeni, hogyan lehetne ezt a kutyaszorítóba került szerencsétlen nőt valamilyen úton-módon tartós biztonságba helyezni.

Néhány óra múlva már el is készült a tervével, mindössze egyetlen kockázatot nem sikerült kiiktatnia belőle. A házfelügyelők egy része a mindenkori hatalom szolgálatába szegődött, különösképpen ebben az időszakban. Figyelték a lakókat, a lakókat rendszeresen látogató vendégeket, azután jelentették kenyéradójuknak a tapasztalataikat. Apám, pusztán óvatosságból, jó viszonyt ápolt a mi házfelügyelőnk-

kel, Takács úrral, majd elvtárrsal, de abban már nem volt biztos, hogy ez a kapcsolat egy kiélezett helyzetben nem fordul-e a visszájára. Végül lesz, ami lesz alapon döntött, és bízott benne, hogyha veszedelmessé fordul a helyzet, túljár a házfelügyelő eszén.

*

Franziska feldúltan fogadott, telve szorongással, hogy útban hazafelé mégiscsak bajba jutottam, elhurcoltak az oroszok vagy egy ólálkodó gyilkos végzett velem.

Miután lehiggadt, a szállása rejtekébe húzódtunk, s mértékkel fogyasztva a vodkából, beavattam édesapám tervébe. Neki ez sehogyan sem tetszett, és csak a negyedik nap hajnalán sikerült meggyőzőnöm, hogy ítéletnapig nem bujkálhat itt, mert előbb vagy utóbb lerántják róla a leplet, s akkor búcsút mondhat a jövőjének, rosszabb esetben akár az életének is.

A kora hajnali órákban indultunk el, ilyenajt még a kettesben cirkáló patrujok is elálmosodnak, s könnyűszerrel kijátszhatjuk a figyelmüket. Franziska holmija egy szatyorban is elfért, ezt én vettem magamhoz, majd átkaroltam a derekát. A szigetcsúcsnál hagytuk el a földnyelvet, ahol, szemben az Elektromos Művek épületeivel, kisebb öböllé tágul a Duna, telve az ostrom alatt szétbombázott tutajok megvontatók égre meredő roncsaival.

Budán az elhagyott, romos házak között kanyargó szűk utcákon siettünk tovább, és szerencsére egyetlen patrujjal sem találkoztunk. Lakásunk egy hatalmas épület második emeletén volt. Az épületnek két, éjjel is, nappal is gondosan zárva tartott kapuja közül az első az utcára, a második a kertre nyílt. Az első kapuhoz valamennyi lakó kapott kulcsot, a másodikhoz azonban csak a házfelügyelő Takács elvtárnak volt. Ő, feltehetően a biztonság végett, ebből kettőt készíttetett magának, szórakozottságában az egyiket azonban elvesztette, s merő véletlenségből ezt én találtam meg, és azóta is őrzöm a zsebemben. Franziskával most ezen a hátsó kapun osontunk be, lábujjhegyen, nehogy felriasszuk hajnali álmából a házfelügyelőt.

Virradat lévén, apám pizsamában, anyám hálóköntösben fogadott bennünket. A tanárnőt megkülönböztetett szeretettel kísérték a hajdani, most már az ő fogadására átrendezett cselédszobába, a bevetett, kényelmes ágyhoz, hogy zavartalanul kipihenhesse magát.

*

Több, hosszúra nyúlt négy szemközti beszélgetést követően apám meglepődve állapította meg, hogy Franziska, tornatanár létére, mennyire tájékozott a német kultúra legkülönbözőbb kérdéseiben. Ez a tájékozottság fölkelte az érdeklődését, s amikor futotta az idejéből, kopogtatott az ajtaján, hogy folytassák az eszmecsere-t. A felfokozott érdeklődése már-már a féltékenység határához közelítő gyanút keltette bennem, bár józan ésszel arra nem gondolhattam, hogy édesapámban holmi kamaszos vágyak is föltámadtak, hisz mióta az eszemet tudom, boldogan éltek együtt anyámmal.

Óvatosságból úgy alakítottuk ki a napirendet, hogy vendégünk csak a legritkább esetben hagyja el a menedékül szolgáló lakást, és akkor is csupán valamelyikünk kíséretében, kihasználva a házfelügyelő távollétét. Kettőnk éjszakai ölelkezésére, őszinte fájdalomra, csak háromnaponta kerülhetett sor, amikor szüleim nem sakkoztak hajnalig. Fränzchen – akkor már becézve szólítottam – nem tagadta, hogy naponta várt, s amikor végre óvatosan rányitottam az ajtót, mindig sötétben fogadott. Akkor már fülig szerelmes voltam belé, a lenyűgöző, nyers vágyról nem is szólva, végtére a szeretkezés legváltozatosabb módozataiba ő avatott be.

Valamelyik éjszaka, amikor már egymás karjában pihentünk, nem állhattam meg, hogy ne forduljak hozzá néhány kérdéssel.

A Militärhospitalban hány szeretőd volt?

Egy.

Kicsoda?

A főorvos.

Szeretted?

Nem.

Akkor miért feküdtél le vele?

Azért, mert rám parancsolt.

És azelőtt?

Akkor is volt szeretőm, nem is kevés.

Őket se szeretted?

Nem, de a testem kívánta az örömet, és nem akartam megfosztani tőle.

A közénk ereszkedő csendet ismét én törtem meg.

Engem miért tüntettél ki a ...

Azért – vágott a szavamba –, mert te vagy az első, akibe úgy beleszerettem, hogy akár feleségül is mennék hozzád, ha nem volnál ilyen botránnyosan fiatal. Az érzéseimet, furcsa módon, mégis a fiatalságod, a merészséged, az önzetlenséged, a jószándékod, meg a ragaszkodásod váltotta ki.

Akkor most mit csináljunk? – kérdeztem már-már elfúló hangon.

Semmit – válaszolta. – Én továbbra is szeretlek, és sohasem foglak elfelejteni.

*

Egyik délelőtt apám behívott a szobájába. Abban a hitben, hogy a Fränzchenhez fűződő lelepleződött viszonyomról esik majd szó, félve ültem az asztalához. Félelmem azonban fölöslegesnek bizonyult, mivel apám csak a védencünkről kialakult nézeteit akarta megosztani velem. Eddigi beszélgetéseik alapján egy szokatlanul érdekes személyiséget ismert meg benne. A tudása meg az olvasottsága alapján akár a filológusi, akár a történelmi pályát is választhatta volna, ő azonban a torna mellett döntött, mivel abban már kora ifjúságában sikert sikerre halmozott.

Édesanyám váratlanul nyitotta ránk az ajtót: a házfelügyelő keresi apámat. A lakás ura úgy sietett az előszobába, hogy észre se vette, amint utána lopakodom, és egy szekrény mögé bújva kifülem a beszélgetésüket.

Üdvözlöm, Takács elvtárs, fáradjon beljebb.
Nem akarom zavarni, csak kérdezni szeretnék valamit.
Kérdezzen, hallgatom.
A házfelügyelő kendőzetlen kíváncsisággal jártatta a szemét apámon.
Úgy hallottam, hogy vendég érkezett magukhoz.
Ez igaz. Egy távoli rokon, de csak egyetlen éjszakát töltött nálunk, és már utazott is tovább – vágta ki magát édesapám.

Ma?

Nem. Még tegnap hajnalban.
A házfelügyelő hátrabilentette fején a sapkát.
Akkor nincs baj – mondta.

Ezt hogy értsem?

Úgy, hogyha több napot töltött volna itt, akkor nekem azt be kellett volna jelentenem.

Tudtommal egyetlen éjszakára ez a szabály nem vonatkozik.

Ezt jól tudja.

A következő hét úgy telt el, mintha semmi sem történt volna. Szüleim a hitvesi ágyban, én Fränzchen karjai között töltöttem az éjszakákat. Egyik hajnalban, szeretkezés közben, Franziska nyakán valamibe beleakadt a kezem. Amikor már egymás mellett pihentünk a paplan melegében, megkérdeztem tőle, hogy mi csavarodott az ujjaimra.

A nyakláncom – válaszolta.

Vetted?

Nem. Édesanyámtól kaptam.

Ő Berlinben maradt?

Lassan már tizedik éve, hogy eltemettem. Ezért fogom ezt a láncot a halálomig viselni.

Édesapád?

Ő elhagyott bennünket.

Mikor?

Kérlek szépen, hogy erről ne faggass, mert róla nem akarok beszélni.

*

Valamelyik nap engem behívtak az anatómiára, szülimnek pedig számtalan elintéznivalója akadt, védencünket így magára kellett hagynunk. Mielőtt útra keltünk, lelkére kötöttük, hogy akár csengetnek, akár kopognak, maradjon halálos csendben a szobájában, és várja ki türelemmel, amíg az ismeretlen látogató távozik. Amint elhagytuk a lakást, a duplázás ajtót gondosan kulcsra zártuk, s mind a két kulcsot magunkkal vittük, így Fränzchen még akkor sem tudott volna boldogulni a zárral, ha már nem győzi türelemmel.

Alkonyodott, mire haza érkeztünk. Franziska szobájában döbbenetünkben mind a hárman megtorpantunk: a tanárnőnek nyoma veszett. Csekély holmija érintetlenül a helyén maradt, az ajtót ugyanúgy zárva találtuk, mint ahogy távoztunkban hagytuk. Az ablakok szintén zárva voltak, fessegetésnek nyomát sem leltük a szegélyükön, ahogy az ajtóén sem.

Hosszú percekgig némán meredtünk egymásra, egyikünk sem tudta, kitől kérhetnénk legalább felvilágosítást, hogy nem láttak-e gyanús személyeket kódorogni akár a ház előtt, akár a folyosón. Takács elvtárs természetesen szóba se jöhetett, valamennyi lakótársunkkal szinte baráti kapcsolatban álltunk, Fränzchen bujtatását azonban előtűk is titkoltuk, így csupán a magunk leleményességére hagyatkozhattunk.

A nyomra bukkanás gyermek reményében napokon keresztül jártuk a környező utcákat, jóllehet tudtuk, hogy hiábavalóan, de a tétlenséget egyikünk se volt képes elviselni, legkevésbé én, aki élete első és minden bizonnyal legnagyobb szerelmét vesztítette el. Képzetelemben éjjel is, nappal is velem volt, senki se tudott volna megfosztani az emlékétől. Közben édesanyám, ösztöneinek a sugalmazására, Franziska menhelyén helyreállította a hajdani cselédszobai rendet, a tanárnő szatyrát pedig a saját szekrénye mélyébe rejtette.

Egyik nap a házfelügyelő azzal csegetett ránk, hogy a fölöttünk lévő emeleteken nem folyik a víz a csapokból, és ha nálunk folyik, akkor a dugulásnak itt kell lennie. Édesapám jól színlelt udvariassággal és készséggel vezette végig a lakáson, ahol Takács elvtárs a fürdőszobában, valamint a konyhában mindent rendben talált, ennek ellenére a cselédszobába is be akart tekinteni.

Ott nincs csap – mondta apám.

Tudom, de a vízvezető strang ott halad fölfelé.

A házfelügyelő Fränzchen lakhelyén leplezetlen kíváncsisággal mindent alaposan megszemlél, majd fülét a stranghoz szorította.

Érthetetlen – mondta. – Itt jól hallani a víz áramlását.

Takács elvtárs megdörzsölte a fülét, azután apámhoz fordult.

Meghallgatja?

Fölösleges, én hiszek magának.

Megúsza a házfelügyelő mondvasinált látogatását, a következőkben változatlanul azon törtük a fejünket, vajon kik hurcolhatták el Franziskát, és ki vezethette nyomra őket. Végső következtetésként arra jutottunk, hogy a nyomra vezető valószínűleg, de korántsem bizonyíthatóan a házfelügyelő lehetett, a végrehajtó pedig a szovjet titkosszolgálat egy alakulata, hisz az oroszok a főváros bevétele után mindennütt csak németeket kerestek. A káprázatosan kiképzett és fölszerelt szolgálatosoknak egy kulcsra zárt, duplazáras ajtó sértetlen kinyitása és visszazárása nem okozhatott gondot.

Ezekben a gyötrelmes napokban ébren töltöttem az éjszakát. Nem lévén istenhívó, a sorsot kárhoztattam a történelem miatt. Miért kellett bűnhődnie Fränzchennek, amikor önmagával mit sem törődve éveken keresztül csak az elhagyottakat támogatta és a sebesülteket ápolta? A náciizmustól mérhetetlenül távol állt, a Wehr-

macht ápolónőinek sorából is az életét kockáztatva szökött meg. Vagy már az is bűnnek minősül, hogy németként látta meg a napvilágot, mostoha családi körülmények között, s amit elért az életében, azt a maga erejéből érte el?

Egyik hajnalban belopakodtam szüleim hálószobájába, abban bizakodva, hogy Franziska édesanyám szekrényébe rejtett szatyrában találok valami feljegyzést, ami nyomra vezethet. De csalódnom kellett, mivel a parányi, szakadozott szegélyű noteszában csak berlini címeket és telefonszámokat találtam.

Ezek a lakcímek és telefonszámok mégis arra ösztönöztek, hogy ne adjam föl, folytassam a nyomkeresést. Másnap reggel azokon a kanyargó, szűk utcákon indultam útnak, amelyeken Franziskát lakásunkba menekítettem a földnyelvről. Rác bácsit akartam fölkeresni, hátha ő hallott vagy tud valamit a tanárnő sorsáról. Tervem azonban meghiúsult, a félszigetre egy szovjet alakulatot telepítettek, így a bejáratát se közelíthettem meg.

Arról a férfiről, akivel Franziska az ostromot átvészelte, jóformán semmit sem tudtam, Fränzchen elbeszéléséből csak annyit őrzött meg az emlékezetem, hogy valahol a földnyelven lakott. Jó órát gyalogoltam, de itt is hiábavalóan. Mivel a házak többségét zárva találtam, s amelyik kertjében fölfedeztem valakit, az vagy gyerek volt, vagy roskatag vénasszony, akiket céltalannak ítéltem szóra bírni.

*

Három év nem nagy idő, öszülő fejjel most mégis úgy idézem föl, mintha három évtizedről ejtenék szót. A fővárosban konszolidálódott az élet, a kapualjakból eltűntek a falusi árusok, a sorra megnyíló üzletekben rövidesen már úgy lehetett vásárolni, mint a háború előtt. Apám végezte a munkáját, lankadatlan szorgalommal, nem egyszer az estebe nyúló órákig. Két öcsém visszatért a Tisza-mellékről, ahol a nagyszülők oltalmában vészelték át a harcokat. Anyám vezette a háztartást, mosott, takarított, gondozta a ruháinkat.

Mindnyájunk meglepetésére Takács elvtárs egyik napról a másikra lemondott a házfelügyelői tisztségéről, és viharos gyorsasággal kiköltözött a lakásából. Csupán azoktól búcsúzott el, akiket otthon talált, de azt nekik sem árulta el, hogy a jövőben mivel kíván foglalkozni. Félnivalóban azonban továbbra sem szenvedtünk hiányt, hisz a szovjet mintára megszervezett hazai államvédelmi szervek kezén jó néhány ismerősünknek nyoma veszett.

Én, összeszedve magamat, valamennyi tantárgyból jelesre vizsgáztam az orvoskaron, s elvesztett szerelmemhez hasonlóan a testemet sem akartam megfosztani az ölekezés gyönyörétől. A Fränzchentől tanultakból a lányokkal szemben megszűntek a gátlásaim, többé nem vonakodtam melléjük bújni az ágyban. Ezeket a lányokat sikerült boldoggá tennem, miközben ők nem is sejtették, hogy szeretkezés közben mindig Franziskára gondolok.

A hozzám leginkább vonzó Jankával viszont nem sikerült boldogulnom: a bizalmas együttlétre se náluk, se nálunk nem nyílt alkalom. Ő azonban a leleményes-

ségével kieszelte a kényszermegoldást: egy temető elhagyott szegélyét, ahol dúsan burjánzott a kaszálatlan fű, s ahová évek óta senkit sem hantoltak el.

Túlzottan nem örültem Janka ötletének, de egy napfényes délelőtt, amikor nem volt óránk az egyetemen, nekivágtunk az ismeretlennek. Eljövendő szeretőm nem tévedett, a temetőnek ez a része valóban néptelen volt, s a bokán felül érő fű olyan puhának és hívogatónak mutatkozott, akár egy erre a célra megvetett ág.

Janka nem sokat tétovázott, rátelepedett egy korhadozó padra, bontogatta blúzát, megszabadult a bugyijától, majd a cipőjéből is kilépett, mivel nála a talpmasszázs az előjátékok nélkülözhetetlen szakaszát jelentette.

Elheveredve a fűben, már javában csókolóztunk, amikor hirtelen, máig sem tudom, hogy miért, hátrafordultam. A gondozatlan sírok között szemem megakadt egy távolabb lévön, amelyet valószínűleg pár éve ástak meg, majd temettek be. Egyetlen másodpercig se sétováztam, faképnél hagyva Jankát, a helyszínre siettem.

A sírra illesztett fakereszt egyik szárnyát valakik letörték, az épen hagyott részére egy ingadozó kék kört festettek, a kör közepébe pedig egy égővörös keresztet. A csorba fejfa sértetlenül maradt felületére fekete betűkkel csak annyit mázoltak rá, hogy FRANC.

Semmi kétség sem maradt bennem, hogy Fränzchen sírja előtt állok, végtére ezek a gyalázatos rövidítések órá utaltak: Rotkreuzschwester, illetve Franziska.

A mezítláb, futva távozó Janka sértődött kiáltozását elengedve a fülem mellett, azon törtem a fejem, hogy kik és hogyan temették ide Fränzchent: koporsóban vagy ruhástól belehajítva a gödörbe, majd rálapátolva a földet? S ha már elhantolták, miért gyalázták meg a sírját? A szovjet titkosszolgálat embereit kizártam a sorból. Ha ők elfogtak egy németet, akár nőt, akár férfit, azt vagy deportálták Szibériába, vagy a városvegi laktanyájukban tarkón lötték, és holttestüket a kaszárnyájuk kemencéjében hamuvá égették. A hazai államvédelmiek foglyaikat a hírhedt Andrassy út 60-ban tüntették el, vérlázító módszereikről legendák keringtek a városban, de temetésről ezekben a legendákban egyetlen szó sem esett. Vagy két elvetemült banda munkálkodott itt, az egyik temetett, a másik bemocskolta a sírt? De Franziska holtteste hogyan kerülhetett hozzájuk? Az szóba se jöhetett, hogy akár a szovjet, akár a hazai államvédelmiek kiadták volna a kezükből az áldozataikat. És kikből állhatott össze ez a két banda, s ha már összeverődött, miért vállalkozott erre a becstelen munkára? A bandák tagjai honnan tudták meg a tanárnő nevét meg az önként vállalt vöröskezes munkáját?

Mivel kérdéseimre nem sikerült választ találnom, már indultam volna hazafelé, amikor egy göröngy mellől valami csillámlásféle jutott a szemembe. Nyomban szét-túrtam a göröngy körüli földet. Ámulatomban majdnem megtántorodtam: Fränzchen anyjától örökölt, a sietős elhantolása közben nyakáról letépett láncának egy arasznyi része került a kezembe, végében a kereszttel.

Ujjaimra fűzve ezt a láncot, ott maradtam a tűző napon, fejemben a megoldhatatlan rejtélyekkel.

V A R G A V I R Á G

Utolsó év

Bár álmodnék: „Gyere el hozzám”, madárcsend
pihegne kezemben, fenyőfák tűlevelei mutatnák
kémlelni az eget. Árnyékos szerelmi légyott,
lenne értelme: fölbredni hova,
mindennek volna értelme: levél s örökkévalóság
megtalálná jelöltjét. Nem volna háborúság
többé közöttünk, és örömtelen nem halnánk meg.
Szerelmi üzeneteket dobálok hozzád
gondolatban a körtefák alá, testem katrocából
próbálok kiszabadítani
magamból a szavakat, mint egy
az utolsó madárdalt: „Gyere vissza”, dúdolom.
Ez az utolsó, kétségbeesett
próbálkozás, utána semmi. Babaház, gyerekszokni,
mézeskalács friss máza csorran az asztalra.
Nélküled nincs teljesség, csupán transzparencia.
Kopogtatom a gépet, minden leütésnél
a hiányt csak növelem. Átúsznék egy folyón.
És túlsó partja te lennél.

Madárdal megint

Még a szobát sem kell elsötétíteni,
mintha nyitott szemmel álmodnék.
Kinyitom az ablaktáblákat: autók
raja zúg. A folyó mellé álllok:
súlytalan, leomló partszél, a sás
mocskos szavakat zúg.
Terv szerint tenyészik minden:
Chloét átdöfik lándzsával megint,
felázott mezők és humusz.
Nőnie kell a szerelemnek,
de mégis hol is kezdjem el?
Néhány ötlet kellene
az élhetőbb világért,
de oly szűk minden, behatárolnak
a lehetőségeim, bekerít lassan
az álom is. Csak a madárhangok
mutatják azt, mintha éppen kiút
lehetnének ebben a világban.
Csivitelnek és nem vesznek tudomást
a világ indítékairól.

Negyedik állítás

Negyedik állítás az, ami a pillanatok
foglya marad, mint letakart verdeső
pillangó felett a tér, ott is történik
valami, a porzás és vad megtermékenyítése
a levegőnek. Ismeretlen a kéz, és
még nagyobb csoda, ha a szem elengedi
távolon túlra, kifelé az ablakdeszka
irányába, ha egyáltalán létezik a világnak
egy nem hermeneutikus elcsomagolása,
Az első állítást elfelejtettem.
Vagy benne foglaltatik az előzőekben

Egyszerűen

Apró síház az út fordulóján.
Sustorog az eső. Mi bent
pihenünk. Szeretkezni kellene
minden nap itt az esőgyűjtőnek
dőlve, a kispadon, mindenhol,
az ágyasokban, és a patak vékonyka
pallóján, míg ki nem
világosodik, és narancsszín
tarajt nem növeszt az ég.
Vagyis alkonyatig. Ameddig lehet.
Gondolataim pihegnek majd,
mint egy eseménytelen
létben, amikor te még nem voltál.
Avar – befedem arcodat.
Mennyi lehetetlen ígéret,
a levelek szélén, az erezetben
hajszálcsövek, száguld
a vérkörön át a teljesedés. Pedig
szó sincs drága kúráról,
csupán rozsdás vízmelegítőről,
kulacsról, és egy sárga ponyvájú
sátorról, amely lebontva áll. Nos?

Elmulás

Egy méltatlanul elfeledett lengyel író, politikus számunkra ismeretlen visszaemlékezése a magyar szabadságharcra

ZYGMUNT MIŁKOWSKI (1824–1915)

KÖZREADJA: KOVÁCS ISTVÁN

Az 1824-ben Oroszországban, a podóliai Saracelben született Zygmunt Miłkowski a legkiemelkedőbb képviselője az 1849 utáni úgynevezett „új” vagy „fiatal emigrációnak”. „Nagy emigrációnak” az 1830–31-es lengyel szabadságharc leverését követően Nyugat-Európába menekült vonult lengyel politikai, katonai, szellemi elit képviselőinek közösségét hívták, s olyan nevek fémjelezték, mint a művészek közül Adam Mickiewicz és Fryderyk Chopin, a legbefolyásosabb (konzervatív) tábor politikai vezetőnek számító Adam Jerzy Czartoryski, a kiváló történész Joachim Lelewel, s a katonák közül a Magyarországon is ismert Józef Bem, vagy a magyar közemlékezetre Henryk Dembińskinél érdemesebb Józef Wysocki, az 1848 tavaszán szervezni kezdett lengyel légió parancsnoka.

A Kijevben diákoskodó Zygmunt Miłkowski 1848. november elején Pesten lépett be a Wysocki őrnagy által szervezett lengyel zászlóaljba, amelyben bajtársai rögtön őrzetetőnek választják. A november végén az aradi ostromsereg mellé rendelt lengyel zászlóaljban őrmesterként szolgált. Részt vett a tavaszi hadjárat minden ütközetében és csatájában. 1849. máj. 26-án Wysocki tábornok hadnaggyá javasolta kinevezni a Miskolcon összevont légió 3. zászlóaljának 3. századába, s így már tisztként harcolt az újszegedi, szőregi és a temesvári csatákban. Az utóbbiban a 3. lengyel zászlóalj súlyos veszteségeket szenved.

A szabadságharc leverése után kimenekült az Oszmán Birodalomba. A lengyel légionisták első csoportjával 1851 júniusában érkezett Angliába, Southamptonba. Itt lépett be a Lengyel Demokrata Társaságba, amely az arisztokraták kiiktatásában és a radikális jobbágyfelszabadításban látta a lengyel jövő zálogát. Miłkowski e politikai párt orgánumban, a Demokrata Polskiban tette közzé első cikkeit. Eredeti szándéka szerint a belga hadseregbe akart belépni, de mivel állást kapott Londonban, maradt – egy rövid látogatást téve Párizsba. A Lengyel Demokrata Párt Központjával együttműködő Európai Demokrácia Központi Bizottságának megbízásából 1851. augusztus végén William Smith névre kiállított útlevelemmel érkezett ismét Párizsba, majd utazott tovább emisszáriusként a Balkánra, Moldvába. A cél az volt, hogy a megbízó szervezet

hálózatát a hajdani Nemesi Köztársaság egész területén kiépítsék. Egykori légionista bajtársaival kapcsolatba kerülve hosszabb időt töltött a moldvai Tulcsában, ahonnan Isztambulba utazott. A krími háború kitörése után Wysocki tábornok és a román Telle tábornok megbízásából Vidinbe ment, ahol a török oldalon román önkéntesekből álló sereget, s ezen belül egy lengyel különítményt akartak felállítani. A terv nem valósul meg. Miután Miłkowski meggyőződött arról, hogy „mint lengyel, demokrata és republikánus” az Oszmán Birodalomban nem csinálhat karriert, Szerbiába tette át működésének terét, de onnan néhány hónap múlva az osztrák kormány követelésre kiutasítják. Hosszabb ideig Isztambulban megállapodva születnek első szépirodalmi jellegű írásai. 1858-ban tért vissza Franciaországba. Szeptemberben megválasztják a Lengyel Demokrata Társaság okt. 1-jétől működő Legfőbb Intézetének tagjává. Párizsban írja meg első regényét, a magyarországi, főként aradi élményeit feldolgozó Szandor Kowaczot (Kovács Sándor): egy honvédtiszt és egy szerb lány szerelmének történetét. Kapcsolatba került a lengyel emigráció politikai és szellemi elitjével. 1859 őszén Berlingen, Breslaun és Krakkón keresztül Kelet-Galíciába utazott. Lembergben személyes megismerkedett az írásait közlő tekintélyes irodalmi lap, a Dziennik Literacki főszerkesztőjével, Stanisław Dobrzańskival, s kapcsolatba került Galíciai befolyásos konzervatív politikusaival – Franciszek Ziemiałkowskival, Włodzimierz Dzieduszyckival, Mieczysław Pawlikowskival – is. Innen Moldvába utazott, de többször visszatért Galíciába. Egy ilyen alkalommal ismerte meg Czworkówban Zofia Wróblewskát, akit hamarosan feleségül vett. Ez már a forrongó Lengyel Királyságban történő felkelés előkészítésének időszaka, amikor Moldvában több lengyel szervezési központ is alakult az Oroszországból átszökő lengyel fiatalok számára. Az 1863. jan. 22-én a Lengyel Királyságban kitört („januári”) szabadságharc Központi Nemzeti Bizottsága ezredessé nevezte ki, és azzal bízta meg, hogy a Moldvában szervezett lengyel légióval törjön be Oroszországba, és igyekezzon eljutni a Lengyel Királyságba. A lengyel osztagnak 1863. júl. 15-én Kostangáliánál útját állta a román hadsereg. A lengyelek a sokszoros túlerő ellenére is győztek, de a megállapodás értelmében végül mégis hagyták magukat lefegyverezni. Miłkowski ebben az időben kötött ismeretséget Türr Istvánnal és Klapka Györggyel. A győzelem hírnevet szerzett Milkowskinak, aki Isztambulon, Párizson keresztül – a Nemzeti Kormány megbízásából – tért vissza Galíciába, ahol egy idő után letartóztatták, s rövid időre Olmützbe internálták. Kiszabadulása után visszatért Párizsba, ahonnan a Nemzeti Kormány Belgrádba küldte képviselőjének. A januári szabadságharc leverése után Miłkowski egy időre kenyér nélkül marad, kizárólag írásaiból tartja el családját. 1864-től két éven át Belgrádban, utána hat éven át Brüsszelben tevékenykedett, majd pedig hosszú időre Svájcban telepedett le, de gyakran megfordult Galíciában is. 1887-ben a Nemzeti Kincstár felügyelőbizottságának elnöke lett. 1887-ben társalapítója volt a Lengyel Ligának, amelynek programja: Lengyelország helyreállítása demokratikus köztársaságként. A Lengyel Liga 1893-ban átalakult Nemzeti Ligává, s fokozatosan a lengyel demokrata Roman Dmowski befolyása alá került, aki 1905-öt követően hajlandónak mutatkozott együttműködni a cári hatalommal. Emiatt Miłkowski 1905-ben kilépett tagjai közül. 1887 és 1897 között a Párizsban megjelenő Wolne Polskie Słowo (Szabad

Lengyel Szó) c. újságot szerkesztette. Tagja volt a Lengyel Számkivetettek Szövetsége Választmányának és a Rapersville-i Lengyel Nemzeti Múzeumot igazgató Múzeumi Tanácsnak.

Közel kilencven történelmi-társadalmi regényt írt, de a többségük csak a sajtó hasábjain látott napvilágot – többnyire Teodor Tomasz Jez álnéven. Az 1889-ben írt *Ci i tamci* című regényében (amely 1963-ban magyarul is megjelent *Fent és lent* címmel) 1848/49-es magyarországi élményeit dolgozta fel. Legkiemelkedőbb műve az *Od kolebki przez życie* (A bölcsőtől egy életen át) c. háromkötetes visszaemlékezése 1936-ban és 1937-ben Krakkóban látott napvilágot. A magyar eseményeket feldolgozó fejezetei nemcsak a lengyel légióra, hanem a szabadságharc egyes epizódjaira vonatkozóan is számos történelmi forrásértékű adalékot tartalmaznak. A hagyományos cselekményszövésű regények a romantikus és a realista művek jegyeit egyaránt magukon viselik. Éles szemű megfigyelője a társadalmi jelenségeknek és szokásoknak. Külön figyelmet szentel a szláv-ság ábrázolásának, amelynek során előszeretettel emeli ki az egzotikumokat.

Zygmunt Miłkowski megélte a XIX. századi lengyel álom megvalósulását, „a nagy háború” kitörését, amelytől az 1815-ben létrehozott európai rend összeomlását és Lengyelország helyreállításának esélyét remélték a lengyelek. 1915-ben Svájcban halt meg.

A bölcsőtől egy életen át

PRZEMYŚLTŐL PEST-BUDÁIG

Társaságunk a legkülönfélébb rendű és osztályú tagokból állott: a szabadságos katona paraszt volt, én nemes, néhányunk diák, akadt közöttünk szabó, pikulás, patikárius, gazdatiszt meg petárdás, aki röppentyűket hozott magával. Az utazás vidáman telt. A muzikus rázendített, az egyik diák önfeledten énekelt. Dimbes-dombos, csodálatosan szép tájakon keltünk át, de egyik se vésődött annyira az emlékezetembe, hogy le tudnám írni. Éjszakai szálláshelyeink közül a przemyślire emlékszem, ahol egy izgága képű fiatalember e szavakkal üdvözölt minket: „Hé, testvérek, mentek a németet csépelni!”, majd vezetőkül ajánlkozott.

– Demokratikus szálláshelyet adok nektek, majd demokratikus vacsorát ajánlok – jelentette ki.

A szállás jónak bizonyult: istállóban megvetett szalmán, ami az ételt illeti, jobb és főleg tisztább is lehetett volna. Utunk Gorlicén, tágabb családi fészünkön át vezetett. Kedvem támadt, hogy valamit megtudjak tágabb családjunk azon részéről, amelyet nem ismertem. A látogatást végül későbbre halasztottam, nem akaróztam bemutatkozni a rokonoknak, nem lévén biztos abban, hogy szép szóra elhiszik: dédapám az ő dédapjuk is volt. Megkérdeztem a város tulajdonosának nevét. Az én családnemet hallhattam. Nem töltöttük az éjt, de még csak meg se pihentünk Gorlicében.

Nem emlékszem, a zsidó szekeret hol váltottuk fel négylovas létrás szekérre, amelyet a mazur¹ fuvaros lóháton ülve hajtott. E szekérrel gyorsan haladtunk és egy-kettőre elértük a határt. Este volt. Hegyi gyalogúton találtuk magunkat. Az utat szegélyező cserjésből egy láthatatlan alak beszédet intézett hozzánk szemünkre vetve, hogy a szlávok ellenében csatlakozunk a magyarokhoz.

– Fogd be a pofád! – harsogta egyikünk válaszul.

Nem tudom, melyikünk talált rá egy vezetőre, góral-vezetőre, aki a hegyi ösvényeken az őrbódé mellett átvezetett a határon. Láttuk a lábhoz tett fegyverrel silbakoló őrt. Több lábnyi távolság megtétele után kijutottunk az erdőn átvezető útra. A tűzmester-iparoslegény a magasba lőtt néhány rakétát, mi pedig egy hangon kiáltottuk:

– Éljen a szabadság...

A szabad magyar földön voltunk.

A diák teli torokból énekelt az „Ó, Bartosz, ó, Bartosz, a remény el ne hagyjon...”² kezdetű dalt, a muzsikus flótáján kísérte. Tűzijáték, ének- és zeneszó kíséretében keltünk át az erdőn, s megálltunk egy kocsmá előtt, ahol a zsidó bérlő egy liter borral kínált meg bennünket. A korsót kézzel kézre adogatva megkérdeztük az utat és máris mentünk tovább. Hamarosan feltűnt a, ha nem tévedek, Komárnik nevű falu.³ A kocsmá söntése fel volt hintve szalmával, amelyen sorban egymás mellett a minket megelőző önkéntesek feküdtek. Voltak vagy húszan. Aludtak. Az általunk csapott lármára egyikőjük se ébredt föl. Híreket szerettünk volna kapni. A zsidó rámutatott egy szobára, amelyet saját bricskán érkezett két utas foglalt el, s akiktől lámpavilág szűrődött ki. Beléptem a szobába. A két, kényelmesen megvetett ágyon, piros paplan alatt két pipázó uraság feküdt. Egyikük középkorú, vöröses hajú, harcias kinézetű, másikuk világosszőke fiatalember volt. A vöröshajú nyersen fogadott és kérdésemre rám förmedt, hogy menjek innen és hagyjam aludni. Kimentem, megvacsoráztunk; a zsidó nekünk is szalmát hozott, amelyen mély álomba merülve aludtunk másnap reggelig.

A dátumokkal bajban vagyok. Nem emlékszem, hogy szeptember vége vagy október eleje volt-e. Annyi év telt el azóta. Az ifjúság elmúlt, az emlékezet megkopott. Arra emlékszem csupán, hogy az idő végig kedvünkben járt: csodálatos őszi idő volt, napközben szinte perzselt a nap, reggelente ködtakaró borította a földet.

Éjjel ugyan szó esett előfogatokról, de gyalog kellett tovább mennünk. A csoport megnövekedett, több mint harmincan voltunk, amikor éjszakára megérkeztünk Zboróba.⁴ A város bejáratánál cigánybanda fogadott, amely a Rákóczi-indulással köszöntött bennünket és zeneszóval kísért a fogadóig. Gyerekhad követett végig az utcákon. A fogadó előtt tízegynéhány magyar várta az érkezésünket; egyikül magyarul intézett hozzánk beszédet a magyar föld nevében és pihenni és koccintani invitált bennünket a fogadó nagytermébe. Egyre több magyar érkezett. A terem teljesen megtelt. A személyzet megterített egy hosszú asztalt. Feltálaták a vacsorát, amely azáltal maradt számomra emlékezetes, hogy életemben először ettem magyar gulyást. A vacsora során egyre másra hangoztak el a beszédek és a köszöntők, és először csengett fü-

lemben a kiáltás: *Éljen a lengyel, éljen a szabadság!*⁵ A beszédeket két nyelven tartották: lengyelül és latinul.

Másnap, mialatt a beígért előfogatokra vártunk, megjelent néhány asszony, s egyikük közölte velünk, hogy szeretne velünk beszélni. Mindnyájan a hölgyek köré gyűlünk. Valamennyien Zboróban lakó lengyelek voltak. Nem tudom felidézni, miről volt szó, csak arra emlékszem, hogy elérzékenyülve vettek tőlünk búcsút. Találkozássunk ugyanis azzal végződött, hogy egy általuk szőtt zászlót ajándékoztak a lengyel légiónak. Megható jelenet volt. Az asszonyok sírtak és nekünk is könny szökött a szemünkbe, nehezen álltuk meg, hogy el ne sírjuk magunkat. Távozásukkor némelyikük keresztet vetett ránk, hogy oltalmunkul szolgáljon utunkon és a harcban.

Nem vártuk be az előfogatokat. Tovább is gyalogosan kellett mennünk.

A Zboró és Eperjes közötti út felénél olyan fáradtságot éreztem, hogy alig bírtam vonszolni magam. Meg-megálltam, hogy kifújhassam magam. Társaim így néhány órával korábban érkeztek a városba, mint én. Az eperjesiek által ünnepelt pompás és lármás találkozás nélkülüm zajlott le. Társaimat a város lakosaihoz szállásolták be. Én, aki elkéstem, nem tudtam erről, betértem az első utamba akadt szállodába, és szobát kértem. Úgy sajtott minden tagom és tüzelt a testem, hogy azt hittem; megbetegedtem. Lefeküdtem és teát rendeltem. Rendelésemre megjelent a házigazda és a háziasszony, miután kifaggattak, összedugták a fejüket; végül valamiféle patikai szirupokat adtak. A tea 1848-ban még ismeretlen volt Eperjesen. A szirupok segítettek. Másnap reggel kipihenten és makkegészségesen ébredtem. Kimenve a városba, találkoztam egy bajtársammal, akitől megtudtam, hogy van már parancsnokunk a Lembergől érkezett Matczyński kapitány személyében.⁶ Elmentem a szállására és bemutatkoztam neki; a még fiatal ember számba menő kapitány alakja jó benyomást tett rám; nyílt arca, fénylő tekintete intelligenciával párosult lovagiasságot sugárzott. Elmondtam késésem okát.

– Lemaradtál... – mondta. Most az egyszer megúszta. De jól jegyezd meg, menet közben nem lehet lemaradni... Az utóvéd nem tréfál a lemaradozókkal...

Elküldött a hivatalba, ahol beszállásolási jegyet kaptam. Egy szlovák emberhez, egy volt huszárhoz szállásoltak be, aki nagyon kedvesen fogadott és látott vendégül, majd sokat mesélt a hajdani időkről és családi kötelékeiről.

Két napig maradtunk Eperjesen; a harmadik napon kezünkbe leszámolva első katonai zsoldunkat, előfogatokkal útnak indítottak. Pestig mindvégig előfogatokon utaztunk. Útközben meglepetten szemléltem a kocsik fogatolását, amelyeket vagy négy ló, vagy négy ökör húzott. Egyik párjukat a kocsirúd mellé fogták, a másik előtük haladt. Gyakrabban mentünk ügetve, mint bandukolva. Az ökrök a lovakhoz hasonlóan ügettek, másként festettek, mint mifelénk; robusztusságuk ellenére is arányosaknak, könnyedeknek tetszettek. Hatalmas, pompás ívben szétágazó szarvak díszítették őket, látható strapabírásukkal és más vonatkozásban is felérték a lovakkal. A magyarok másként festettek, mint a mi embereink. Teljességgel eltérő jellegüket oly viseletük is kiemelte, amilyent én még nem láttam. Bő szárú nadrág, derékszíjig érő rövid ing, amely a szíj fölötti részt pucéron hagyta, vállig feltúrt hosszú, széles

ingujj, panyókára vetett, nagy gombokkal díszített sötétkék zeke, szalaggal és kakasvagy pávatollal díszített föltúrt karimájú kalap. A magyar ember minden mozdulata mokányságról árulkodik, s száján úgy habzik a káromkodás, mintha bőségszaru árasztaná.

Bennünket lépten-nyomon tüntető kedvességgel fogadtak, amely nemegyszer rajongásba csapott át.

– *Lengyel barátom... Lelkem, galambom...*⁷ – e kifejezések állandóan a fülünkbe csengtek, amelyek jelentése: „Polaku przyjacielu... duszko, gołabku.”

Egész úton etettek, itattak, vendégül láttak, ajnároztak, és Kassáig, Miskolcig, Gyöngyösig, Gödöllőig, majd Pestig, pontosabban Budáig előfogatokon szállítottak, s az utóbbi helyen a Három Nyúl Kaszárnyának nevezett laktanyában szállásoltak el bennünket.

Ködös emlékezetemben elmosódva jelenik meg előttem Magyarország fővárosa. Alig-alig tudom felidézni homályba vesző küllemét és az érzelmi élményt, amelyben részesített. Villámgyorsan követték egymást az események; némelyikük közvetlenül érintett bennünket a hirtelen kérdéssé tett légió ügyébe vágva. Az ügyet a magyar kormány és a Józef Wysocki által vezetett krakkói küldöttség közötti tárgyalások döntötték el.⁸

Miután Windisch-Grätz elfoglalta Bécset, Bem tábornokot Pestre vezérelte a sorsa. A magyar kormány örült e kiváló bajnok jelenlétének; s merthogy lengyel volt, élve az alkalommal, hozzá fordult a légió ügyében. Bem azonnal a lehető leghatározottabban ellene nyilatkozott. Szerinte a lengyeleknek másként sokkal nagyobb hasznuk lehetne. Az tanácsolta, hogy a lengyeleket szórják szét a magyar hadseregben, amelyben ők, a született katonák, kovászként szolgálhatnak. Véleménye meggyőzte a magyar kormányt, amely, mivel már megállapodott egy delegációval a légióról, bár nem írásban, úgy tartotta helyesnek, hogy e helyén való kérdés megoldását ránk bízva, megkérdezve: akarunk-e légiót vagy inkább be akarunk lépni a magyar hadseregbe; eggyel magasabb ranggal – mármint, ha valakinek rangja van, s mindazok, akiknek nincs, altishti rangban? E dolog néhány napon át foglalkoztatott bennünket; az ügy forrongást idézett elő a kaszárnyában. Nem is ügy volt ez, mivel mindenki a légió mellett állt ki, de a hangulatot mindinkább a Bem álláspontja elleni felháborodás jellemezte. A felháborodást fokozták azok a minden bizonnyal hamis hírek, hogy Bem a kormányt a légió elejtésére ösztökölte volna. És akkor közibénk csapott a röppentyűgránát. Egy Kołodziejski nevű fiatalembernek az az ötlete támadt, hogy Bem lelövésével hártja el az akadályt.⁹ Senkit se avatott be a szándékába. Kabátujjába rejtve megtöltött pisztolyát, bekopogtatott a tábornok lakásajtáján, kihallgatásra jelentkezett és megvalósította tervét. Lőtt, de nem talált. Azonnal letartóztatták.

Ezen esetnek azonnal híre ment és nyomasztó hatással volt ránk. Két ok miatt taglózott le bennünket; egyrészt azért, mert nem szíveltük a merényletet, másrészt azért, mert arra gondoltunk, hogy a magyar kormány e felelőtlen hóbortért mindnyájunkat okolva hátat fordít a légió ügyének. Másként történt. A légió felállítása megerősítést nyert. Egy delegáció hozta meg ennek hírért, azt is közölve velünk, hogy

a parancsnokságot illetően a kormány ránk bízta a választást. A szerződés biztosította a nemzeti zászlót és egyenruhát valamint a lengyel vezényleti nyelvet, s a magyar állampolgárság mellett azt is, hogy az egységes légiót ne szórják szét részenként az egyes magyar hadtestek között. A fegyverzetet, az élelmezést és a zsoldot illetően ugyanaz az előírás vonatkozott ránk, mint a fegyveres erők többi részére. A szerződés felolvasása után a küldöttség távozott és mi azonnal nekiláttunk a vezér megválasztásának. Nyomban nyilvánvaló lett, hogy e tisztségre egyetlenegy jelölt van: Józef Wysocki.¹⁰ Egy ősz hajú férfiú eldadozta érényeit, hogy s mennyire jártas a katonai ügyekben. Se ellenjelölt, se ellenvetés nem volt. Wysockit egyhangúlag megválasztottuk. Sor került még a szervezeti ügyekre, beleértve nevezetesen a rangok szétosztását is. Egyesek azt szerették volna, hogy ez a nemzeti gárda esetében szokásos módon történjék. A javaslat nem talált helyeslésre. Az ügyet Wysocki döntésére bízták.

A légió megalakítására, ha jól emlékszem, november első felében került sor; a szervezés a főparancsnok megválasztását követő napon ment végbe. A kormány Wysockit őrnaggyá nevezte ki. Wysocki az elsőként megszervezett – elsőnek és másodikként hívták – két századhoz olyan tiszteket és altiszteket nevezett ki, akik azelőtt a lengyel vagy az osztrák hadseregben, vagy pedig a nemzeti gárdában szolgáltak. Az első század élére Konstanty Matczyński, a második század élére Ignacy Czernik került.¹¹ Kivezettek bennünket az udvarra, ahol nagyságrendben felsorakoztattak. Nyolc egyenlő részenként osztottak el bennünket az egyes századokba, s minden egyes részhez került egy-egy altiszt. Miután mindez megtörtént egy, számunkra előre nem látott választási ceremóniára került sor. Az őrzetőről, az idősebb közlegényekről volt szó, akik, amikor a rajt két szolgálati helyre vagy egyenként őrségbe osztották be, parancsnoki tisztet láttak el. E poszt rajonkénti betöltését választás útján ránk bízták. Amikor, miután az egyik őrzetőt megválasztották, az én – sorrendben a második – rajomra került sor, pillanatnyi zavar támadt. Ezt az egyik választó úgy oszlatta el, hogy felém fordulva, anélkül, hogy a nevemet tudta volna, rám mutatott:

– Minek annyit töprengeni!... Válasszuk meg ezt a polgártársat.

Jelöltségemet elfogadták és őrzetővé választottak. Szolgálatom első napján a tiszta véletlennek köszönhettem előmeneteletem, amely nélkül lehet, hogy a háború végéig közlegény maradtam volna.

E napon osztották ki a köpenyt meg a lábbelit, kaptuk meg a puskát és a szíjzatat, s részesültünk délelőtt és délután, majd másnap alaki kiképzésben, s azt követően mindennap, amíg el nem készültek mundaingaink és a csapkaingaink: piros hajtókás fehér egyenruhát kaptunk meg fekete báránnyal díszített négyzetes, ellenzós, piros csapkaingát. Amikor kiosztották az egyenruhát, már egészen jól ment az alakítás, s a légió díszmenetben vonulhatott a zászlószentelés szertartására. Az ünnepélyre a Nemzeti Múzeum előtt került sor, ahová Budán, a Duna-hídon és Pest főútjain vonultunk végig. Megjelenésünk nagy néptömegeket vonzott. A járdákat emberek hada lepte el, s a Múzeum előtti teret övező házak tetejét is megszállták a bábéskodók. A zászlót az érsekprímás szentelte meg, s a zászlóanya Ruttkayné, Kossuth nővére volt.¹² Dobszóra vonultunk be; s a már kibontott zászló alatt katonazenére vonultunk el, s

a Múzeumtól a kaszárnyáig egyetlen, szünni nem akaró, önfeléd *Éljen a lengyel!*¹³ kiáltás kísért végig. Ünnepeyes és rendkívül megható pillanatot éltünk át.

E pillanatok nekem személyesen másként maradtak emlékezetesek. A parancs szerint bornyúval a hátunkon kellett felvonulnunk. Én a bornyút menetkészsre pakoltam, az előírásnak megfelelően mindent beletettem, amit kellett, beleértve a tizenkét inget is. A vékony ingek könnyen belefértek, de a vászoningek ugyancsak próbára tettek. A fehérneműtől majd beszakadt a hátam meg a keresztcsontom, úgy hogy visszafelé jövet kiálltam a sorból. Mihelyt beértünk a kaszárnyába, azonnal túladtam az ingeken: hármat megtartottam magamnak, a többit meg eladtam a kupecoknak, akik bejárták a laktanyát, mivel mindenkinek volt mit áruba bocsátania, mielőtt a harctérre mentünk volna.

A zászlószentelést követően pár nappal később hagytuk el a várost. Bizonytalan vagyok a dátumokat illetően. Bizonyára november 27-én vagy 28-án távoztunk Pestről, mivel a 29-re eső évfordulót¹⁴ a Tiszánál ünnepeltük meg. Oda vasúton jutottunk el, amely egyetlen abba az irányba tartó vonalként Szolnokig akkoriban épült ki. Ma az országot már keresztül-kasul szeli a vasút. Nekem és bajtársaim többségének a vasúton utazás újdonság számba ment. Akkor volt benne először részem. Ilyen furcsaságot addig nem is láttam, ha csak nem rajzon.

A SZOLNOKI ÜTKÖZET

A napfelkelte kirajzolta előttünk a messzeségben hosszan elnyúló város panorámáját, amelyet tőlünk lejtősen aláhullámzó, majd amerre a szem ellát, ki-kiemelkedő, szántóföldekkel borított tágas fennsík-kettős választott el tőlünk. Jobbra folyt a Tisza, balra a távolban erdőcskék látszottak; a körös-körül nyitott láthatáron falvak házai, amelyek közül itt-ott égbe szökött egy-egy templomtorony. Megállítottak és arcvo-nallal a városnak felsorakoztattak bennünket.

– Csata!...

E szó végighullámzott a hadsorokon. E pillanatban elfelejtettem, hogy valaha is fáradt, nyüzött és álmos lettem volna. Egyből magamhoz tértem. Figyelmemet lekötötte az állásába ügető tüzérség, a lovak úgy húzták az ágyúkat, mint ekéket a szántóföldön. Azután a fejünk fölött a levegőben dalolgotó pacsirtákat figyeltem. Elrendelték, hogy nyomuljunk előre. Pár száz lépést tettünk meg, amikor a reggeli csöndet ágyúdörej verte föl. Az első ágyúlövést rövid szünetekkel követte a második és a harmadik. Aztán újra csend lett. Tekintetünket a városra szegezve nyomultunk előre. Aztán semmit se láttunk, majd egyszeriben az az érzetünk támadt, mintha mozgó lócák keltek volna életre és nyúltak volna el az átellenben húzódó fennsíkron: előttünk a mieink, s mögöttünk a város. Ez volt az a pillanat, amikor Damjanich a felsorakozott reguláris hadakat látva, habozott. A honvédek nagy többsége először került tűzbe. Így volt némi oka a bizalmatlanságra és emiatt tétovázott, mi több már a visszavonulásra parancsot adott, de azt nyomban visszavonta, miután Wysocki a

csata kimenetelért felelősséget vállalt. Segédtsíztjei azonnal megvitték a hadoszlopoknak a parancsot: „Előre!”, s hogy a csatárláncok szétbontakozzanak az arcvonaltól.

Zászlóaljunk jobb szárnyából két szakaszt küldtek csatárláncba. Csatárláncba szakadoztunk, s e pillanatban mindkét részről megszólaltak az ágyúk. Sietve nyomultunk előre, előbb lefelé haladva, majd fölfelé kapaszkodva a szemközti fennsíkra. Felbukkanásunkkor kézfegyverek sortüze fogadott bennünket, amelyet az arcvonalba fejlődött osztrák hadsorok adtak le, oly távolságból, hogy elleneink arcát jól láttuk. Fülünk megtelt golyófütyögéssel, amely hasonlított a darázsúgáshoz. Puskákat elsütve és megtöltve, majd ismét elsütve futottunk előre. Az osztrákok zászlóaljanként még egy sortűzzel köszöntöttek, mi „hurrá”-kiáltással válaszoltunk és szuronyt szegezve rájuk vetettük magunkat.

Rohamunk mit se ért volna, ha nyomunkban nem jönnek szapora léptekkel az új hadoszlopok. Az osztrák parancsnok láthatóan nem feltételezett rólunk ily elszántságot. Így elrendelte a mielőbbi visszavonulást. A gyalogság gyors léptekkel húzódott vissza a városba, s a tüzéség is retirált. Bennünket megállítottak, míg jobb szárnyunkon Wysocki élére állt a harmadik zászlóaljnak, hogy megvesse lábát a városban.

E pillanatban Szolnok magasságában álltunk, egy ároknál, amelyen út vezetett keresztül. Tőlünk balra két zászlóalj állt. Egyikük a mezőn emelkedő kunhalmon piros foltot formált. A veressipkások voltak.

Hamarosan megparancsolták, hogy nyomuljunk az erdő felé. A várost jobbra magunk mögött hagyva haladtunk előre a szántóföldön, amelybe belesüppedt a lábunk. Összesen három zászlóalj nyomult így előre. Amikor a kunhalmot elhagytuk hullani kezdtek mellettünk az ágyúgolyók, amelyek beleragadtak a puha talajba. Ott, ahonnan a lövedékek jöttek, kibontakozott a szemünk előtt a vértesekből és dragonyosokból álló osztrák lovasság csillámló vonala. Lassan haladtunk a ránk tüzelő ágyúk irányába. A kis erdő felől hirtelen előbukkant egy föld fölött lebegő pipacságyás. A látványt dzsidásaink zászlócskái keltették. Vervörös pipacsmezőként hullámoztak tova, majd egyszerre eltűntek. A helyükön porfelleg támadt – a porfelhő tova gomolygott és megállt. Gondoltuk, jobban mondva, sejtettük, mi történt. Dzsidásaink rárontottak az osztrák lovasságra. A látvány meglendített bennünket. A zászlóalj parancsszó nélkül futott a szántóföldön. Elfúló lélegzetünk is mind nagyobb gyorsaságra ösztökélt. Szállni szerettünk volna, villámgyorsan repülni, hogy segítséget vigyünk, mert láttuk, hogy óriási a különbség a mi kis lovasszázadunk és az ellenség két osztálya, vagyis négy nehézlovas százada között. Hirtelen elvágatott mellettünk két század huszár. Föllélegeztünk, mintha kő esett volna le szívünkről, s a többiekkel együtt megállottunk. A két másik zászlóalj is megállt. Egy idő múltán láttuk, hogy azon a helyen, ahol a lovasság összecsapott, az egymással viaskodó lovasok nyomán porfelhő csap fel, amely miatt nem tudhattuk, pontosan mi történik.

Hamarosan mindenre fény derült.

Miután az osztrákok a város előtt meginogtak, s a jobb szárnyunk elfoglalta a várost és balszárnyunk a Cegléd felé vezető visszavonulási út birtokbavételével fenye-

getett, az osztrák csapatoknak nem maradt más, mint hogy gyors kiutat találjanak a kelepcéből. Ezt a Szolnoknál a Tiszába ömlő Zagyva folyó völgye jelentette. E völgybe irányították a gyalogságot, a tüzérséget és a szekértábort, míg a lovasság két ágyúval állást foglalt, hogy a visszavonulást fedezze. A győzelem teljessé tétele érdekében a magyaroknak meg kellett támadniuk az ellenséges lovasságot. A feladat a huszárságra várt volna. A huszárokkal azonban az történt, hogy amikor harcrendbe felsorakoztak, szinte valamennyi tisztjük elhagyta őket azzal az indokkal, hogy nem akarnak a császári haddal megütközni. Helyükre altiszteket kellett állítani a csatatéren. Amikor a rohamra sor került, Pikéti ezredes azt mondta, nem tudja, hogy a huszárokat harcba lehet-e vinni; talán, ha az ulánusok mutatnák nekik az utat. Emiatt küldték az ulánusokat rohamra, s csak miután megütköztek az ellenséggel, követték őket a huszárok. Az ulánusok csalétekül szolgáltak, s alighanem valamennyien elesetek volna, ha a csali nem válik be. Az osztrák lovasság helyben várta őket. Parancsnokuk¹⁵ a század rohamát látva állítólag ezt mondta:

– Ezek vagy örültek, vagy lengyelek...

A dragonyosok és a vértések soraik közé engedték őket, s kardjukkal nekik estek. Helyzetük szerfelett kritikus volt. E pillanatban törtek rájuk a huszárok, az ulánusokat kiszabadították, a dragonyosokat és a vértéseket elsöpörték, s mindent zsákmányul ejtettek, ami a Zagyva folyó völgyében a kezük ügyébe esett. Egy ágyú kivételével az egész tüzérség a kezükre került a lőszeres szekerekkel és a mozdonyokkal együtt. Ez tette teljessé a győzelmet.

A HATVANI ÜTKÖZET

A [szolnoki – K. I.] csata másnapján visszavezettek bennünket a Tisza bal partjára és az osztrákok által hányt hídfeő-sáncoknál vertünk tábor. A táborban csatlakozott hozzánk a légió Észak-Magyarországon szervezett két százada. A táborban egy ranggal előléptettek, s elfoglaltam a csatában elesett Trylowski helyét,¹⁶ aki szakaszparancsnok volt. Altiszt lettem. Megkomolyodtam. Légiónk egy teljes zászlóaljra tett, s mivel Szolnoknál kitüntette magát, a legvitézebb dandárba osztották be, amely a veressipkás kilencedik honvédszászlóaljból, a harmadik honvédszászlóaljból, a Wasa ezred zászlóaljból¹⁷ és a lengyel zászlóaljból állt. Pár napig maradtunk a táborban; aztán elindultunk Szolnoktól északnak, s több helyen megálltunk néhány napra, majd végre átkeltünk a Tisza jobb partjára. Ez Tiszafürednél történt. A jobb parton a magyarok tekintélyes sáncokkal erősítették meg a hídfőt arra az esetre, ha az osztrákok támadást kezdeményeznének. Átkeltünk rajta, s Poroszlón túl elértük az országutat, amelyen négy hónappal azelőtt mint önkéntesek előfogatokkal már végighajtottunk. A Hatvanba vezető országút volt ez, amely Dembiński hadművelési tervének tengelyét alkotta. A Gyöngyösön átvezető országúton ováció fogadta a légiót. Amerre mentünk virágésővel köszöntöttek, s a nők kokárdát tűztek keblünkre. A lakosság így hálalta meg nekünk Szolnokot. Az *Éljen a lengyel!*¹⁸ kiáltások a városon

túl kísérték bennünket. Egy, Gyöngyös közelében fekvő nagy faluban szállásoltak el be néhány napra. Ezt követően hadtestünk egy része Wysockival az élen letért az országtáttal párhuzamosan futó útra. Reggel kilenc körül pihenést rendeltek el; ágyúlövéseket hallottunk. Jobb felől visszhangzott a dörgés. Hamarosan fegyveresen felsorakoztattak és szapora léptekkel követték elinduló tisztjeinket.

Egyre tisztábban hallottuk a lövéseket. Wysocki időnként megállt a törzskarával, szeméhez emelte távcsövét és a láthatárt fürkészte. Ó, de szerettem volna abba meszelátóba belenézni. Ugyanezt szerették volna bajtársaim is, ugyanis a valahányszor a közelünkbe ért Grochowalski, a táborkar egyik tisztje,¹⁹ mindegyre azt kérdeztük tőle, mit látni a távcsőben.

- Osztrákokat – mondta.
- Sokan vannak?
- Hamarosan megszámloljuk őket...

Amikor elhagytunk egy valamilyen falut, parancsot kaptunk, hogy menetoszlopból harci alakzatba fejlődjünk, s csatárláncok fedezzék a hadoszlopokat.

– Őrnagy úr... csatárláncokat... – fordult hirtelen Jagmin a zászlóaljparancsnokhoz, Czernikhez, s két ujját szalutálásra emelte, mintha diákként professzorától arra kért volna engedélyt, hogy kimehessen az osztályból.

- Első század első szakasza csatárláncba fejlődj! – felelte az őrnagy.
- Első szakasz.... előre!... indulj!... indulj!... – harsogta Jagmin²⁰ diadalittasan.

Kiléptünk az arcvonal elé, s szapora léptekkel vagy félszáz métert tehattünk előre. A jobb oldal két szakasza, az első és az enyém, csatárlánccá bomlott. Futva megindultunk; Jagmin vezette nyomunkban a tartalékot és sípjelekkel irányított. Az út két oldalán hosszan elnyúló kerteknek ütköztünk. Átmásztunk a kerítésen és beugráltunk a kertekbe. Ahogy előre haladtunk, az ágyúdörgés és puskaropogás alkotta csatazaj egyre áthatóbb lett. Gyülekezőjelet hallottunk. Kifutottunk az utcára, ahol Jagmin hármassorokba állított bennünket, s egy pontra szegezve tekintetét, megindult előre. A kézfegyver-ropogás egy pillanatra se maradt abba. Bezárt házak között haladtunk. Az egyikből kijött egy ember, két kezében dézsát tartva. Szomjúság kínzott, megragadtam a dézsát, a számhoz emeltem, és ittam, ittam, nem tudva, hogy bort iszom. Visszaadtam a dézsát és a szakaszom után futottam, amely éppen akkor kanyarodott be a katonasággal megtelt piacérre. Mélyén néhány befogott ágyú és egy huszárcsapat állt; a közelünkben gyalogos-zászlóaljok. Megálltunk az úttorkolatban. Szerfelett eredeti látványban volt részünk. A piacérre befutott a fővezér segédtisztje azzal a paranccsal, hogy el kell foglalni az emeletes házak mögötti hidat. A parancs végrehajtására hol az egyik, hol a másik zászlóalj vállalkozott; de ez is, az is visszahúzódott az osztrák kartácszáportól, a két ellenséges üteg kereszttüzebe kerülve. A próbálkozó zászlóaljok között volt egy kakastollas német vadászzászlóalj is.²¹ Ez húzódott vissza utoljára, s ezért a magyarok szitokáradatot zúdítottak rá, de a németek se maradtak adósak.

- Menjetek ti! – kiáltozták egymásnak cifra káromkodások közepette.

A német sorokból kiugrott egy nő és puskáját felemelve, puskaportól kivörösödött arcára mutatva prézsmítált.

Folyt a szitkozódás, amely ki tudja, mit ki nem váltott volna, ha nem furakodunk a veszekedők közé. Megjelenésünkre a szópárbaj abbamaradt, s az egyik oldalon ki-tört az *Éljen a lengyel!*, a másik oldalon pedig az *Es lebe Polen!* Jagmin kiadta a parancsot:

– Kettős lépéssel, indulj... indulj!....

Amikor elhaladtunk a zászlóaljok között, még mindig dörgött az éljenzés, de a vivatokat apránként felváltották a magyar *előre!* kiáltások, s a német *vorwärts!*-ek, amelyek persze lengyelül azt jelentik: *naprzód!*. A hangzavar óriási volt, s az is növelte, hogy Grochowalski annál a háznál, amelynél az utca a hídnak fordult, több tucat dobost gyűjtött össze, s rohamot veretett. A zsvaj szinte magával sodort bennünket; vele úsztunk be az utcába, majd előbukkantunk, a kartácszaporban alkottunk rohamoszlopot és máris a hídon voltunk, megfutamítva az osztrák utászokat, akik a hídpallókat felszedve az oszlopokat akarták ledönteni. A gerendákon futva keltünk át a hídon. A túloldalon Jagmin ismét csatárlánccá bontakoztatott, és amikor előre nyomultunk, bal oldalunkon megdördültek az ágyúk, amelyek rézsútosan vették tűz alá az osztrák ütegeket. Az ágyúkat Wysocki rendelte oda. Az osztrák tüzérség hamarosan feladta állását. A hidat megjavították. A gyalogság után átkelt rajta tüzérség, s a tüzérséget követve a lovasság. Abban, hogy további harcba bonyolódjunk, megakasztott bennünket a kései idő. A csapatok estig a helyükön maradtak, s így a mi szakaszunk is az általa birtokba vett országúton.

Jagminnak esze ágában sem volt visszahúzódni. *J'y suis, s'y reste.*²² Szürkületkor megjelent Wysocki segédtisztje azzal a parancssal, hogy a hadoszlopához vezesse a szakaszt. Jagmin válasza erre:

– Nem fogadok el szóbeli parancsot... hozz írásbeli parancsot...

A segédtiszt távozott, de nem hozott írásbeli parancsot. Nem tudom, mi üthetett Jagminba. Tevékenysége attól fogva, hogy a csatárlánccokat a kertekbe vezette, folyvást ellentmondott a szolgálati szabályzatnak. Annak a szolgálati szabályzatnak, amely számára a bölcsesség sűrűtménye, evangélium, mindennapi rózsafüzér volt. E rózsafüzér ellenére elszakadt a hadoszloptól, s szem elől veszítve azt, megrohmozta a hidat. Úgy röpítette a lelkesedés, hogy megfeledezett a szolgálati szabályzatról, s nyilván azt gondolta, hogy a birtokba vett állást nem méltó feladni. A végsőkéig tartott, olyannyira, hogy a magyar csapatok mind visszahúzódtak, besötétedett, s mi egyedül maradtunk ott.

– Húzódjunk vissza főhadnagy úr – hangzott itt is, ott is a szakaszból.

– Várom a parancsot – felelte.

Parancs nélkül egy tapodtat se akart tenni. A végén aztán csak észbe kapott; ha írásbeli parancs nélkül nem hagyhatja el állását, akkor parancs nélkül a szakaszt se tarthatja állásában. Ott tartásának célját illetően kételyei támadtak. Mit tettünk volna az országúton éjjel, étlen-szomjan, álmatlanul. Nem tudom, hogy Jagmin fel-tette-e magának e kérdéseket, de valami egészen más következtetésre jutott. Úgy

fogta fel, hogy a felsőbb parancs teljesítése részéről kötelességszegés lett volna. Ez feldühítette. Fejét csóválva sóhajtozott; végül kérésünknek engedve, elrendelte a visszatérést: arcvonalba sorakoztatta a szakaszt, „jobbra át!”-ot parancsolt, s a hármas sorok jobb oldalának élére állva a hídra vezetett bennünket. A hídon túl többször megállítottak az őrszemek, mi pedig az őrhelyeken Damjanich hadteste után kérdezősködtünk.

JEGYZETEK

- 1 Mazur – közép-galiciai lengyel bocskoros nemes.
- 2 Az 1837-ben Marcell Skalkowski lengyel költő által írt *Kościuszko krakovjájka* című vers első két sora. Sokáig úgy tartották, hogy az 1794-es Kościuszko-szabadságharc idején született.
- 3 Alsó- és Felső-Komárnik a Duklai-hágó közelében fekvő egymáshoz közel eső, ruszin, szlovák és zsidó lakosú falvak.
- 4 Bártfától északra fekvő mezőváros Sáros megyében. Lehet azonban, hogy az alább leírt jelenetre Bártfán került sor.
- 5 A kiáltás a lengyel szövegben is magyarul szerepel.
- 6 Matczyński Konstanty (1815–1898): Részt vesz az 1830–31-es lengyel szabadságharcban. 1848 novemberében a lembergi nemzeti gárda 150 emberével érkezik Magyarországra. A november végén Aradhoz rendelt Wysocki-zászlóalj 1. századának parancsnoka. Hagyományos eszközöket (botbüntetés) alkalmazó szigora miatt leváltják, de 1849 májusától ismét a lengyel légióban szolgál őrnagyként. A június 18-i héthársi ütközetben kitünteti magát.
- 7 Az eredeti szövegben is magyarul szerepel.
- 8 Kossuth egy Lembergől érkezett küldöttséggel, 1848 október 10-én kötötte meg a légió felállítását biztosító szerződést. Ennek értelmében a légió egy zászlóaljból, egy vagy két lovasszázadból és két ágyútegeből állt volna. Egyenruházata, zászlója, vezényleti nyelve lengyel.
- 9 Kolodziejcki Ksawery Franciszek (1830–1903): 1848. nov. 9-én kísérelt meg sikertelen merényletet Bem ellen. A bíróság a rokonszenves ifjút, akit fiatal kora miatt nem lehetett rögtönítélő bíróság elé állítani, a közvélemény nyomására csak egy évi börtönre ítélte. 1849. május közepén, Pest bombázása idején megszökött a börtönből és Miskolcon Ksawery Bognarski néven beállt a lengyel légióba.
- 10 Wysocki József (1809–1873): tüzértisztként részt vett az 1830–31-es lengyel szabadságharcban. A franciaországi emigrációban a Lengyel Demokrata Társaság katonai szakértője. Kossuth 1848. nov. 18-án őrnagyi rangban a szerveződő lengyel légió parancsnokává nevezi ki. A tavaszi hadjáratban ezredesi rangban Damjanich János III. hadtestében hadosztályparancsnokként vesz részt. Május 6-án tábornok és a Miskolcon összevont lengyel légió főparancsnoka.
- 11 Czernik Ignacy (1803 – 1887): tisztként vesz részt az 1830–31-es lengyel szabadságharcban. 1848 nyarától az újszandeci nemzeti gárda kiképzőtisztje. 1848 novemberében a szerveződő lengyel zászlóalj 2. századának parancsnok századosi rangban. A tavaszi hadjáratot az 1. lengyel zászlóalj parancsnokaként küzdi végig őrnagyi rangban. A Miskolcon szerveződő lengyel légió főistruktora.
- 12 Ruttkayné Kossuth Lujza 1849. november 25-én a Nemzeti Múzeum kertjében vett részt a zászlószentelési ünnepségen. A szabadságharc után börtönbüntetést szenvedett, s csak az angol külügyminiszter, Palmerston közbenjárására helyezték szabadlábra azzal a feltétellel, hogy Amerikába kell utaznia.
- 13 A szövegben eredetileg is magyarul szerepel.
- 14 Az 1830. november 29-én kitört „revolúció” évfordulóját.
- 15 Regelsberg von Thunberg Josef alezredes, a 3. (Ferenc József) dragonyosered parancsnoka, aki sebesülten fogságba esett. Miłkowski tévesen írja róla, hogy őrnagy volt és a vértsek parancsnoka.

- 16 Az 1. lengyel zászlóaljban szolgáló Antoni Trylowski, a siebieczówi görög katolikus pap fivére túlélte a szabadságharcot, s még az 1880-as években is élt Galíciában. Bizonyára egy másik Trylowskiról lehet szó.
- 17 A cs.-kir. hadsereg gyalogezrede két gránátoszázadból, s háború idején négy zászlóaljból állt. A magyarországi sorozású 60. (Wasa) gyalogezrede Magyarországon harcoló zászlóaljáról van szó. A szerveződő honvédsereg gyalogságának legmagasabb egysége a zászlóalj volt. A tavasz folyamán a magyar oldalon harcolt gyalogezredek zászlóaljai is átalakultak honvédzászlóaljakká.
- 18 A lengyel szövegben is magyarul szerepel.
- 19 Grochowalski Andrzej Adolf (1819–?): 1846 márciusában hadnagyi rangjának megtartása nélkül kilépett az osztrák hadseregből. 1848 decemberében főhadnagy Wysocki zászlóaljának mérnök-karjánál, majd az aradi ostromseregben a műszaki munkálatok irányítója. 1849. január közepétől százados. Márciusban a III. hadtest Wysocki hadosztályának tábornoki főnöke. 1849 májusától ismét az aradi ostromseregben szolgál. A nyár folyamán őrnaggyá léptetik elő.
- 20 Jagmin József (1810–1877): részt vett az 1830–31-es lengyel szabadságharcban. 1848. november 21-től hadnagy a Wysocki őrnagy által szervezett lengyel zászlóalj 1. századában, majd főhadnagyként Matczyński leváltása után ennek parancsnoka. Május végétől százados az 1. lengyel zászlóaljban.
- 21 A tiroli vadászokról van szó.
- 22 Mac Mahon francia tábornok szájából 1855. szeptember 7-én elhangzott mondat, miután a Szevasztopoli öböl bejáratánál álló Malakovi erődöt elfoglalta: *Itt vagyok és itt is maradok!* A krími háborúban született mondást természetesen Jagmin nem ismerhette hat és fél évvel ezelőtt.

Spindlik és Moletták

FÁBIÁN LÁSZLÓ

A mintázat színpompája

...a lélek kétes ingadozásba kezd igazság és gyönyör között...

Pascal

2016 februárjában lezárult egy sokszínű, változatos, ugyanakkor koherens életmű: Polgár Csaba – halálával – az általában egykedvű, még inkább közönyös utókorra hagyta mintegy fél évszázad alkotói termését. Textilfestő és nyomott anyag tervezőként végzett az akkor még Iparművészeti Főiskolán; onnét ment nyugdíjba mint a Moholy-Nagy Egyetem tanszékvezető professzora. A vérbeli pedagógus azonban Szombathelyen, a tanárképzőn folytatta oktatói munkáját. Ez a ragaszkodás a katedrához (amely – persze – sosem volt igazán katedra, mindenkor kísérleti műhelynek bizonyult) abból fakadt, hogy egyfelől az oktatást alkotómunkának tekintette, másfelől az alkotás során fölgyülemlett tapasztalatok továbbadása, sőt, továbbgondolása izgatta; saját eredményeit nyomban szembesíteni akarta más látásmódokkal, amiből többek között az is következik, hogy hallgatóit közvetlen alkotótársainak tekintette. Semmi esetre sem jelenti azonban azt, mintha nem lett volna szuverén művész; össze-tevésztetetlenül karakteres, markáns hagyatéka éppen az ellenkezőjéről győz meg. Jelesül arról is, hogy a művészet mint olyan sem nem oktató, sem nem oktatható, a gondolkodásmód, az alkotói módszer viszont igen. Polgár Csaba tisztában volt ezzel a fontos distinkcióval, fogékonysága az újra, eredetisége, ötletgazdagsága biztonságot jelentett számára a hasonló csapdákkal szemben.

A klasszikus avantgárd óta kissé fölszínesen jelentkezik a művészetről szóló megnyilatkozásokban a kísérleti minősítés. Úgyszólván tartalmatlanná, de legalábbis körvonalazhatatlanná vált, gyakorta csupán a mindenkori divatnak tett föllengzős engedményeket takarja. Polgár Csabát tanult mestersege révén csábíthatta volna a divat, hiszen mint iparművész akár kiszolgálójaként működhetett volna. Ő azonban nemcsak a *kraft* és a *dizájn* dialektikáját értette meg és követte érzékenyen, de a vizualitás és a vizuális szemlélet szellemi egységességére hajlott: grand art és kézművesség benne egy töről fakadt. Ráadásul a műfaji elkülönítéseket sem vette komolyan, semmi esetre sem követte dogmatikusan, emiatt is írtam róla a *határsértések művészeként*. Polgár Csaba – jeleztem akkor – *határokat sértett: részint kilépett a textilművész bevett kategóriáiból, részint megváltoztatta a textil státusát, részint pedig festőként sem sorolt be a megszokott szakmai közelítésbe*. Fölöttébb árulkodó a 2012-ben megjelent *Határesetek* című nagy katalógusa, amelynek „fülén” címszavakban pontosan jelzi a tartalmi szándékot: *határ(ok), eset(ek), határesetek, határ(ok) keresés(e), határok ledöntése, határok megőrzése, határ(ok) bevétel(e), határok elvétele*.

Egy olyan korban, amely részint mind jobban az atomizálódás felé halad (a rész-tudományok jószereivel rendre kitakarják az Egészt), képes volt általában is az Egészen gondolkodni, már-már olyan módon, ahogyan a kozmológia képes magába foglalni a modern fizikai világgépet. Megőrizni – természetesen azt – alkotói/oktatói gondolkodása egyneműségét az eredmények sokszínűségében. Ugyanis ezek az eredmények, látszólagos ötletszerűségük ellenére, szigorú logikai rendben épültek egymásra, következetesen kirajoltak egy nagy ívű művészi pályát.

Polgár Csaba végérvényes életművét.

*

Ha nem föltétlenül műtörténeti értelemben, hanem a szellemi-erkölcsi magatartás jellemzésére használok a kifejezést, Polgár Csabát permanens avantgárdként tudom aposztrofálni. Makacsul ragaszkodott az újszerűség normájához, akár még akkor is, amikor a hagyomány eredményeihez fordult; az esetek jelentős részében alkalmat talált bennük eredeti ötletei kibontására. Kissé előre szaladva ugyan, de utalnom kell kékfestő-kiállítására a rumi Indóházban. Az Egészre koncentráló gondolkodását mi sem bizonyíthatja jobban, minthogy az alkotóművészet alapterületeit lényegükben érintették kísérletei, azaz: az *anyag*, a *méret* és a *technika* komplexitásában dolgozta ki elképzeléseit. Ha értem és respektálok is Wittgenstein visszafogottságra ösztökélő megjegyzését, miszerint *minden relatív értékítélet pusztán tényekről szóló kijelentés, de semmilyen tényekre vonatkozó kijelentés nem lehet abszolút értékítélet, és nem is táplálhat abszolút értékítéletet*, nos, akkor is méltányolnom kell már önmagában a koncepciózus fölvetést, amely pontosan jelöli ki azt a logikai teret, amelyben ez a permanens avantgárd működni képes. (Pillanatig sem vitatnám, hogy ez a tér mind metaforikus, mind pedig direkt értelemben nyelvi közeg, miként az idézett bölcselő tartja.)

A hagyományos értelemben vett textilművész textíliákat használ föl alapanyagként, ám aki kicsit is járatos akár a modern szövés, akár az öltözék-tervezés területén, az megtapasztalhatta már azt az anyaggazdagságot, amely a legújabb trendeket jellemzi. Egyáltalán nem meglepő tehát, hogy a műfajhatárokat feszegető alkotó úgyszólván bármilyen (formálható, beépíthető) anyagot megpróbál fölhasználni munkájában. A textil és a textílfesték – persze – eleve kínálkozik – lévén origója ennek a művészetnek. Ám kínálóznak egyéb festő- és színezőanyagok, mi több, a már (ipari) használatba vett erős vászonanyag (a *laufer* – az „együttfutó” a festendő textillal, hogy elnyelje a fölösleges festéket), voltaképpen mint ready made, de egyéb talált tárgyak is. Különös vonzalmat mutatott a föllelt fakérgék, faágak, gallyak iránt, amelyek több fölhasználási lehetőséget is kínáltak számára. Más növényi származékok (például: falevelek) ugyancsak alkalmazásra kerültek. Izgatták a különböző minőségű papírok: a csomagolóanyagoktól kezdve a legfinomabb merített papírig. És egy sajátos képépítéshez (relief-hatás) előkerült a kézzel jól formálható agyag csakúgy. A műalkotások befogadját, még ha virtuálisan is, de sajátos „tapintási” ingerek érik, amelyek egyáltalán nem közömbösek az érzelmi élmény szempontjából, ami – úgy

Polgár Csaba kiállítása a Szombathelyi Képtárban

tetszik – gyakorta az összes érzékszerv egymásba kapcsolódó tapasztalatából kerekedik ki. Jellegzetes artikulációjuk tudva-tudatlan részévé válik annak a bonyolult összhangzatnak, amit műalkotásnak nevezünk.

Talán nem túlzás kijelenteni, hogy ebből a gazdag anyaghasználatból szinte paradigmászerűen következik a műfaji számosság. Mondhatni a további határsértés. Hogy különös módon mind a tudományban, mind pedig a művészetben az interdiszciplináris közelítések hoznak figyelemre méltó eredményeket, akárha Hegel jóslatának megfelelően megannyi kalandozás után a szellem visszatérne önmagába. Alighanem magától értetődik szintén, hogy ebben a kavalkádban a hagyományos műfajok szintén átalakulnak: a táblaképből keret nélküli szabadvászon lesz (akár a padlón is futtatva), a talált tárgy az akkumulációban, az assemblage-ban kerül helyére, a fa újszerű installációkban jut szerephez, a grafika (vízfestmény) megnövekedett méretével táblaképi ambíciókat sugall. A mintaalkításból pedig happening, sőt, mintaszínház jön létre – már-már a Gesamtkunstwerket sejtetve. A talált tárgy, a laufer továbbgondolásával a textilfestés is inkább az autentikus táblakép/szabadvászon felé mutat: a véletlen minta, ami akár több rétegben ott maradt az együttfutón, nehogy a nyomóhenger vagy éppen a nyomandó textilá elszennyeződjék, ez a minta kiegészítéseket, átfestéseket, tudatos elrendezéseket, komponáltságot involvál. A Múcsarnok nagy laufer-kiállítása (1986) kapcsán, amit Polgár Csaba kezdeményezett, Nagy Zoltán pontosan érzékeli az alkotói szándékot: *Polgár Csaba a felszabadult színességben is az oldott formálásban rejülő dekoratív lehetőségeket aknáztta ki* (Csúsztatott „repeat” – vagy emlékezés spindlikre és molettákra, 1986), *majd jól érzékelhető lépést tett egy koncentráltabb, festményszerűbb komponálás felé* (Laufer, 1988). Bizonyos értelemben a *frottázs* is talált tárgy (őrzi az eredet karakterét); Polgár visszaidézi gyerekkorunk kedvelt grafikai játékát; például: amikor valamilyen pénzérme fölületi mintázatát dörzsöltük föl ceruzánk tompa végével papírlapra. Frottázsait (jelentős részüket római ösztöndíjasként műemlék-fölratokról készítette) ugyancsak a méret közelíti a táblakép felé. A fotóhasználat némely applikációjában is jelentkezik, de 2010-ben önálló fotókiállítást rendezett Rábatöttösben Japánban készített fölvételeiből.

Tulajdonképpen amikor szóba hoztam a frottázst és a fényképezést, már a Polgár Csaba által bátor fantáziával használt technikák területét érintettem, ahol hasonlóképpen újszerű használatra törekedett, miként az anyag vagy a műfajok esetében. Ám azt is mondhattam volna, hogy a laufer-festés óhatatlanul technikai konzekvenciákkal jár, nem is pusztán kompozíciós szempontból. Valójában – persze – mégis csak az az érdekes, hogy az „ipari” alapozást hogyan fejleszti tovább a képi értékek, valörök, színhangzások, formakapcsolatok irányába, azaz milyen fogásokkal veszi át az uralmat az implicate megkezdett mű fölött. Magam részéről a gesztust, a műveleti segéd-eszköz (műtárgy) műalkotássá emelését allegorikusnak vélem; korántsem csak egy képi minőség esztétikumát találok benne, de az ipari beavatkozás emlékét, lenyomatát, amely éppen hogy Polgár eredeti mestersége szerinti anyagára, a textilre vonatkozott, mi több a nyomás technológiáját revelálta. Ugyanakkor – úgy tetszik – a

szabadfestést mintegy irányította: ösztönözte vagy éppen visszafogta a laufer véletlen „mintázata” a tudatos beavatkozás megalapozója. Ez a tudatosság, természetesen, a festői gesztusok szabadságát egyáltalán nem korlátozza: a szabad formálás esetlegeségei jól megférnek a határozottabb formaadás (olykor: a geometria) eredményeivel. Amikor pedig az alkotó hosszú laufer-csíkokat varr össze, hogy hatalmas fölületet nyerjen, akkor ez a függőleges osztás valamiféle függőleges olvasatú írásra (mint a kínai) hajaz, a képzetes írásjelek pedig megfejtendő szöveggé kínálják magukat. (A már említett 1986-os *Spindlik és moletták* ötször öt méteres fölülete.) Az olvasandó „íráselemek” karakterük szerint lehetnek geometrikusak vagy kalligráfikusak (olykor egyenesen kisebb mintákat alkotnak az olvasaton belül), máskor pedig ismert betűformák (egyértelmű V pl.) bukkannak föl. Az esztendővel korábbi *Laufer-álmom 2.* szerényebb mérete (egy négyzetméter) intimitást üzen: a laufer-alapon szolid geometriából szárazodnak-pötyyöződnek szét sejtelmes líraiságú szabad formák. A technikában tehát jelentkezik a csöpögtetés, fröcskölés, másutt pedig a csurgatás is (az amerikai absztrakt expresszionizmus eszköztárára – *dripping* – emlékeztetve).

Az általában elmondható, hogy Polgár Csaba életművének túlnyomó része erőteljes expresszivitást mutat, aminek logikus következménye bizonyos technikák – az említettek mellett még a tépés, a vágás, a ragasztás (kollázs) – favorizálása, amelyek a gesztus paradigmáját követik – korántsem csak a jellegzetes kalligráfiákban (Polgár Csaba előszeretettel nevezte *florális kalligráfiának* utalva naturális indíttatásukra), de akár különös objektjeiben, *art boxaiban*, mi több: *deszka-reliefjeiben*. Ez utóbbiak azonban kétségkívül a konstruktivista építkezés felől is közelíthetők, ahogyan *fakításai* (*fénynyomatokként* katalogizálta őket) legalább annyira magukon viselik a konstruktív szellemiséget (csupán már amiatt, hogy rétegekben fakította őket), mint a Dada véletlen *gesztusát*. (A rétegződés – mondhatni a kultúrák rétegződésének allegóriájaként – a képépítés lehetséges elméleteként, mintegy a szellem mozgásának rekonstrukciójaként foglalkoztatta; emblematis példája a *Hetedik réteg* című *art box* (1983), amely tépésekből, ragasztásokból, festék csorgatásból épül föl és kerül dobozba – kései leletet imitálva.

*

1988-ban Kőszegen, a várban Polgár Csaba egy óriás-dobozt hozott létre, ugyanis kiállítása nem véletlenül viselte a *Fekete doboz* címet, jóllehet, a bemutatónak kifejezetten *happening* jellege volt. A legmélyebb fekete sötétségbe burkolózó kiállító teremben infrafények hívták elő a közönségnek a látványt, akárha váratlanul bukkantak volna elő valahonnét a barlang-történelem mélyéről. Alighanem korai fölütése volt ez az *idő-elmúlás* témájának későbbi, az ezredforduló első évtizedében borongós fölvetéseinek, amikor legföllebb ha a mélybarna árnyalja a szürkéket, feketéket, és csak a *jelenlét* jelzésére utalnak olykor elhalkuló szín-effektusok. Kínálja magát a gondolati rokonság az *art boxok* akkumulációival, amelyekben gyakran jelentéktelennek tetsző, ám mindenképpen „áthallásos” leletek, lelet-töredékek (bélyeg borítékdarabkával,

levelezőlap-maradvány, pöndörödő száraz levél stb.) rétegződnek egymásra – valószínűleg a létezés apró jeleiként. Hasonlóképpen egyértelmű a rokonság az installációk nagy részével, kivált azokkal, amelyek a *floralíákra* hagyatkoznak, vagy az öreg fák (nevezetesen a zsenyei „ezeréves” tölgy reminiszcenciájának) megóvására szólítanak tudatosan vállalt didaxissal. Florálisnak jelölt festményeit beillesztette zsenyei kertjének fái közé mintegy a természetes és a mesterséges összehangolt szituációjául; ekként fényképezve őket egy ugyancsak mesterséges képi kompozícióban. *Mondhatom* – írtam egykor katalógusában –, a kert „vette a lapot, valorizálta a festő műveit, jelezte, együtt tudna élni velük. De konstrukciókat hozott össze egymáshoz támasztott megfestett faágakból szintén, amelyek ugyancsak megmérték a természetes helyzetekben. Nem pusztán a kiállítótermekben. (Utóbbi gesztusai – és ezt már a „zsenyenyiség” miatt külön említeni illik, rokonságot mutatnak Scholz Erik hasonló: renaturalizáló – vagy miként Deleuze és Guaratti minősítené: reterritorializáló – törekvéseivel.) *A művészet olyan tükör* – mondta Kafka Gustav Janouchnak –, mely „si-etni” szokott, mint – néha – az óránk. (Persze, ha egyszer siethet ez az óra, akkor alkalmasint késhet is.)

Polgár Csaba szisztematikusan kapcsolta alkotói szemléletét az ökológiai világlátáshoz: egy tulajdonképpeni önreflexióhoz, noha nem szánta föltétlenül posztmodern gesztusnak. Nem is a radikális ökológiához, de ahhoz minden esetre, amelyik rokonszenvez a holisztikus elképzelésekkel, és a létezés egészének következetes védelmét tekinti programjának. (Messzire, a XIX. századig, Schelling egyre aktuálisabb filozófiájáig vezetne a bölseleti elemzés, ráadásul az újraértelmezések másodlagosságában, emiatt ezt meg sem kísérem.) Végtere a laufer bevonása, újrahasznosítása is a használhatóság (és nem az eldobás!) ökológiai jelentőségét erősíti. Az pedig, ami általában hulladék számba menne (vagyis ami – teszem azt – megtölti az art boxokat) ugyancsak az előbbi szándékra utalhat. Ahogy egyre közelebb került az ökológiai szemlélethez, változott táblaképeinek formarendje, színhangzása; noha alig-alig fedezhetők föl direkt naturális utalások (hacsak nem a címadásokban), mégis mintha programszerűen alakulna át látásmódja, kifejezése, ha szabad ilyen elcsépelten fogalmazni: közlendője. Már-már az arte povera manifestált igénytelenségét (dehogy csupán a Dada polgárpukkasztását) idézik – például – emlegetett deszka-konstrukciói, amelyek előbb a Klotild-palotában, majd balatonyöröki kiállításán (2014) kerültek bemutatásra. Szepesi Attila barátja törekvéseit így sommázza: *Kétségtelen, hogy Polgár Csaba visszájára fordítja mindazt, ami a képzőművészetben szokásos volt. Aldozati gesztus formájában visszaadja a naturának azt a tengernyi ajándékot, amit a festők kaptak és kapni szoktak.*

*

Külön fejezetet érdemelnek a *fakítások*, az általa – metafórikusan – *fénynyomatoknak* nevezett munkái. Voltaképpen eszköztelen fény-képezésről van szó. *Hogy történelmünkben mikor találkozhattunk először a fény nyomatszerű jelenségével* – medítál kol-

légája kiállításán Attalai Gábor – *nem tudhatjuk. Nincsenek ilyen jellegű adataink és információink. Csupán sejtethjük, hogy először talán az ősember figyelte meg saját bőrén a napfény expozícióját, a világosan maradt foltokat karperecei, nyakában hordott amulettjei, vagy a testére vett állatbőrök alatt... A legkorábban tanulmányozható eset ezek sorában Henry Fox Talbot nevéhez fűződik, aki mintegy százötven évvel ezelőtt hozta létre az első fény-nyomatot – photogenic drawingot – ahogy nevezte. És – természetesen – Polgár Csaba is nevezhetné fakításait „fény-rajzoknak”, mert a technika az ősi: a napsugár-ecset rajza. Monokróm fölületekből, feketékből, vörösekből, barnákból indulnak ezek a műveletek – általában rétegesen, hogy két-három tónus is jelentkezhessen a képen. Sőt, időnként két külön darabból építi össze kompozícióját – mintegy a plasztikus réteget konkretizálva. A múlt század kilencvenes éveinek elején készült fénynyomatok nagyobb része úgyszólván monokróm szuprematista kompozíció – a malevics-i értelemben; csak nagy ritkán (például: az egyik *lepel* esetében) él azonosítható tárgyak rajzolatával. A méretek pedig, nos, a méretek az egészen kicsitől a hatalmas leplekig (Sennyey-lepel, Békássy-lepel, Katyń-i lepel) terjednek, amely utóbbiak terjedelmes assemblage-ok/installációk hangsúlyos részei. Talán éppen ezekre a fénynyomatokra illik leginkább Tatjana Pregi Kobe megfigyelése: ... *a kompozíciók egy nyugodt, kifinomult világkép tökéletes megjelenítései...**

Ha technikában, méretben nem is, formaadásban mindenképpen a fakítások előképeit kell látnunk az 1986-os három (halvány kékes-szürke, fekete és vörös) *Monochrome*-ban, amelyek minimalizmusa olykor-olykor a későbbiekben föl-föl sejlik (*Kékszemű éjjel-tenger*, 1997). A japán út utáni gesztusok (*Kandzsik*) ugyan nem képeznek homogén fölületet, de monokróm jelek a fehér papíron. *Abban* – tartja Wittgenstein –, *amit művészetnek hívunk, színre lép az ítéletalkotó személy*, ami esetünkben azt jelentheti, hogy a földeríthetetlen titkok között bolyongó Polgár Csabát érzékeljük, aki már tisztában van a XIX. századi költő borzongató igazságával: jel vagyunk – jelentés nélkül. Hogy is mondja Samuel Beckett: *Némely dolgokat sohasem tudunk meg teljes bizonyossággal*.

Fixírozod a múltat? – szögezte a kérdést frottázsai láttán Attalai Polgár Csabának. (Föltehetette volna a fénynyomatokkal kapcsolatban csakúgy.) A monokrómiák (festmények és fakítások) minimális térszervezéseire részben kitértem. A frottázsok térbeliségének kérdését szintén Attalai forszírozza – minimális plasztikákként értelmezve azokat, hiszen kétségtelen a sík papírfölület módosulása a minta földörzsölése nyomán. Engem ez egy kicsit Jovanovics György minimális gipsz-reliefjeire emlékeztet, ahol a szobrász szinte visszanyomja a síkba a formát – némiképpen a frottázs fordítottjaként. Mindössze a plasztikai tér lehelete érzékelhető – talán nem is szemmel, hanem a képzelet tapintásával. Úgy tetszik, ugyanilyen elenyésző az, amit a múlt mélyéről fölszínre tudunk varázsolni, úgy tetszik, erről az alig-megfoghatóról beszélnek Polgár Csaba dörzsölései. Múltbéli leletek deterritorializálása egy nagyon szimpla, gyermeken játékos, noha ígéretes technika által. Egy alkalommal Polgár Csabáról szólva Ernst Cassirert idéztem – összefoglalandó alkotói hozzáállását: *az eszme megtestesülése nem függ a materiális médiumtól, a hangtól, a bronztól vagy már-*

ványtól, hanem csak az érzéki formáktól – a színek, vonalak, alakok és testek rendjétől. Némi korrekcióval szívesebben szólnék megérzékített formákról. Paul de Man bizonyos értelemben kibontja az iménti citátumot: *Az irodalom és a művészet érzéki megjelenése, látszása (...) olyan belső tartalom külső oldala, amely maga egy már interiorizált külső esemény vagy létező.*

*

Polgár Csaba gyakorló tanárként minduntalan szembesült a *mint*a (a díszítés, az ornamentika) kérdéseivel. A laufer lehetőségeinek elméleti vizsgálata kiváltképpen aktuálissá tette, és a tanszéki oktatás alapproblémájává minősítette a feladatot. Megfigyelhetők korabeli írásaiban a téma visszatérő közelítései, az 1988-as első Nemzetközi Mintatriennálé (Műcsarnok) után pedig kitartóan központi esztétikai gondolatként (és nemcsak iparesztétikai értelemben) kezeli. A hallgatók egyre-másra kapják a mintagyűjtési, mintaelemzési, mintaszerkesztési föladatokat, amelyek aztán mintatervekben realizálódnak. A föladatokat a happeninghez közelítő változás akkor következett be, amikor előkerült a diavetítő, hogy a diapozitív mintáit a legkülönbözőbb anyagokra, a legeltérőbb helyzetekben – akár emberi mozgásban – vetítse rá. Ez pedig óhatatlanul olyan szituációkat teremtett, amelyek az attrakció további színezését forszírozták – zenével, tánccal, szöveggel: dramaturgiai konzekvenciákkal.

Így állt elő a *Mintasínház* – mondhatni: közösségi alkotás eredményeként, ám vitathatatlanul Polgár Csaba kimeríthetetlen intuíciói alapján.

A performance legelőször a Műcsarnokban kapott nagyobb nyilvánosságot, amit aztán újabb – kisebb-nagyobb – bemutatók követték egyre változó formákban. Esztendő múltán a Fészek klubban már kifejezetten komplex előadás volt látható, amely magára vonta mind az írott, mind az elektromos sajtó figyelmét. A minták, mintaszerkezetek is fejlődtek, most már az alkalmankénti dramaturgiai elvnek megfelelően. Polgár Csaba, mint jószerivel minden munkáját, elsődlegesen kísérletnek tekintette, még hozzá egy hatalmas „köztéri” attrakció kísérletének, amely leginkább a hajdani utcai látványosságokat idézné. Arra gondolt, hogy nagy teljesítményű, noha fókuszálható vetítőkkal sosem látott mintákba „öltözteti” Budáról a pesti Duna-partot, vagy éppen Pestről a Gellért-hegyet. Elgondolt hozzá az alkalommal összhangot alkotó zenét („szférák zenéjét), amelyre tánckompozíciók készülhetnek, azok pedig (árnyjátékképpen?) újabb mintázatul vetítődnek a projektorok által „fölepített” díszletre. Talán nem pusztán szójáték, de a Mintasínház mintája lehetett volna egy nagyszabású, attraktív népünnepélynek. Valamint – természetesen – összefoglalója egy olyan életműnek, amely gazdag anyaghasználatával, technikai fantáziájával és műfaji változatosságával (tudatos határsértéseivel) a korszerűség egyik legszínvonalasabb eredménye az utóbbi három évtized magyar művészetének.

*

Végezetül pedig idecítálok emblematikus és grandiózus vállalkozásának, a *Katyn-i lepel* budapesti kiállításának (innét került később Lengyelországba) megnyitó szövegét:

A lepel

Láttjátuk feleim szümtükkel mic vogmuc, isa pur es homu vogmuc; nos még ennyi sem: legföllebb köznapi tárgyainkból, kacatjainkból ez, az, katonaposztóról lemállott pitykék, többé sehová nem illő kulcsok, és árnyak és árnyak, felejtésre ítélt életek fakuló árnyai; vagy éppen a múlthatatlan harag, fölhördülés, megrendülés, gyász, nyomasztó bánat, hogy már megint, hogy mindig, hogy semmit nem bánva, semmiből nem tanulva, Káin ágán fölnövekedve gyilkoljuk egymást, hagyjuk pusztítani testvéreinket, pusztulunk magunk is a szégyenletes viaskodásokban, a vérgőzös ámokfutásban, engesztelhetetlen gyalázatban – hitvány semmikért, talmi értékekért, világra törő hatalomért, pofátlan diktátorokért, és *láttjátuk feleim* szintén, elhittük a katyn-i aljasságról, tömeggyilkosságról, hogy a nácik cselekedték, de nem merült föl bennünk kétely akkor sem, amikor kiderült: a bolsevikok tették, mert tudjuk, mert bizonyosságunk van róla, a totális rendszerek, a türanniák mindenütt mindenre képesek az élet tiszteletén, a szabadságon kívül, amihez mindannyiunknak eredendő joga lenne – a tisztas halálhoz is – tisztelettel közelít a fenyegetéshez a középkor költője: *Halál, ki gazdag gazda vagy* – szólítja, mert tudja súlyát, tudja, hogy háríthatatlan;

ismerjük magunk is, de most zaklatottan szorongunk a fekete lepel előtt az emlékezés mély szomorúságában, az évtizedeket késlekedett, mindmáig égbekiáltó fölháborodás nehezen csillapuló riadalmában, csupán a kormos vászon, nem, nem gyolcs, az nem adatott meg, címéből és megpillantásából azonnal értjük, miről van szó, mivel nézünk most szembe, vettük a fölszólítást, az alkotói fölütést, terelgetést, magunkba fordulunk lelkünk megvizsgálására, hiszen bűn súlya, halálos vétek súlya nehezedik ránk, noha nem vagyunk elkövetők, ám igenis (öntudatlan?) elviselő, magunk sem ismerjük, miféle lelki zugainkban vannak ott, de léteznek az efféle gazzettek kísértetei, és ne szépítsük semmiképpen tragédiának a megbocsáthatatlan aljasságot, ha csak amiatt nem, mivel elviseltük és mert megfertőződünk általa;

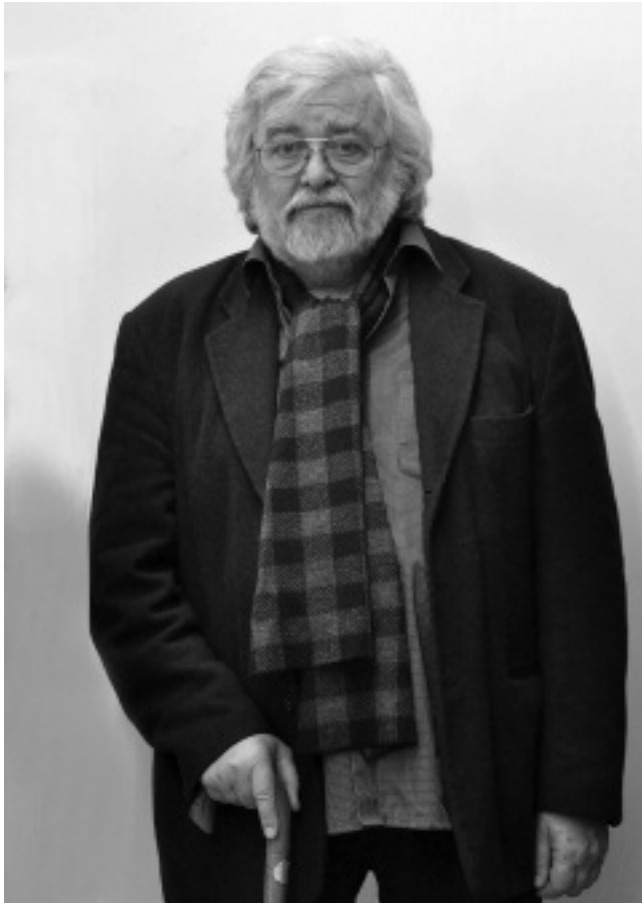
halotti lepel, *calun* – miként ők mondanák: a lengyel nemzet színe, virága, ám ez a lepel sosem takarta tetemüket, csupán a föld, az anyaföld fogadta nyirkos hidegével kihűlő testüket – *isa pur es homu vogmuc* –

malaszt nélkül –

pedig *mennyi milosztben teremtüvé...*

Polgár Csaba jóvoltából majd' háromnegyed század után a gyászoló emlékezés leplét borítjuk képzeletünkben földézett hamvaikra, amelyek végérvényesen földdé lettek, ezt a zsenyei naptól művészi gesztusként fakított takarót, amelyet minden atomjában átjárt az élet legnagyobb jelképének, a Napnak az ereje, a kozmikus őserő, amely létrehozta, táplálta/táplálja, óvja és a távoli jövőben visszavonja az életet, ő az

egyetlen hatalom, amely törvényesen, a világegyetem rendje szerint jogosult megtenni (a saját pusztulása árán, krisztusi önfömláldozással), ugyancsak ő, aki (ide ez a vonatkozó névmás kívánczik!) előhívta a lepelre, az applikációra a létezés fenséges monogramjait, emlékjeleit, minta-rejtélyeit, olvasatuk ugyan egyre nehezebb, jelentésük mindinkább a vállalhatatlan múltba vész, a titkok esztétikája kínálja föl nekünk a késlekedő megfejtéseket, feketéből lassan szürkére váltó gyász nyugtalanító szembenézését: ez megtörténhetett, ez is megtörtént, ha nem leszünk szilárdabbak a bűnnel szemben, bármikor megtörténik újra, egyszer csak az sem lesz majd, aki elkészítse a leplet, de hát azok sem lesznek, akik megpróbálhatnák hieroglifáit olvasni, mert végtére hieroglifák lesznek/leszünk, a mindent letipró felejtés pusztaságában; abban azonban föltétlenül van valami fölemelő, hogy a magyar művész szakralitásra méltó tárgyi emléket ajánl föl a két nemzet: a lengyel és a magyar sorsközösségére figyelemztetve – már-már szinte elfogadó óhajto módban: *láttyátuk feleim szümtükkal mic vogmuc, isa pur es homu vogmuc...*

Polgár Csaba György képzőművész

FENYVES MARCELL

Nincs és most

„Ó Európa hány határ”
(József Attila)

Kál-Kápolna; Emőd. Megesik, hogy az útra kelő nem tudja miért, hova indult. Jegye; pénze zsebében; azt hiszi – hinné – elkerülik buta atrocitások. Nyékládháza felé utazom. Miskolci Avasra? Tartson az út, míg érzem az otthoni illatokat, mert egy váltás ruha; más még őrzi lakás levegőjét, pont ama perctől, hogy bepakoltam a háti tatyómba. ...Aztán vissza. Napos fülkében ülök, körülöttem minden helyre jutott bírált fajtámbeliből egy és osztozni fog itt levegőn; fényen meg a csenden. Alvást színlelek és jobb lábam a balra feszítve zárom a fülketeret köztem meg a szemben ülők közt, mert az az érzésem, hogy lóttek a kéjutazásnak. Még gyerekek? Kamaszok? Csak az ördög tudna felelni: ablaknál Dzszenifer, mellette Kevin; Rozalinda. Egy vajazott zsemlét oszt három részre középső. Anyjuk a legközelebbi kupét foglalta magának és – folyvást – falon átkiabálva nevelte övéit, az se zavarta, ha rászólnak: nekiment az utasnak. Mindig a részleteket figyelem. Sose tudni, miből lesz vers; ir'itált a zavar, de a durva beszédfolyamokból ezt szűrtem le: a kis Dzszenifer *csibabát*– csivavát? – tart; már malacot vágott Kevin. És mit tett Rozalinda? Arról hallgatok én. Ide – mit számít – hepiend kell: messze lakom, toleráns vagyok és jó tág Európa.

Elment Prágai. Távolság gépemtől, minuszos hír tárja elém a hiányt. Repülő t hajtok ki a lapból és egy telt szemetetest célozva be, útra bocsátom. Szállj, madaram – szólok –, noha kormányzó demagógok fennkölt ostobaságaitól már súlyos a szárnyad. Nézem a táblákat: *Budapest; vécé; Európa*. Több száz – több ezer? – énlény várakozik vonatudvar

sínei mentén vagy várótermekbe szorulva,
sőt nem is arcokat; embereket látok, csak önálló-
sult, ádáz tagokat, mik az indulatokra mozognak.
Kissé keskenyedem, de a küzdelmet nem adom fel,
testi erőm használva lököm fel az útba esőket;
hullatom önként, egyre a kultúrát le magamról.
Mit turkálsz a kezekben késsel a déli bomárban?
Zöld Front: áll a falon. Gyerekek, kik a gépkocsigyárak
mérgegáz-felhői alatt bambán cseperedtek,
azt szajkózva, a réti tehén lila és csokiból van.
Korbejelentő lapra mit írjak? A várakozások,
mik megelőzték új ezer év jöttét, csak a gyermek
vágyai voltak. A hullta után feltámad az ember,
mit se tanulva – ma hétmil'íárdan – a károkozásból.
Korsó sört akarok hörpölni csupán cigi mellé,
érte szeméttenger közepén kell átgyalogolnom;
reggeli hányás- és ürülékszigetek: kikerülve.
Tiszta mocsok papucsom, de a rüsztt; talpam makulátlan.

Asszonyok

Zabáné villamosra száll.
Koros. Nyer egy vonaljegyvet.
Milyen elégedett! Talált
a szatyrának ülőhelyet.

Lavórnyi hátsóját legott
most kényelembe helyezi:
a vásárolt mellé lerogy.
Őt ennyi tér megilleti.

Van árnyék; szellő lengedez
és ablaknál mélnázhat itt:
pörkölt legyen vagy tyúklevés?
Az istenért! Hozott szotyit?

Mert unja Jamie Olivért;
a táptévés recepteket
eldönti, hogy ma ételét
Zabáné módra főzi meg.

A járaton langy béke. Lám
sehol egy rosszarcú alak.
Kosárcájából kandikál
ki csak levágott csirkenyak.

Ha tudná! Ám fogalma sincsen,
reá miféle éj borult.
A vén Banyán – e kontinensen –
már éltetik a háborút.

...

A nap *Szalonnéra* tekint,
a néninek árnyéka van;
övé a tér; az utca itt,
bár nincstelen; hajléktalan.

Miért Szalonné? Egyszerű.
Merő poénból aggatá
e gúnynevet rá pár tetű.
Milyen vicces. Nahát, nahát.

A sarkon áll, hol emberek
közömbösen kerülgetik.
A yuppie arra lépeget,
tekintetével rálegyint,

eközben villamos döcög
a cúgos Bosnyák tér felől.
Pihen. Sok rosszul öltözött
zuglói már tódulna föl.

Előző versem hőse épp'
e lomha járaton időz.
Gurítja oldalvást szemét:
Szalonné lényét figyelőt

és összenéznek asszonyink;
megáll futtában az idő –
csövesromantikák szerint
e közhely tetten érhető.

Vérpeléti danse macabre

Csoda történt Vérpeléten:
megszólalt Bakó Ica.
Rándult egyet a kötélén,
annyit mondott csak, szia.

Udvarlója mit tesz erre?
Menten utána siet.
Nem marék gyógyszert szedett be:
szem ciándrzsét evett.

Egy csepű hajú leányka
látta ezt és rí, zokog,
„Oda a falu bikája!”
Mellének pisztolyt fogott.

E világból távozóknak
weblapot szerkesztenek:
bár a nézettsége jó nagy,
a halottnak egyre megy.

Sok botor a kútba ugrott;
más magát nyiszálta, mert
Vérpelét fölött bolondok
karmazsin holdja delelt.

Nyaktiló; torokmetélő
kapható ízlés szerint,
sőt – felárért – még kivégző
is dukál. Micsoda kincs!

Már csak arról szól a fáma,
hány került vonat alá;
Vérpeléten házról házra
jár a népszerű halál.

A sírásó jó kedéllyel,
fütyörészve ügyködött,
majd – a dolga végeztével –
vándortarisznyát kötött.

Pár magyal; diófa; kőris
áll a síri csend felett.
Vérpelét a térképről is
szépen letöröltetett.

Hercegnő

Kiról most írok, szőkeség:
aligha látott könnyeket.
Ha mégis eltörik a mé-
ceses, blogfotóin pityereg.

Egész lényében átlagos.
Agyondicsérik? Marha jó.
Nem másod- vagy harmadlagos,
hogy apja bankigazgató.

Milyen hátországot kapott!
A küzdőtér: kölyöktérp,
hiába emberfarkasok
meg nappali kísértetek.

Az atyai gondoskodás
lelkére köt egy tanmesét:
azt mondja el és semmi mást,
hogy szív a bölcs, míg győz a szép.

A hercegnőnek dolga van;
shoppingol és angolt tanul.
Nyomában oly boldogtalan
az élet, mégis *very cool*.

„Summertime (when the living is easy)“

Nyáridő. Már hozzászoktunk:
ha nyílik az égi csap,
olyan eső zúdul ránk, mi
emlékezetes marad.

Mint egy katasztrófafilmben:
özönvíz, kész örület;
tájfun csörtet át a téren -
bár lenne pár perc szünet.

Ernyőnek; esőkabátnak
hasznát itt már nem veszed.
Fal tövében álldogálnak
zuglóiak, emberek.

Mivel éppen arra jártam,
magam is köztük vagyok.
Igaz, hogy már bőrig áztam,
egy helyet elfoglalok.

Míg az orkán végét várom,
álmodóvá döbbenek:
semmi áldás e világon...
És kinek szúr ez szemet?

A közelből lárma szólít
vissza. De mi lehet ez?
Két csöves azon civódik,
hogy melyiké az eresz.

Minden szem őket fürkészi.
Végül csak rájuk dörög
mellettem álló, a férfi.
Hadar istent, ördögöt.

Oda se bagóznak erre
a marciális komák.

*Ne zuhogjon a fejemre:
lényüket ez hatja át.*

Mert az egyik csak üvöltöz,
mindegyik ütése rossz,
társa úgy vágja a földhöz,
mint Hektort Akhíleosz.

Mire aztán célhoz ér a
győztes, tiszta már az ég.
Elindul az élet, noha
tenger pocsolyában lép.

Az az egy maradt meg bennem,
hogy e csipcsup küzdelemben
- nem tudom, hogy mondjam ezt –
volt valami... Hősies?

Vezérelv vezérlő

Olyan ez, mintha gondolkodás elleni tablettákat dobálnál magadba számolatlanul. Egy furcsa dallam felcsavarodik az út menti szederfára. Veszélyeztetni a közlekedést. Belekiabál. Teljesen példátlan kifejezéseket hajgál az arra haladók fejéhez.

– A reklámvezérlőben új nyomógombokat avattak. A köztársasági ügynök színes beszédben ecsetelte az elnyomás jelentőségét.

– Megtaláltam az Ismeretlen Melódiát! – ugrott elő a belső szobából a franciaágyas, és sugárzó képpel perditette maga alá a kerek vasvázás széket a konyhában.

– Itt járt a házszámlás, megitta a kávéját. Szerencsére nem találtunk itthon pénzt, így aztán szedte a sátorfáját és odébbállt. Mondott valami fenyegetőt, de nem bírtam megjegyezni.

Egyedül voltam otthon, nem tudtam, mitévő legyek. Mindenféle dolgok kavargtak a fejemben. Ilyen a fejem. Minden nap újabb adag megjegyezhetetlen információ csatol a meglévőkhöz, amelyeket nem tudok nyom nélkül elfelejteni. Így aztán folyton gyarapszik az áttekinthetlenségek raktárkészlete.

Azt hiszem, bajba kerültem. Becserkésztek és elkaptak a felismerés előtt, a célszalag átszakítását jócskán megelőzve. Egyedül voltam otthon és rá kellett ébrednem, utolértem az elődeimet és nincs sok kedvem a folytatáshoz. Túlélékém sincs. Túlélő csomagom, batyum, dobozom, akármi készletem. Életcélszalagom, pólyakötőm, látóhatárom a távolság kezdetén. Ott messze, de még érzékelhetően.

Előbb körbetelefonáltam megmaradt ismerőseimet ambíció után tapogatózva. Aztán hagytam, hogy ők hívjanak, ezzel a módszerrel kerestem némi pénzt. Azaz megkarítottam azt, amit a szolgáltatóra költöttem volna. Nem sokat jelentett. Előkapartam egy mítoszt, megkerestem a hamisítási pontokat rajta, sivár sort a sikátorok közt. Minden mítoszon megtalálni a hamisítási pontokat, ez jó manőverezési készséget sejtet és olyan tapasztalatok halmát, amelyektől megszabadulni képtelenség. Ettől mindenféle dolgok kavarnak mindenféle fejekben, beleértve az enyémet is.

Akkor éppen arra gondoltam, hogy az úgynevezett civilizáció lakóinak túlnyomó többségét egy reklámügynökség irányítja. Akiket még és már nem, azokat majd civilizálja. (*we are going to CIVILIZE them* – e.e.cummings)

Ha egyszerre bekapcsolva hagyok egyetlen rádióadót, meg a tévét, a megatévét valamelyik csatornáját, nagyon rövid idő alatt megszabadítom tőlem magamat. Kinyí-

rom, lefejezem a személyiséget, vagy azt akit annak vélek. Botorkálok egy olyan lakásban, ahol semmi nem az enyém, legkevésbé én nem vagyok a magamé, semmivé vált a küldetésem. Végem, közönség lettem, kenhető vaj, veszek valamilyen vitamint és felülmúlhatatlan kockalevest fogok fogyasztani. Chipsz-chipsz, a kiscsirkék hangja az alufőb tasakon, és ellep a hadarék a kötelezőről és a ki-ne-mond-a-nevét a mindenki-tudja-hogy-miről-van-egyébként-szó viszonylatokról. És a Reklámvezérlő hatékonyan, folyamatosan dolgozik, csapolja a pénzed, már régen hülyék vagytok csendben, zajongva, észrevétlen. Olyan ez, mintha gondolkodás elleni tablettákat dobálnál beléd számolatlanul.

Reklámvezérlő? Reggel felhajtunk egy fémpénzt, hogy mi legyen az unalomból. Fej vagy írás? Neked is mindegy.

Mindenféle dolgok kavargtak a fejemben. Ilyen a fejem.

Míntha behallatszana egy ismeretlen melódia az ötvenes években kinyitott ablakon.

Talán a tavaszt vártam. Tél után délutánt. Talán a talánt vártam. „A múltkor be mentem egy Nők feliratú ajtón ajtón, de klotyó volt mögöttem.”

Megint tévedtem.

Ezek voltak az utolsó szavaim.

És akkor heged virágot veszek neked

Először azt hittem, hogy eltévedtem abban a mindenféle portékát kínáló boltban, ahová határozott szándékkal tértem be. Lehet, hogy szalámit akartam venni és hozzá zsemlet, de lehet, hogy mást. Úrrá lett rajtam a bizonytalanság egy röpké pillanat alatt, amint a kínálat széttárta karjait. Húsvéti csokinyulat? Csokimikulást? Csokikarácsonyt? Volt mindegyikből, összeforrtak már az ünnepek haszonbiztos okokból.

A nagyjából félórányi barangolás közben tökéletesen elfelejtettem, hogy mit akartam venni, miközben tényleg majdnem eltévedtem. Tudtam, merre a kijárat, de valahogyan mindig elsodort a kíváncsiság a közeléből. De nem a kínálat miatt nézelődtem és viselkedtem egy házi készítésű jojó módjára, hanem egy ismétlődő mondat, egy ismétlődő hang miatt. Amint elindultam kifelé azon töprengve, hogy mi hozott ide be felhangzott mögöttem. *És akkor hegedűvirágot veszek neked.* Akár a szirének éneke holmi öreg legendában, amelyikben sós tengeri levegővel szellőztet a huzat egy bútorozatlan lakást. Amint a betájolt hangforráshoz értem, nem találtam semmi érdemlegeset. Schol egy szirén, schol a huzat, schol semmi tengeri levegő.

Egy öreg anyóka lépegetett polctól polcig a hang helyén, mint aki valami értékeshez szeretne jutni, de nem bírja eldönteni, hogy mi legyen az. Így akar időt nyerni, ezért

mustrál végig aprólékosan mindent. Egy olyan küllemű és feltehetően olyan lelkiületű anyóka lehetett, akivel az összes valamire való mesében gyalázatosan el szoktak bántani.

A házi készítésű jójó egyik legegyszerűbb változata az, amikor egy kiszolgált írógépszalag tárcsára spárgát erősít az ember, ráteker néhány méter spárgát, hurkot köt a spárga végére és aztán könnyed csuklómozdulattal elhajtja a tárcsát a konyhaasztal irányába. Miközben persze a középső ujján a hurok, hogy a kapcsolat élő maradjon. Egy enyhe rántás, és már pörög is visszafelé a tárcsa, amit ettől kezdve jójóknak lehet nevezni. Ehhez persze elengedhetetlenül szükséges, hogy legyen a környezetünkben írógép. Az utolsó jójó elkészítésének idején (a saját utolsó darabunkra gondolunk) még korlátlanul hozzá lehetett jutni ilyen tárcsához, mert azon a délelőttön a számítógépet még az írógép helyettesítette lakásszerte. Épp forni kezdett valami a villanytűzhelyen, kezdődött a szombati nap.

Az anyóka kizárólag az élelmiszereket vizsgálta. Leemelte a zacskókat, dobozokat a polcokról, tanulmányozta a csomagoláson olvasható tájékoztatót, majd visszatette őket ugyanoda, ahol voltak. A feltételezhető fogyasztáshoz képest túl sok élelmiszert vizsgált meg és ítélte további veszteglésre és kínálkozásra. Felületes megítélés alapján a természetéhez és az anyagi fedezetéhez képest is túl sok élelmiszert vett a kezébe és raktott vissza a helyére. Az én természetemhez és anyagi fedezetemhez képest is túl sok terméket vizsgált meg, de az akkor ott tartózkodó vevők befogadóképességéhez képest is túl sokat az alatt a háromnegyed óra alatt, amíg visszatérő rendszerességgel majdnem eltévedtem abban a mindenféle portékát kínáló boltban.

Egy idő után már nem kerestem semmiféle magyarázatot arra, hogy miért keringek a közelében. Szatelit a gravitációt nem indokolja. Ott lebegtem mögötte és figyeltem.

Néztem, amint leemelte és visszatette azokat az ajánlkozó, beszédes küllemű dobozokat meg zacskókat, amelyek válaszra sem méltatták, pedig mindegyikhez volt néhány szava. Jobban mondva; üzenete. Annyi üzenetet életemben nem hallottam még egyszerre, mint akkor. Teljesen észrevétlenül távirdává alakult tőlük a fejem. A digitalizálás előtti időben alakult ki a fejem működési mechanizmusa, ezért még távirdát használt. Kattogtak benne a telexgépek. Nem hagyománytiszteltből, maradiságból, hanem megszokásból.

– Nem szabad állatot tartani stop Embert sem stop. – Életbiztosítás stop Halálbiztosítás stop

– A csekkfüzet túloldalán nincs semmi szerethető stop Nil bastardi carborundum stop Don Partridge stop.

Ilyeneket kopogott a telexgépem szakadatlanul, de azokon az esztelen dobozokon és zacskókon ez mit sem változtatott. Az anyóka pedig folyamatos üzemmódban működött és küldözgette világgá a közleményeit.

Mondhatnám váratlan fordulatnak is, hogy egyszer az élelmiszeres gondoláknak hátat fordítva a cserepes virágok polcához lépegetett, és leemelte az egyik sárga tölcséres virágú növényt. Házasított hanga, küldtem egy poszt kardot a biológia fellegvárába. – Begónia, te idióta – jött a válasz késedelem nélkül az őrtoronyból.

Az anyóka meglepő határozottsággal cselekedett, addigi viselkedésével szöges ellentétben. Ezt így szokás mondani. Szöges ellentétnek.

Az anyóka olyan lett, akár egy hegyvonulat. Nem lehetett figyelmen kívül hagyni, mert ott volt.

A pénztárhoz lépett, kinyitotta bukszáját. Inkább illett erre a bukszára a bugyel-láris név, bankkártyát és más plasztik vackot sosem látott pénztároló volt még a *táv-írdánál* is elavultabb időkben készülhetett.

A kinyíló bukszából nem pénz került elő, hanem fehér és fekete pillangók szálltak ki. Száznegyvenet számoltam meg.

– És akkor hegedűvirágot veszek neked – mondta az anyóka a kerekre nyílt szemű pénztárosnak, majd kinyitotta az esernyőjét, és egy pillanat alatt nyoma veszett.

A kőbányászat históriája a hegyben hagyott csendből nézve

Esténként, amikor már egy lélek sem tartózkodott a kőbányában, kijártam a kőbányába, hogy láthassam, milyen is egy kőbánya. Gyerek voltam még, időtlen gyerek, perceim megszámlálhatatlan halmazok.

Napközben nem nagyon mutatkozott a kőbányában senki, messziről is ugyanúgy nézett ki, mint közletről, nem vonzott érdeklődőt, nem képviselt egy csipetnyi csáberőt sem. Akkoriban olyan kőbánya volt, amelyik már nem az. Egy hely, ahonnan elhordtak egy korábbi helyet. A korábbi hely a hegyoldal nevet viselte eredetileg.

Este végképp elkerülte mindenki, kirándulók sem tévedtek be ebbe a gigantikus hegyüregbe, hogy nini! Egy kőbánya! Azannya! Mert este a kirándulók egészen más-sal foglalták el magukat. A frász törte volna ki őket egy kongó kísérteties kőbányában sötétedéskor. Én a világ minden kincséért el nem halasztottam, hogy ott üldögéljek benne időnként és hallgathassam a motyorgását, egyre jobban belesimulva a szürkébe. A szürke szín alkotta az improvizációs eszköztárát. A szürke minden színével játszott megállás nélkül egy swing témára felhajigált darabot free jazz elemekkel dú-sítva. Ezt akkor még nem tudtam. Se azt, hogy swing, se azt, hogy free, se azt, hogy jazz. Nyomolvasó indiánként jártam a vadont, pusztá kézzel medvéket fojtottam meg, apróvadat löttem hírhedt puskámmal és hasonlók. Nem értettem: – Skalp alá

való? Rosszul artikulált. Azt mondta, hogy a kitördelt fogak miatt van így, ne foglalkozzam vele.

A cementgyár nem eregette már régen a füstöt, nem gyártottak benne cementet, a kéményeket is ledöntötték, véget ért az a világ, amikor a város ipari nagyhatalomnak számított. Nem kellett a mészke, maradhatott szétdarabolatlanul hegynek, ami még maradt. Hegynek, amelyikből kiharapott egy darabot a civilizáció. A fognyom, messziről szürkéllett az erdő hiányaként, de valójában csak egy mészke sziklafal állt ott az elhordott kövek gödre mögött. Ilyennek látszott odalentről a kőbánya.

A hegy oldalában véletlenül nyitva maradt ablaknak is vélhette a messziről közeledő idegen, amin kinézve tömött sorban menekülő felhőket látni. Nem játszott szerepet, hogy égi háború vagy földi háború hajszolta-e ezeket a felhőket. Mindkét fajta háborúból akadt a kőbánya múltjában épp elegendő. Akadtak szép számmal olyan évek ebben a múltban, amikor én még nem is éltem. Se eleven se holt nem voltam, de olykor ennél jobbat kívánni sem kívánhatott valaki, ha azokra az emlegetett időkre gondolunk. A földi háborúsakra, mert az égiek hagyták élni a földieket.

Aztán egy érdektelennek induló napon elérkezett az idő, hogy az utolsó simításokat végezze a kőbányán a napi rutin a kötőrő gyakorlattal karöltve. Ezt azonban csak nagyon messziről lehetett látni. Az akkor még kőbányászó emberek véletlenül sem gondoltak arra, hogy egy véletlenül nyitva felejtett ablakban furkálnak lyukakat a tömött sorban menekülő felhőkbe.

Gyerekkorom óta ott szürkült a lakásunkkal átellenben, tőlünk néhány kilométernyire ez az üreg, miközben haladt és mélyült egyre a hegy túlsó oldalának irányába, ahogyan az évek teltek. Kezdetben a hegy oldalában véletlenül nyitva maradt ablaknak véltem én is. Messziről jött idegennek számítottam ezen a vidéken, amikor egy lakás ablakának mélyedéséből vizsgálgattam a hegyoldalt, az évszakokkal változó lombfrizurát. Amikor elcsendesedett minden, már nem számítottam gyerekeknek és a perceim halmaival is történt ez és az.

A gépeket elszállították a kőbányából a kicsi zöld emberkék, leszerelték a mozdíthatót, a környékbeliek a mozdíthatatlant, és nemsokára kibújtak az erdő visszaköltözötői a résekből. A gyomok, virágok, csihatagok. Futónövények nőttek, indák tekeregtek az élet előőrseként a kőbánya belsejében. Néhány bádogdoboz, újságpapír, eldobható mindenféle is akadt közöttük. Meg egy Günter Kunert könyv felpuffadt példánya az üllőkövem közelében. Egy madárlátta könyv, *A pici zöld emberkék* című. Más talán nem is olvastam tőle. Nem találtam több Günter Kunert könyvet. „*Tajték. Mennyei tajték. S mégis több annál: örökre kihűlt vulkán lávája – magából az életből keletkezett kristály.*”

Úgy jutottam ide, hogy izgatott az előttem magasodó kőfal. Attól kezdve, hogy véletlenül nyitva maradt ablaknak véltem. Rátelepedett a képzeletemre. Olyan sokszor tévedt rá a tekintetem, hogy előbb-utóbb be kellett következnie annak, ami be is következett. Elhatároztam, hogy megkörnyékezem. Lassan szántam el magamat, lassanként közeledtem, egyre csökkent a távolság közöttünk, és nem történt semmi ijesztő. Semmi riasztó. A kőbánya mérhetetlen nyugalommal vette tudomásul, hogy ott körözök kőhajtásnyira tőle.

Táblák sem éktelenkedtek a közeli fatörzseken, hogy a közelben valami tilos vagy életveszélyes lenne. A gyanakvásom elszenderült. Egy napon elszántan befordultam az ösvényről a kőbánya bejáratán.

– Megjöttem – jelentettem ki hangosan, hogy palástoljam vele a riadalmamat. Mert a kőbánya rettentő nagy ablakának látványától kellőképpen megilletődtem. Így még sosem láttam addig.

– Én meg itt vagyok – válaszolt a kőbánya olyan hangsúllyal, mintha szívesen cserélné velem. Nehezen értettem, mert rosszul artikulált. Meg az első eset volt ez, gyerek-percekből kirakva.

A későbbiekben aztán elég gyakran megesett, hogy meglátogattam. Apránként kialakult közöttünk valami működőképes viszony, amolyan rituálé. Olyan beszélgetős. Amikor megérkeztem, leültem a kőbánya aljának közepén egy kődarabra, aztán vártam az estét. Vártam, hogy mindent megtudjak erről az egésztől. Bányászat, kőfejtés, kötörés, cement és mész, mi az, hogy mészkőhegy? Nem kérdeztem, csak vártam a válaszokat.

Odalent a völgyben a város. A kicsi zöld emberkék csak jóval később jöttek.

– Azt tudtad, hogy negyvennégy novemberében fogtam egy Gigantot?

– Mit?

– Egy Gigantot. – A kőbányában mindig történnek kőkemény dolgok. Meg szelídek és lágyak is történnek. Balsorshúzás, egy teljes napnyi csend! Minden lehetetlen lehetséges. Még olyanok is megtörténhetnek, amelyek soha nem történhetnének meg!

– Mi az a gigant?

– Gigantnak írják. Néhol dzsigantnak mondják, de errefelé gigantnak. Azt jelenti, hogy óriási. Olyan az óriás, mint született törpe embernek a tenyésztett kosárlabdázó. Mint neked én, hangyának egy alagút bejárata. A Gigant a mérnöki munka egyik csodája. Akár a kőbányászat. Az is a mérnöki munka egyik csodája.

Elcsendesült, majd horgászni kezdett emlékei tavában. Egyszerűen fogta a pecabotját, megsuhintotta és engedte, hogy a csali súlya húzza maga után a damilt. Egyenesen bele emlékeinek feneketlen tavába. Úszót nem használt, fenekezett.

– A Gigant vadonatúj teste szikrázva fénylik a napsütötte égen. A meddő agyúak ezüst szivarhoz hasonlítanak, ha láthatnák, de a Gigant nem hasonlítható semmihez, csak önmagához. Mindezt csak gondolom, csavart egyet swing-képletén a kőbánya.

– Engem sem hasonlít ezüst szivarhoz senki. A Gigant egy repülőgép. De milyen! Kár, hogy csak egy pillanatra láthattam a sűrű köd miatt!

Az ámulat sóhaja kavarta fel ülőkövem körül a mészkőport.

– A Messerschmitt gyártotta ezerkilencszáznegyven körül, az enyémet pontosan negyvenhármban. A Messerschmitt egy repülőgép gyár neve. Me 323 Gigant, pontosan így hívták ezt a gyártmányát. Ez volt a gyártmány hivatalos neve. Harminc méter hosszú és tíz méter magas szállító gép, két pilótával, fedélzeti mérnökökkel és a szerelővel. Hat darab Gnome–Rhône csillagmotor hajtotta, ötezerre tudott emelkedni, és egyhuzamban annyit mehetett, mint ide Prága.

– Mint ide Prága.

– Úgy ám! Két gépágyúval és két géppuskával!

– Értem. Azaz nem értem. Mire volt ez jó?

– Hogy mire? Hogy létrejött. Hogy megépítették, amúgy meg nem sok mindenre. Két gépágyú két centis lövedékkel? Nem hiszem, bármi az útjába kívánt volna állni egy ilyen gépezetnek, miközben kétszáz kilométer per óra sebességgel húz az ótvarba. Azt ne kérdezd, hogy mit keresett itt, senki nem tudta eddig erre megadni a választ. Talán a hozzá tartozó kérdést sem ismeri az égvilágon senki. A legénység sem.

– Két centi? Az akkora, mint normál állapotban egy bernáthegyi szar átmérője. A Krizsán hentesnek van bernáthegyije, a Tarhonya.

– Egy német juhász is tud két centiset. Sőt! Még kisebb kutyák is képesek két centi átmérőjűt szarni, csak a *takarmánytól* függ. Hogy mit zabál össze az a kutya. Meg hogy hol tartják. Járkálhat a szabadban, amerre tetszik neki, vagy egy koszlott díványon döglik naphosszat és vissza kell tartani neki. Nem mindegy. Alapvető eredményeket kaphatunk.

– És mi történt?

– Semmi. Nagy köd volt, és a semmi. Nyirkos kövek, fák, bokrok, de mindegyik csak akkor látszott, amikor már majdnem nekimentél. Ritka nagy köd. Rekordköd. A Gigant a Duna irányába tartott, derékszögben repült a Dunára, de a pilóták a tejbent többet láttak volna, mint akkor itt. Ereszkedtek egy kicsit, hátha jobb látási viszonyokra akadnak. Aztán megint egy kicsit, és újra lejjebb. Na, ezt addig ismételték, amíg észre nem vettem őket. A bejáratom előtt látszott ez a gyönyörű masina, ahogyan azokkal az üvöltő csillagmotorokkal beköszön a bejáratomon. – Hű kőbánya, de nagy vagy, juj, de nagy, de nem eléggé, ó egek!

– Szóval a bejáratban bőven akadt számára hely, hatvan méter körüli fesztáv, én meg sokkal több! Tárva nyitva ablakom! Mint a vizesvödör a kútgyűrűben! Vakon becélolta a bejáró közepét, jött vagy százhatvannal, semmire nem maradt ideje. Emelkedni? Esélye nem volt. Csak a pilóták látszódtak egy pillanatra. Fényképek is lehettek volna. Bénultan néztek, éppen abban az állapotukban meredtek rám, amikor már majdnem felismerik a lehetetlent. Aztán egy akkora robbanás hallatszott, mintha az elmúlt száz évben belém dugaszolt összes patron egyszerre semmisült volna meg, egyetlen tömbben kiröpítve belőlem azt a mérhetetlenül sok mészkövet, amit addig

apránként. Mondom, a kőbányában mindig történnek kőkemény dolgok. Meg szelídek és lágyak is történnek. Például egy teljes napi csend ilyen. Minden lehetetlen lehetséges. Még olyanok is megtörténhetnek, amelyek soha nem történhetnének meg! Belé repül egy katonai szállítógép a rekord sűrűségű ködben.

– Régen lehetett.

– Régen. A leggyorsabb halottaim ők voltak, a legtöbb cserépedény akkor törött el egyszerre odalent a konyhákban.

– Miért mondtad el?

– Meg akartál ismerni. Nem?

– Egy szót sem szóltam.

– És nem kérdeztél. Ezért. És hogy ne csak itt legyenek azok az emberek a hegyben hagyott csendben.

„Ama római császár, a négyszögletű bajuszkával, parókáján a hetyke háromszöggel, aki felfogatta a gyertyákról lecsöppenő zsírt, hogy megkenje vele bombázói motorját, a vastestű sasokét, amelyek légiói élén repültek Galliába, Albionba, Lengyelországba, Oroszországba – mi is volt csak jó csengésű akkori neve?”

(Günter Kunert – Feledékenység. Fordította Kalász Márton)

A csonka kockolása

A csonka kockolása, csikordult a kréta a tábla kopottas zöldjén. Rajzóra kezdődött, de az alkatelemei nem álltak még készen az együttálláshoz. Az együttműködés nem fűzte nyakláncná az alkatelemek gyöngyeit, mondta volna a köznapi képzelet szerinti költő, aki minden körülményben költői kifejezésekkel határozta meg helyzetét.

A csonka kockolása. Rajztanárunk letette akrétát, és a feliratot nézte. Különösebb érzelmek nem látszottak rajta, azon a kora reggeli buszon maradhattak, amelyikkel nagyjából negyven kilométert utazott nemrég becserkészett nőjétől. Óvodában dolgozott a vele nagyjából egykorú elvált asszony, mindketten elcsodálkoztak vonzalmuk hirtelen elhatalmasodásán. A korukhoz nem illeszkedő hevességen. És hajigálták az ürbe a kiürült hétdecis borospalackokat, zenét hallgattak és ölelkeztek. – Herr von Tölts – ajánlkozott ódivatú pincér módra az ifjú pár koros hím tagja. És töltött. Aztán keveset aludt, immár nem első napja, most meg itt állt a táblánál és a feliratot nézte.

A csonka kockolása.

Míntha valami hibádzana a kréta körül.

A tavasz élete delelőjén túl járt, az elektroncsöves kultúra végóráit élte. Nem állt meg az idő. Rajztanárunk egy fakockát helyezett tétova mozdulatokkal a demonstrációs asztalra, aztán még mindig szótlánul a tábla felé fordult. A csonka kockolása.

– A csonka kockolása – mutatott a táblára, majd a fakockára.

Nem történt semmi. A tudatunk bejáratát hegyomlás zárta le. Bent rekedtünk magunkban, az együttműködés nem fűzte még nyaklánccá az alkatelemek gyöngyeit bennünk. Mondhatott volna bármit, készen álltunk arra, hogy megvalósítsuk. Nem csak azért, mert tartottunk hatékony fegyverkezési eszköztáratól, hanem azért is, mert a tavasz már élete delelőjén túl járt, a korán keléshez pedig túl késői időpontot választottunk.

A csonka kockolása. Ez került a naplóba. És ott van azóta is.

Időjelenlét